

Терман
Теса

СІДХАРТХА

Герман Гесэ

СІДХАРТХА

Hermann Hesse

Siddhartha

Eine indische Dichtung

Suhrkamp Verlag,
Frankfurt am Main 2002

Герман Гесэ

Сідхартха

З нямецкай мовы пераклаў
Арцём Арашонак

Мінск
Выдавец *І. П. Логвінаў*
2007

УДК 821

ББК 84 (Нем)

Г 43

© Hermann Hesse, 1950

© А. Арашонак, пераклад на беларускую мову, 2007

© І. Логвінаў, афармленне, 2007

ISBN 978-985-6800-36-1

Частка першая

Сын брахмана

У ценю дома, у промнях сонца, на беразе ракі сярод чоўнаў, пад шатамі вербалозавага лесу, пад шатамі фігавых дрэў, разам з Гавіндам, сваім сябрам, сынам брахмана, вырас Сідхартха, прыгожы сын брахмана, малады сокал. Сонца смугліла яго шырокія плечы на беразе ракі, пры купаннях, пры святых абмываннях, пры святых ахвяраваннях. Цені цяклі ў яго чорныя вочы ў мангавым гаі, пры дзіцячых гульнях, пры спевах маці, пры святых ахвярах, пры вучэнні яго мудрага бацькі, пры размовах мудрацоў. Доўга ўжо ўдзельнічаў Сідхартха ў размовах мудрых, практыкаваўся з Гавіндам у дыспутах і ў мастацтве сузірання, у медытацыі. Ужо ўмеў ён нячутна прамаўляць *ОМ* — Слова слоў — засяроджана з уздыхам, засяроджана з выдыхам, з засяроджанай душой, чало ахінаў ясны дух. Ужо адчуваў Сідхартха ўнутры сваёй існасці атман — непарушнае «Я», адзінае ў Сусвеце.

Радасць бруілася ў сэрцы бацькі за сына, разумнага, прагнага да ведаў; вялікага мудраца і святара бачыў бацька ў ім, князя сярод брахманаў.

Асалода напаўняла матчыны грудзі, калі яна бачыла яго, калі крочыла з ім, калі бачыла, як сядае і ўстае, Сідхартху, волата, прыгажуна, поўнага гонару, ветлівага да яе.

Каханне ўспыхвала ў сэрцах дачок брахманаў, калі Сідхартха ішоў па вулках горада, з ззяючым ілбом, з позіркам караля, з вузкімі сцёгнамі.

Але больш за ўсіх любіў яго Гавінда — сябар, сын брахмана. Ён любіў вочы Сідхартхі, мілагучны голас, любіў яго хаду і поўныя гонару рухі, любіў усё, што рабіў і казаў Сідхартха, але больш за ўсё любіў яго дух, яго высокія, вогненныя думкі, яго палымяную волю, яго высокае пакліканне. Гавінда ведаў: не стане Сідхартха звычайным брахманам, лянівым ахвяравальнікам, ласым да грошай гандляром забабонамі, не стане славалюбным і пустым прамоўцам, злым, хітрым святаром, альбо добрай, дурной авечкай у статку многіх. І сам ён, Гавінда, не жадаў быць такім, брахманам, якіх дзясяткі тысяч. Ён жадаў пайсці следам за Сідхартхам — улюбёмым, цудоўным. І калі б Сідхартха аднойчы стаў Богам, калі б узвысіўся да праяністых, пайшоў бы следам за ім Гавінда, як яго сябар, як яго спадарожнік, як яго збраяносец, як служба, як цень.

Так любілі Сідхартху ўсе. Усім чыніў ён радасць, усім ён быў даспадобы.

Але ён, Сідхартха, не чыніў радасці сабе, не быў сабе весялосцю. Вандруючы па ружовых сцежках фігавага саду, седзячы ў блакітных шатах гаю сузірання, абмываючы члены свае ў штодзённым пакаянні, ахвяруючы ў цяністым лесе магнолій, у поўных гонару жэстах, улюбёны ўсімі ўсёй душою, ён не меў радасці ў сваім сэрцы. Неспатоленыя думкі зацякалі ў яго плынямі рэк, іскрыліся зоркамі ночы, таялі промямі сонца, мроямі і неспакоем прыходзілі яму ў душу з дымам ахвяр, нашэптваліся вершамі «Рыгведы», накропваліся з вучэнняў старадаўніх брахманаў.

Сідхартху пачала тачыць незадаволенасць у сабе. Ён пачаў адчуваць, што любоў яго бацькі і любоў яго маці, а таксама любоў яго сябра Гавінды не заўсёды і не ва ўсе часіны робяць яго шчаслівым, суцяшаюць, насычаюць яго, задавальняюць яго. Ён пачаў заўважаць, што яго годны бацька і астатнія настаўнікі, мудрыя брахманы, перадалі самае лепшае з сваёй мудрасці, быццам напоўнілі вены сваім багаццем. Але вены былі ненапоўненымі, дух быў не-

спатоленным, душа была неспокойнай, сэрца несущешаным. Добрымі былі абмыванні, але былі вадой, яны не змывалі грахоў, не спаталялі душэўнай смагі, не вызвалялі сэрца ад жаху. Выдатнымі былі ахвяры і заклікі да багоў — але ці дастатковымі? Ці прыносілі шчасце ахвяры? А што было з багамі? Ці насамрэч быў Праджапаці, які стварыў Свет? Ці не быў гэта атман — адзіны, агульны? Ці не былі гэта абліччы багоў, створаныя, як ты і я, ці яны зніклі ў мінулым? Ці было гэта добра, было правільна, было гэта асэнсаваным і вышэйшым учынкам — ахвяраваць багам? Каму іншаму ахвяраваць, каму іншаму ўзносіць пашану, як не яму, адзінаму, атману? Але дзе было знайсці атмана, дзе жыў ён, дзе білася яго вечнае сэрца, дзе, як ні ў самім сабе, унутры, у непарушным, што кожны нясе ў сабе? Але дзе, дзе было гэтае «Я», гэтае ўнутранае, гэтае апошняе? Было гэта не плоць ад плоці, гэта яшчэ не было розумам і свядомасцю, як вучылі наймудрэйшыя. Дзе, дзе ж было гэта ўсё? Дасягнуць датуль, да «Я», да сябе, да атмана — ці быў іншы шлях, які варта было шукаць? Ах, ніхто не паказаў гэтага шляху, ніхто не ведаў яго, ні бацька, ні настаўнікі, ні мудрацы, ні ахвярныя спевы! Усё яны ведалі, брахманы і іх святыя кнігі, аб усім распавядалі яны і больш чым аб усім, аб стварэнні Сусвету, аб узнікненні мовы, страў, уздыху, выдыху, аб парадку пачуццяў і ўчынках багоў — бясконца шмат ведалі яны, але ці каштоўнымі былі гэтыя веды, калі не ведаеш аднога і адзінага, самага важнага, адзінага важнага?

Канечне, у шматлікіх вершах святых кніг, асабліва ва Упанішадах «Самаведы», гаворыцца пра гэтае ўнутранае і апошняе. Цудоўныя вершы! «Твая душа — суцэльны Свет», — напісана ў іх, і напісана, што чалавек можа занурыцца ў сон, глыбокі сон, і жыць у атмане. Каштоўная мудрасць была ў гэтых вершах, усе веды наймудрэйшых былі тут сабраныя ў магічных словах, чысцюткія, як пчоламі сабраны мёд. Не, нямала было заўважыць веліч досведу, што ў незлічоным парадку дынастый мудрых брахманаў была сабрана і захавана. Але дзе былі брахманы, дзе святары, дзе мудрацы альбо пакаяныя, якім давалася гэтыя веды не толькі атрымаць, але і пера-

жыць? Дзе дасведчаны, які вярнуўся са атмана, з сну вярнуўся ў дзень, у жыццё, па кожным кроку, словам і справай? Шмат годных брахманаў ведалі Сідхартху, яго бацьку з усіх найчысцейшых вучоных, найшаноўных. На дзіва быў яго бацька, ціхмянымі і высакароднымі былі яго паводзіны, чыстым жыццё, мудрым слова, цудоўныя і высокія думкі жылі ў яго галаве — але нават ён, які гэтак шмат ведаў, жыў у спакоі і духоўнасці, ці не быў ён сам з тых, хто шукае, хто прагне? Ці не мусіць зноўку і зноўку ён, прагны, наталяцца са святых крыніц, у ахвярах, у кнігах, у дыспутах брахманаў? Чаму ён павінны, бездакорны, змываць кожны дзень грахі, кожны дзень клапаціцца пра ачышчэнне, кожны дзень — нанова? Ці быў у ім атман, цёк ў яго ўласным сэрцы першавыток? Трэба шукаць гэты першавыток ва ўласным «Я», трэба мець у сабе! Усё астатняе было пошукам, аблуднай сцяжынкай, зманам.

Такімі былі думкі Сідхартхі, такой была яго прага, такой была яго пакута.

Часта чытаў ён з «Чхандог'я-Упанішадаў» сабе словы: «Насамрэч імя брахмана Сацьям — сапраўднае; хто ведае гэта, той узносіцца кожны дзень у паднябессе». Часта з'яўлялася блізка яно, паднябессе, але ніколі Сідхартха не дасягнуў яго, ніколі не наталіў пакутлівую прагу. І ад усіх мудрых і наймудрэйшых, якіх ён ведаў і з асалодай успрымаў іх казань, не было з іх нікога, хто б дасягнуў суцэльна паднябесся, хто б спатоліў Сідхартху, яго вечную прагу.

— Гавінда, — казаў Сідхартха свайму сябру, — Гавінда, даражэнькі, хадзем са мною да баньянавага дрэва і паглыбімся ў медытацыі.

Яны ішлі да баньянавага дрэва, сядалі пад ім: Сідхартха, праз дваццаць крокаў — Гавінда. Калі Гавінда сядаў, падрыхтаваўшыся прамовіць Ом, Сідхартха прамармытаў верш:

Ом — лук, страла — душа,
Брахман — цэль стралы,
ім наканавана сустрэцца.

Калі звычайны час медытацыі скончыўся, Гавінда ўзняўся. Надыйшоў вечар, быў час вячэрняга

абмывання. Гавінда паклікаў Сідхартху. Сідхартха не даў адказу. Сідхартха агарнуўся медытацыяй, яго вочы ўтаропіліся на вельмі адлеглую цэль, кончык языка трохі выступаў між зубоў; здавалася, што Сідхартха не дыхае. Так ён сядзеў, паглыблены ў медытацыю, думаючы пра Ом, нацэліўшы стралою сваю душу ў брахман.

Некалі праз горад Сідхартхі праходзілі саманы, аскеты-пілігрымы — тры азызлыя, адчужаныя ад усяго мужчыны, не старыя, яшчэ маладыя, з пыльнымі і акрываўленымі плячамі, амаль голыя, абпаленыя сонцам, атачоныя адзінотай, чужыя і варожыя свету, чужакі і схуднелыя шакалы ў імперыі людзей. За імі лунаў гарачы дух ціхай жарсці страчанай службы, адсутнасць спачування і самасці.

Вечарам, пасля сузірвання, Сідхартха звярнуўся да Гавінды:

— Заўтра раніцай, мой сябар, Сідхартха пойдзе да саманаў. Ён стане саманам.

Гавінда збялеў, пачуўшы словы, і на суворым твары сябра прачытаў рашэнне, упартае і незваротнае, як пушчаная з луку страла. Адразу, з першага позірку Гавінда зразумеў: зараз усё пачынаецца, Сідхартха знайшоў свой шлях, зараз пачынаецца яго лёс, разам з ягоным. І Гавінда збялеў, як сухая бананавая лупіна.

— О Сідхартха, — усклікнуў ён, — дазвольце табе гэта бацька?

Сідхартха зірнуў, як празарлівец. З хуткасцю стралы прачытаў ён у душы Гавінды жак, прачытаў пакорлівасць.

— О Гавінда, — сказаў Сідхартха. — Давай не будзем казаць лішніх слоў. Заўтра з першымі промнямі я пачну жыць, як саманы. Нічога больш не кажы пра гэта.

Сідхартха ўвайшоў у камору, дзе на цыноўцы сядзеў яго бацька, падыйшоў ззаду і спыніўся, пакуль бацька не адчуў, што нехта стаіць за ім. Спытаў брахман:

— Гэта ты, Сідхартха? Кажы, з чым да мяне ты прыйшоў.

Мовіў Сідхартха:

— За дазволам тваім, мой бацька. Я прыйшоў сказаць табе, што мне трэба пакінуць заўтра твой дом і накіравацца да аскетаў. Стаць саманам — маё рашэнне. Няхай мой бацька не будзе супраць.

Брахман маўчаў, маўчаў так доўга, што ў маленькім акенцы сузор'і змянілі свае ўзоры, пакуль маўчанне ў каморы знайшло сваё завяршэнне. Стаяў сын нерухома, моўчкі, са скрыжаванымі рукамі, моўчкі і нерухома сядзеў на цыноўцы бацька, а зоры ззялі на небасхіле. Тут прамовіў бацька:

— Не след брахману казаць моцныя і гнеўныя словы. Але параніў ты маё сэрца. Не хачу я чуць з тваіх вуснаў просьбу ў другі раз.

Павольна ўзняўся брахман, Сідхартха стаяў моўчкі, скрыжаваўшы рукі.

— Чаго ты чакаеш? — спытаў бацька.

Сідхартха прамовіў:

— Ты ведаеш.

Раззлаваны бацька выйшаў з каморы, у роспачы лёг спаць.

Праз гадзіну, бо сон не ішоў у вочы, брахман узняўся, пахадзіў туды-сюды, выйшаў з дому. Праз маленькае акенца каморы зірнуў ён: там стаяў Сідхартха, скрыжаваўшы рукі, непахісны. Блякла зіхацела яго светлае адзенне. Неспакой быў на сэрцы бацькі, брахман вярнуўся ў ложка.

Праз гадзіну, бо сон не ішоў у вочы, зноў узняўся брахман, пахадзіў туды-сюды, выйшаў з дому, узышла поўня. Праз акенца ў каморы зірнуў ён, там стаяў Сідхартха, непахісны, скрыжаваўшы рукі, на яго аголеных нагах люстравалася святло месяца. Са скрухай у сэрцы бацька лёг спаць.

Ізноў ён прыйшоў праз гадзіну, і прыйшоў праз дзве, глядзеў праз маленькае акенца, глядзеў на Сідхартху, у святле поўні, зорным зьянні, у змярканні. Прыходзіў зноў, гадзіна ў гадзіну, моўчкі глядзеў у камору, бачыў сына, што стаяў непахісна, сэрца брахман напаўняў гневам, напаўняў сэрца неспакоем, напаўняў сэрца баязлівасцю, напаўняў пакутай.

І ў апошнюю гадзіну ночы, калі насоўваўся дзень, зноў брахман вярнуўся ў камору. Малойчык стаяў непахісны, ён здаваўся вялікім і чужым.

— Сідхартха, — сказаў бацька. — Чаго ты чакаеш?

— Ты ведаеш чаго.

— Ты вечна будзеш стаяць і чакаць, калі надыйдзе поўдзень, вечар?

— Я буду стаяць і чакаць.

— Ты стомішся, Сідхартха.

— Я стамлюся.

— Ты заснеш, Сідхартха.

— Я не засну.

— Ты памрэш, Сідхартха.

— Я памру.

— Жадаеш лепей памерці, чым прыслухоўвацца да свайго бацькі?

— Сідхартха заўсёды прыслухоўваўся да свайго бацькі.

— Ці не адмовішся ты ад намеру?

— Сідхартха будзе рабіць тое, што яму скажа бацька.

Першы прамень прабіўся ў камору. Брахман убачыў, што ў Сідхартхі трохі дрыжалі калені. На твары Сідхартхі ён не бачыў ні дрыжынкі, вочы глядзелі ў далячынь. Бацька зразумеў, што Сідхартха зараз ужо не з ім і не дома, ён пакінуў яго.

Бацька датыкнуўся да Сідхартхавых плеч.

— Ты пойдзеш, — сказаў ён, — у лес і станеш саманам. Знойдзеш асалоду ў лесе, дык прыйдзеш і навучыш мяне асалодзе. Знойдзеш расчараванне, вяртайся назад і загадай разам аддзячыць Багам. Ну, хадзі і пацалуй сваю маці, скажы ёй, куды ты ідзеш. Мне прыйшоў час ісці да ракі прыняць першае абмыванне.

Брахман убраў руку з пляча свайго сына і выйшаў. Сідхартха захістаўся, калі паспрабаваў узяцца. Ён прымусіў свае члены пакланіцца бацьку і пайшоў да маці, каб зрабіць так, як сказаў бацька.

Калі Сідхартха пакідаў на сшэрхлых нагах у першым святле сонца яшчэ сонны горад, ля апошняй хаціны з'явіўся цень і далучыўся да пілігрыма — гэта быў Гавінда.

— Ты прыйшоў, — сказаў Сідхартха і ўсміхнуўся.

— Я прыйшоў, — сказаў Гавінда.

Сярод саманаў

Вечарам гэтага дня дагналі яны аскетаў, схуднелых саманаў, і папрасілі прыняць іх за сваіх спадарожнікаў і паслядоўнікаў. Іх прынялі.

Сваё адзенне Сідхартха падараваў беднаму брахману на вуліцы. Зараз Сідхартха насіў павязку на сцёгнах і накідку зямлістага колеру. Харчаваўся толькі раз на дзень і нічога не еў гатаванага на вогнішчы. Пасціў пятнаццаць дзён. Пасціў дваццаць дзён. Плоць знікла са сцёгнаў яго і шчок. Гарачыя сны выіскрываліся з яго вялізных вачэй, на ссохлых пальцах выраслі доўгія пазногці, а на падбароддзі — сухая, шорсткая барада. Ледзяным быў яго позірк, калі сустракаў ён кабет; вусны яго крывіла пагарда, калі ішоў праз горад з прыгожа апранутымі жыхарамі. Ён бачыў гандляроў, што вялі свае справы; князёў, што ехалі на паляванні; шлюх, што прапаноўвалі сябе; урачоў, што лекавалі хворых; жрацоў, якія вызначалі дзень сяўбы; замілаваных каханкаў; матак, што люлялі сваіх дзетак — усё не было годным яго вока, усё ілгала, усё смярдзела, смярдзела ілжой, усё вымалёўвала і сэнс, і шчасце, і прыгажосць, але ўсё было неасэнсаванай падменай. Найгарчэйшы смак меў гэты Свет. Жыццё было пакутай. Толькі адна мэта стаяла перад Сідхартхам, толькі адзіная: стаць пустым, пустым ад прагі, пустым ад жаданняў, пустым ад мрояў, пустым ад радасці і пакутаў. Памерці ў самім сабе, не быць сваім «Я», знайсці ў спустошаным сэрцы спакой, з вызваленай думкай стаць адкрытым цуду — гэта была мэта Сідхартхі.

Калі суцэльнае «Я» будзе пераадоленае і памрэ, калі ўсе пажады і імкненні замоўкнуць у сэрцы, тады павінна прачнуцца апошняе, найглыбейшае ў існасці, якое больш не «Я», а вялікая таямніца.

Моўчкі стаяў Сідхартха ў стромкіх прамянях сонца, палымяны ад болю, палымяны ад смагі, стаяў, пакуль не перастаў адчуваць боль і смагу. Моўчкі стаяў у час дажджоў, вада цякла з яго валасоў на праяблыя плечы, па праяблых сцёгнах і нагах. Адзінотна стаяў, пакуль ногі і сцёгны не перасталі

мёрзнуць, пакуль не сучешыліся. Моўчкі сядзеў Сідхартха, скрыжаваўшы ногі, на калючым кустоўі, з палымянай скуры крапала кроў, з ранаў — гной, а Сідхартха заставаўся нямым, заставаўся нерухомым, кроў больш не цякла, больш нішто не калола, больш нішто не палала.

Сідхартха сядзеў прама і вучыўся затрымліваць дыханне, вучыўся абыходзіцца малымі ўздыхамі, вучыўся спыняць дыханне. Вучыўся з затрымкай дыхання запавольваць сэрца, вучыўся спыняць яго ўдары, пакуль яны не рабіліся рэдкімі альбо зусім не знікалі.

Ад старэйшага з саманаў успрыняў вучэнне самаадлучэння, вучыўся сузіранню па правілах саманаў. Чапля праляцела над бамбукавым лесам — і Сідхартха прыняў чаплю сваёю душой, ляцеў над лесам і гарамі, быў чапляй, жэр рыбін, галадаў голадам чаплі, клеткатаў ейным голасам, паміраў ейнай смерцю. Мёртвы шакал ляжаў на пясчаным беразе, і Сідхартхава душа забіралася ў труп, была мёртвым шакалам, ляжала на пяску, успушала, смярдзела, раскладалася, яе раздзіралі гіены, яе пажыралі сцяравятнікі, ад яе заставаліся рэбры, пыл развеіваўся па палях.

А душа Сідхартхі вярталася, памерлая, стхлелая, спапялёная, паспытаўшы змрочнае ап'яненне колазвароту і, як паляўнічы, з новай прагай імкнулася далей, да той прарэшны, дзе колазварот перарываецца, дзе сканчэнне прычынаў, і пачынаецца беспакутная вечнасць. Ён забіваў свае пачуцці, ён забіваў свае ўспаміны, ён выціскаў са свайго «Я» тысячы чужых вобразаў, быў зверам, быў падалкай, камянем, дрэвам, быў вадой — і кожны раз прачынаўся ў святле поўні ці сонца, быў зноў «Я», біўся ў колазвароце, адчуваў прагу, пераадольваў прагу, адчуваў новую прагу.

Шмат навучыўся Сідхартха ў саманаў і шмат шляхоў прайшоў прэч ад уласнага «Я». Ён ішоў шляхам самаадмаўлення праз боль, праз добраахвотныя пакуты і пераадоленне болю, голаду, смагі, стомы. Ішоў шляхам самаадрачэння праз медытацыі, праз чыстае мысленне пачуццяў, уяўленняў. Гэты і іншыя шляхі вучыўся праходзіць, тысячы разоў пакідаў

уласнае «Я», гадзінамі і днямі заставаўся ён у «Не-Я». Але калі гэтыя шляхі адводзілі яго ад сябе, сканчэнне заўсёды прыводзіла назад. Тысячы разоў бег ён ад уласнага «Я», бег у нішто, бег у звера, у камень, але непазбежным было вяртанне, непазбежным быў час, калі ён зноў знаходзіў сябе ў промнях сонца ці промнях поўні, у шатах ці ў кроплях дажджу, але зноў быў сабою, Сідхартхам, зноў адчуваў пакуту бясконцага колавароту.

Побач з ім жыў Гавінда, яго цень, ішоў той жа сцяжынай, аддаваў сябе тым жа выпрабаванням. Рэдка гаварылі яны між сабой — толькі калі гэтага патрабавала служба альбо практыкаванні. Часам яны разам прасілі міласціну ў вёсцы для сябе і сваіх настаўнікаў.

— Як ты думаеш, Гавінда, — аднойчы сказаў па дарозе Сідхартха. — Як ты думаеш, мы далёка адышлі? Дасягнулі мы мэты?

Адказаў Гавінда:

— Мы вучыліся, і мы вучымся далей. Ты станеш вялікім саманам, Сідхартха. Хутка ты вучыш практыкаванні, часта здзіўляюцца старыя саманы. Ты станеш святым, о Сідхартха.

Казаў Сідхартха:

— Мне так не здаецца, мой дружа. Што да сённяшняга дня я навучыўся ў саманаў — гэта, о Гавінда, я змог бы навучыцца хутчэй і прасцей. У кожным блудным квартале з карчмамі, мой дружа, сярод фурманаў і гульцоў у косці змог бы я навучыцца.

Казаў Гавінда:

— Сідхартха жартуе з мяне. Як змог бы ты навучыцца затрымцы дыхання, нечуллівасці да голаду і болю сярод гэтых прагных?

І Сідхартха ціха прамовіў, быццам казаў сам сабе:

— Што сузіранне? Што пакіданне цела? Што пост? Што затрымка дыхання? Гэта ўцякацтва ад «Я», гэта кароткае забыццё ад пакутлівага «быцця Я», гэта кароткае загойванне болю і бяссэнсіцы жыцця. Такое ўцякацтва, такое кароткае забыццё знаходзіць паганяты валоў у карчме, калі п'е рысавую гарэлку альбо забрадзілае какосавае малако. Тады ён больш не чуе сябе, больш не чуе болю жыц-

ця, ён знаходзіць кароткае забыццё. Знаходзіць, калі засынае над піялай рысавай гарэлкі; тое ж самае знаходзяць Сідхартха і Гавінда, калі ў доўгіх практыкаваннях яны ўцякаюць з уласных целаў і спачываюць у «Не-Я». Гэта так, о Гавінда.

Казаў Гавінда:

— Ты кажаш гэтак, о дружа, і ведаеш, што Сідхартха ніякі не паганяты валоў, а саман, ніякі не п'янюга. Так, п'яніца знаходзіць забыццё, так, ён атрымоўвае прытулак і суцяшэнне, але абуджаецца, зноў знаходзіць усё тое, ад чаго ўцякаў, і ён не стаў мудрэйшым, не назбіраў досведу, не стаў на прыступку вышэй.

І Сідхартха прамовіў з усмешкай:

— Я не ведаю, я ніколі не быў п'яніцам, знаходжу ў маіх практыкаваннях і сузіраннях толькі кароткае забыццё, і я такі далёкі ад мудрасці, такі далёкі ад вызвалення, як дзіця ад матчынай смочкі, гэта я ведаю, о Гавінда, гэта я ведаю.

Зноў, у другі раз, калі Сідхартха з Гавіндам пакінулі лес, каб назбіраць міласціны для братоў і настаўнікаў, Сідхартха пачаў гаварыць:

— Дык як жа, о Гавінда, мы на правільным шляху? Набліжаемся мы да досведу? Набліжаемся да вызвалення? Ці можа мы ходзім па коле — мы, якія думалі пакінуць колазварот?

Казаў Гавінда:

— Шмат што мы вучылі, Сідхартха, шмат чаму застаецца вучыцца. Мы ідзем не па коле, мы ідзем вышэй, кола ёсць спіраллю, некаторыя прыступкі мы прайшлі.

Адказваў Сідхартха:

— Колькі ж год, як ты думаеш, нашаму старэйшаму саману, нашаму шаноўнаму настаўніку?

Казаў Гавінда:

— Напэўна, гадоў шэсцьдзсят нашаму старэйшаму.

І Сідхартха:

— Яму шэсцьдзсят, а не дасягнуў нірваны. Яму будзе семдзсят і восемдзсят, і мы — ты і я — будзем такімі ж старымі, і будзем практыкавацца, і будзем пасціць, і будзем медытаваць, але нірваны не дасягнем, ён — не, мы — не. О, Гавінда, я ду-

маю, з усіх саманаў, якія ёсць, напэўна, няма ніводнага, хто дасягне нірваны. Мы знаходзім суцяшэнні, мы знаходзім забыццё, мы вучымся штучным дасканаласцям, якімі мы самі сябе ашукваем. Але істотнае: шлях шляхоў мы не знайшлі.

— Не выдумляй, — казаў Гавінда, — такіх жудасных слоў, Сідхартха! Як магчыма, каб сярод столькіх шматлікіх вучоных мужоў, столькіх брахманаў, столькіх сур'ёзных і шаноўных саманаў, столькіх шукальнікаў, заглыбленых у сябе, святых людзей не знайшлі шлях шляхоў?

Сідхартха ж адказаў голасам, у якім было столькі ж смутку, колькі было кпінаў, ціхмяным, паўсумна-паўкплівым голасам:

— Хутка, Гавінда, твой сябар пакіне сцяжыну саманаў, якой ішоў разам з табою. Я пакутую ад прагі, о Гавінда, і на гэтым шляху саманаў мая прага не спатолілася. Заўсёды шукаў я досведу, заўсёды быў поўны пытанняў. Я пытаўся ў брахманаў, з года ў год пытаўся ў святых Ведаў, з года ў год. Магчыма, о Гавінда, было б таксама добра, было б таксама разумна і таксама лекава, калі б я пытаўся ў птушкі-насарога альбо малпы. Шмат часу я скарыстаў, але не дасягнуў сканчэння, не зразумеў простую рэч: вывучыць нічога нельга. Няма, так я думаю, ніводнага вучэння, што пад ім разумеем мы. Ёсць, о мой дружа, толькі адны веды, і яны — паўсюль, яны — атман, яны — ва мне, яны — у табе, яны — у кожнай істоце. І так я пачынаю думаць: гэтыя веды не маюць больш лютага ворага, чым прага ведаць, чым вучэнне.

Тады Гавінда спыніўся на дарозе, узняў рукі і мовіў:

— Сідхартха, не пужай свайго сябра такімі прамовамі! Сапраўды, твае прамовы будзяць жах у маім сэрцы. І падумай жа толькі, дзе б засталася святасць малітваў, дзе б была шаноўнасць касты брахманаў, дзе б была святасць саманаў, калі б было так, як ты кажаш, калі б не было вучэння?! Што, о Сідхартха, што было з усяго гэтага, што на зямлі каштоўнага, шаноўнага, святога?

Гавінда прамармытаў нягучна верш з «Упанішадаў»:

Хто свядома і з чыстым духам
паглыбляецца ў атман,
невыказная ў спевах
яго сэрца духоўнасць.

Але Сідхартха маўчаў. Ён думаў над словамі,
што сказаў яму Гавінда, абдумваў іх да канца.

Думаў ён, схіліўшы галаву, што ж застанеца
ад усяго, што нам здаецца святым? Што застане-
ца? Што вырывае? І ён паматляў галавой.

Без малога тры гады жылі, трымаліся юнакі
вучэння саманаў, як аднойчы невядомымі шля-
хамі і сцяжынамі дайшла да іх вестка, чутка, сага,
што з'явіўся нехта, хто называе сябе Гатамам, Уз-
вышаным, Будам, які пераадолеў пакуты Свету і
змог спыніць кола перанараджэнняў. Настаўнік у
атачэнні вучняў не меў маёмасці, радзімы, жонкі,
блукаў у жоўтай накідцы аскета, але быў з ясным
чалом, духоўны, перад ім схіляліся брахманы і
князі.

Гэтая сага, чутка, казка ўзнікла аднекуль рап-
там, у гарадах пра яе казалі брахманы, у лесе —
саманы, зноў і зноў даходзіла да вушэй юнакоў імя
Гатамы, імя Буды, у добрым і злым, у хвалах і аб-
ражаннях.

Быццам у краіне, дзе пануе чума, узнялася чут-
ка, нарадзілася вестка, што з'явіўся мужчына, муд-
рэц і дасведчаны, слова і подыху якога дастаткова,
каб вылечыць любога пакаранага эпідэміяй, гэтая
вестка разлітаецца па ўсёй краіне, і ўсе пачынаюць
яе абмяркоўваць, і шмат хто верыць, шмат хто сум-
няваецца, шмат хто збіраецца ў дарогу, каб знайсці
мудрага, дарадцу, — так абляцела хутка сага праз
ую краіну, тая чароўная сага пра Гатаму, Буду, аб
мудрым з роду Шак'я. Яму, сцвярджалі вернікі,
адкрыўся вышэйшы досвед, ён памятае свае міну-
лыя жыцці, ён дасягнуў нірваны і ніколі не верне-
ца ў колазварот, больш не паглыбіцца ў азызлую
плынь перастварэнняў. Цудоўнага шмат і невера-
годнага паведамлялі аб ім: ён рабіў цуды, ён паду-
жаў д'яблаў, размаўляў з багамі. Яго ворагі і ня-
вернікі казалі ж, што гэты Гатама — ганарлівы
спакуснік, праводзіць свае дні ў асалодзе, пагарджае

ахвярамі, не любіць вучонасці, практыкаванняў і самалупцавання.

Салодка гучала сага пра Буду, цудам павявалі гэтыя аповеды. Свет жа быў хворы, так цяжка было пераносіць жыццё — раптам забруіла крыніца, прабіўся покліч, поўны супакойвання, пяшчотны, поўны цудоўных абяцанняў. Усюды, куды даходзіла вестка пра Буду, паўсюль у землях Індыі абуджаліся юнацкія сэрцы, напаўняліся імкненнямі, напаўняліся надзеяй, сардэчна сустракалі сыны брахманаў з гарадоў і вёсак кожнага чужака і пілігрыма, што прыносілі вестку аб ім, Узвышаным, Шак'ямуні.

І да саманаў у лес, і да Сідхартхі, і да Гавінды дайшла гэтая чутка павольна, па кропельцы, кожная кропля цяжкая ад надзей, кожная кропля цяжкая ад сумненняў. Яны мала гаварылі пра гэта, бо найстарэйшы з саманаў пагардліва ставіўся да гэтых сагаў. Ён чуў, што Буда той раней быў аскетам і жыў у лесе, але потым вярнуўся да звыклага жыцця і штодзённых асалодаў, на нішто зводзіў ён гэтага Гатаму.

— О Сідхартха, — сказаў аднойчы Гавінда свайму сябру. — Сёння быў я ў вёсцы, і адзін брахман мяне запрасіў, і ў яго хаце быў сын брахмана з Малагхі — ён уласнымі вачыма бачыў Буду і чуў яго вучэнне. Сапраўды, у мяне спынілася дыханне ў грудзіне, і я падумаў пра сябе: калі б мне, калі б нам — табе, Сідхартха, і мне — давялося перажыць гадзіну, пачуць вучэнне з вуснаў Дасканалага! Скажы, дружа, ці не пайсці нам туды і ці не пачуць вучэнне з вуснаў Буды?

Адказаў Сідхартха:

— Заўсёды, о Гавінда, думаў я, Гавінда застаенца з саманамі, заўсёды лічыў я, што гэта яго мэта, дасягнуць свайго шасцідзесяцігоддзя, сямідзесяцігоддзя ў тых жа практыкаваннях і пастах, што ўпрыгожваюць жыццё самана. Але бачу, я мала ведаў Гавінду, мала ведаў аб яго сэрцы. Зараз жадаеш ты, мой Дарагі, выбраць новую сцежку і ісці туды, дзе навучае Буда.

Казаў Гавінда:

— Табе падабаецца кпіць. Заўсёды ты жартуеш, Сідхартха! Быццам у цябе няма жадання пачуць гэта

вучэнне? І ты не казаў мне, што нядоўга ісці табе шляхам самана?

Тады ўсміхнуўся Сідхартха па сваёй звычцы, і ў голасе яго застаўся цень кпінаў і тугі:

— Канечне, Гавінда, правільна ты казаў, правільна ты ўспомніў. Але ўзгадай, ты і іншае чуў ад мяне: што недаверлівым я стаў да вучэння і вучэнняў, стаміўся ад іх, маленькая вера мая ў словы, што ідуць да нас ад настаўнікаў. Што ж, Дарагі, я гатовы паслухаць тое вучэнне — хаця адчуваю ў сэрцы, што лепшы плод таго вучэння мы ўжо пакаштавалі.

Казаў Гавінда:

— Твая гатоўнасць радуе маё сэрца. Але скажы, як гэта можа быць? Як можа вучэнне Гатамы падараваць нам яшчэ да таго, як мы яго ўспрынялі, падараваць нам найлепшы плод?

Казаў Сідхартха:

— Атрымаеш асалоду ад гэтага плода, пакуль чакаем наступнага, о Гавінда! Гэты плод, за які мы павінны дзякаваць Гатаме, зводзіць нас ад саманаў! Ці падаруе яно нам яшчэ нешта іншае і лепшае, о дружа, пабачым са спакойным сэрцам.

У гэты ж дзень Сідхартха сказаў старэйшаму саману, што ён прыняў рашэнне: пакінуць яго. Ён сказаў гэта старэйшаму са сціпласцю і ветлівасцю, якія ўласцівыя маладым і вучням. Аднак саман, даведаўшыся, што вучні жадаюць пакінуць яго, раз'юшыўся, пачаў крычаць і брыдка ляцаца.

Гавінда спужаўся і збянтэжыўся. Але Сідхартха наблізіў вусны да вуха Гавінды і прашаптаў:

— Зараз я пакажу старому, чаму я навучыўся ў яго.

Ён стаў перад саманам, засяродзіўшы душу, злавіў позірк старога, утаймаваў яго і загадаў змоўкнуць, зрабіў яго бязвольным, падпарадкаваў сваёй волі і загадаў рабіць нягучна, што ад яго патрабавалася. Стары замаўчаў, яго вочы спыніліся, яго воля была паралізаваная, рукі распаволенымі виселі ўздоўж цела, ён не меў моцы супраць чараў Сідхартхі. Думкі Сідхартхі падпарадкоўвалі самана, ён быў вымушаны рабіць усё, што загадалі. І

стары нізка пакланіўся, дабраславіў і сцісла прамовіў добрае пажаданне на дарогу. Юнакі адказалі на паклоны ўдзячнасцю і, развітаўшыся, сышлі. Па дарозе сказаў Гавінда:

— О Сідхартха, ты навучыўся ў саманаў больш, чым я ведаў. Цяжка, вельмі цяжка перахітрыць старога самана. Сапраўды, калі б ты застаўся там, ты навучыўся б хадзіць па вадзе.

— Мне не трэба хаджэнне па вадзе, — сказаў Сідхартха. — Пакінем гэта саманам, няхай цешацца такім мастацтвам!

Гатама

У горадзе Саватхі кожнае дзіця ведала імя Узвышанага Буды, і кожная хата мела што-небудзь, каб напоўніць місу бадзяжак, што маўкліва прасілі, — паслядоўнікаў Гатамы. Паблізу горада размясціўся найбольш улюбёны прытулак Гатамы — гай Джэтаваны, які багаты купец Анатхапіндыка, адданы прыхільнік Узвышанага Буды, падараваў яму і яго паслядоўнікам.

У тыя мясіны накіроўвалі аповеды і тлумачэнні, якія чулі два маладыя аскеты падчас свайго побыту. І калі яны дасягнулі Саватхі, у першай жа хаце, перад дзвярмі якой спыніліся па міласціну, ім прапанавалі стравы, і Сідхартха спытаў жанчыну, якая прынесла ежу:

— Дазволь, вялікадушная, дазволь даведацца, дзе спачывае Буда, шаноўны, бо мы — два саманы з лесу і прыйшлі, каб пабачыць Яго, Дасканалага, і спасцігнуць вучэнне з вуснаў яго.

Казала жанчына:

— У патрэбным месцы, сапраўды, апынуліся саманы з лесу. Ведайце, у Джэтаване, у садзе Анатхапіндыкі, спачывае Узвышаны. Там вы зможаце, пілігрымы, правесці ноч, бо месца хопіць для незлічонах, хто імкнецца сюды, каб пачуць з Яго вуснаў вучэнне.

Узрадаваўся Гавінда і, поўны радасці, усклікнуў:

— Тады наша мэта дасягнутая, і канец нашаму шляху! Але скажы нам, маці пілігрымаў, ці ведаеш ты яго, Буду, ці пабачыла ты яго ўласнымі вачыма?

Казала жанчына:

— Шмат разоў бачыла я яго, Узвышанага. Шмат дзён бачыла я яго, як ён ідзе па вулках, маўклівы, у жоўтай накідцы, як маўкліва працягвае сваю місу для міласціны, як маўкліва нясе напоўненую яе назад.

Гавінда быў здзіўлены, і яму карцела шмат што спытаць і пачуць, але Сідхартха паклікаў ісці далей. Яны падзякавалі, ім не трэба было пытацца дарогі, бо нямала пілігрымаў і манахаў з суполкі Гатамы накіроўваліся ў Джэтавану. Яны дабраліся туды ноччу, але і пасля іх прыходзілі іншыя, чуліся поклічы і размовы, патрабавалі прытулку. Два саманы, звыклыя да жыцця ў лесе, хутка знайшлі бясшумную лагчыну і заснулі там да раніцы.

З усходам сонца яны са здзіўленнем убачылі, які шматлікі натоўп вернікаў і цікаўных тут начаваў. Па ўсіх сцежках цудоўнага гаю блукалі манахі ў жоўтых накідках, пад дрэвамі сядзелі яны тут і там, паглыбленыя ў медытацыі альбо ў духоўныя размовы; цяністы сад, напоўнены людзьмі, гудзеў, як вулей.

Большасць манахаў накіравалася з місамі ў горад, каб набіраць ежы для сняданку — адзінага пажытку за дзень. Таксама сам Буда, Асвятлены, ішоў раніцай збіраць міласціну.

Сідхартха паглядзеў на яго і адразу пазнаў, быццам Бог паказаў на яго. Сідхартха глядзеў на яго, на чалавека, што павольна ішоў у жоўтай накідцы з місай для міласціны ў руцэ.

— Глядзі! — ціха сказаў Сідхартха Гавінду. — Там ён, Буда.

Уважліва глядзеў Гавінда на манаха ў жоўтай накідцы, які нічым, здавалася, не вылучаўся з іншых манахаў. Хутка і Гавінда пазнаў: гэта ён. І яны пайшлі следам за ім, пазіралі на яго.

Буда ішоў сваім шляхам, павольна, паглыблены ў разважанні, яго спакойны твар быў не радасным і не самотным, здавалася, што ён ўсміхаецца сваім думкам. Са схаванай усмешкай, спакойны, паволь-

ны, быццам здаровае дзіця, ішоў Буда — насіў адзенне і крочыў, як усе яго манахі, па дакладным прадпісанні. Але яго твар і яго крок, яго задуменны позірк, спакойная рука, нават кожны палец гэтай спакойнай рукі нагадвалі пра супакаенне, нагадвалі пра дасканаласць, не шукалі, не нахабнічалі, пяшчотна дыхалі незамглёным спакоем, незатуманеным святлом, недатыкальным супакаеннем.

Так ішоў Гатама ў горад, каб назбіраць міласціны, і абодва саманы пазналі Яго — адзінага па дасканаласці яго спакою, па спакоі яго самасці, у якой не адчуваліся ні пошук, ні жаданні, ні нахабства, ні імкненні — толькі святло супакаення.

— Сёння мы ўспрыем вучэнне з яго вуснаў, — сказаў Гавінда.

Сідхартха не адказаў. Яго мала цікавіла вучэнне, ён не думаў, што яно дасць яму нешта новае; як і Гавінда, безліч разоў чуў ён змест гэтага вучэння Буды, але ж перададзенае праз другія і трэція вусны. Але ён уважліва паглядзеў на галаву Гатамы, на яго плечы, на яго ногі, на яго разняволеную руку, і яму падалося, што кожная фаланга пальца гэтай рукі была вучэннем, казалася, дыхала, працінала, выпраменьвала праўду. Гэты чалавек, гэты Буда быў праўдзівым да кожнага жэсту свайго мезенца. Гэта быў святы. Нікога так не паважаў Сідхартха, нікога так не любіў, як яго.

Абодва крочылі следам за Будам да горада і потым моўчкі вярнуліся назад, бо самі ў гэты дзень адмовіліся ад ежы. Яны бачылі, як вярнуўся Гатама, бачылі ў коле вучняў, падчас посілку — што з'еў Буда, не наталіла б і птушку, — бачылі, як вярнуўся ён пад шаты мангавых дрэваў.

А ўвечары, калі спякота мінула, і ўсё ў лагеры ажывілася, і ўсе сабраліся, яны пачулі вучэнне Буды. Яны чулі ягоны голас, і ён таксама быў дасканалым, быў дасканалым, напоўнены супакаеннем. Гатама вучыў аб пакутах, аб узнікненні пакут, аб шляху збаўлення ад іх. Павольна лілася і яснай была яго ціхая прамова. Пакутамі было жыццё, поўным пакутаў быў Свет, але вызваленне ад пакутаў было знойдзена: той знойдзе збаўленне, хто шляхам Буды ідзе.

Сакавітым, але цвёрдым голасам гаварыў Узвышаны, вучыў чатыром асновам, вучыў вызваленню на васьмі сцяжынах, цярпліва ішоў ён звыклым шляхам вучэнняў, прыкладаў, паўтарэнняў, светлым і павольным ляцеў яго голас над тымі, хто слухаў яго, як святло, як зорнае неба.

Калі Буда — надыйшла ноч — скончыў сваю прамову, многія пілігрымы папрасілі прыняць у абшчыну, выказалі жаданне далучыцца да вучэння. І Гатама прыняў іх, прамовіўшы:

— Вы чулі вучэнне, яно вам адкрытае. Уступайце і рушце ў святасць, рыхтуючы сканчэнне ўсім пакутам.

У гэты момант выйшаў наперад Гавінда, сарамлівец, і сказаў:

— Я таксама далучаюся да Узвышанага і да яго вучэння.

Ён папрасіў прыняць яго ў абшчыну, і быў прыняты.

Адразу ж, калі Буда пайшоў адпачываць, Гавінда павярнуўся да Сідхартхі і сказаў раўніва:

— Сідхартха, не мне рабіць табе заўвагі. Абодва мы слухалі Узвышанага, абодва ўспрынялі вучэнне. Гавінда чуў вучэнне, ён успрыняў яго. А ты, шаноўны, ці не пойдзеш ты сцяжынай вызвалення? Ці вагаешся, ці пачакаеш?

Сідхартха быццам прачнуўся ад сну, калі пачуў словы Гавінды. Доўга глядзеў ён на твар Гавінды. Потым Сідхартха сказаў ціха, без ценю кпінаў у голасе:

— Гавінда, мой дружа, вось ты і зрабіў крок, вось ты абраў свой шлях. Заўсёды, о Гавінда, ты быў маім сябрам, заўсёды ты ішоў адзін крок за мной. Часта я думаў: ці зробіць Гавінда гэты крок адзін, без мяне, па поклічы ўласнай душы? Глядзі, ты ўжо стаў мужчынам і абіраеш сам свой шлях. Ты зможаш прайсці яго да канца, мой дружа! Ты зможаш знайсці збаўленне!

Гавінда, яшчэ не зразумеўшы сказанага, паўтарыў тонам нястрыманасці сваё пытанне:

— Кажы, я прашу цябе, мой улюбёны! Скажы мне, не можа быць іначай, што ты, мой вучоны сябар, ты таксама далучаешся да ўзвышанага Буды!

Сідхартха паклаў сваю руку на плячо Гавінды:
— Ты не дачуў майго дабраслаўлення, о Гавінда. Я паўтару яго: прайдзі свой шлях да канца! Знайдзі выратаванне сваё!

У гэты момант Гавінда зразумеў, што сябар пакінуў яго, і заплакаў.

— Сідхартха! — закрычаў ён шкадобна.

Сідхартха сказаў яму ласкава:

— Не забудзь, Гавінда, што ты зараз належыш да саманаў Буды! Ты адмовіўся ад паходжання і маёмасці, адмовіўся ад уласнай волі, адмовіўся ад сяброўства. Так жадае вучэнне, гэтага жадае Узвышаны. Гэтага сам пажадаў ты. Заўтра, Гавінда, я цябе пакіну.

Доўга яшчэ сябры блукалі па гаі, доўга ляжалі і не маглі заснуць. Зноў і зноў звяртаўся Гавінда да сябра, каб той сказаў яму, чаму не хоча ён далучыцца да вучэння Гатамы, якія памылкі бачыць у гэтым вучэнні. Але Сідхартха адказваў адно і тое ж:

— Супакойся, Гавінда! Вельмі добрае вучэнне Узвышанага, як магу я знайсці ў ім памылку?

Раніцай па садзе прайшоў паслядоўнік Буды, адзін з самых яго старэйшых манахаў, паклікаў усіх новых паслядоўнікаў вучэння, каб апранулі жоўтае адзенне, каб даць ім першыя заняткі і пасвяціць іх у абавязкі новага статута. І Гавінда, быццам адарваўшы частку сябе, абняў яшчэ раз сябра свайго юнацтва і далучыўся да шэрагу паслушнікаў.

А Сідхартха, паглыбіўшыся ў думкі, пайшоў праз гай.

І яму сустрэўся Гатама, Узвышаны, і калі ён — Сідхартха — павітаў яго з павагай, позірк Буды быў напоўнены такою дабрывёй і спакоем, што юнак набраўся рашучасці і папрасіў дазволу пагаварыць з Узвышаным. Паважаны моўчкі кіўнуў. Казаў Сідхартха:

— Учора, о Узвышаны, меў гонар чуць вучэнне тваё. Разам з маім сябрам прыйшоў сюды я здалёк, каб вучэнне пачуць. І мой сябра застаецца тваім, далучыўшыся да цябе. Я ж зноў працягну сваю пілігрымку.

— Як табе больш даспадобы, — сказаў Шаноўны ласкава.

— Вельмі смелая мая прамова, — працягваў Сідхартха, — але не хачу я пакінуць Узвышанага, не выказаўшы шчыра маіх думак. Ці не дасць мне пару імгненняў ўвагі Шаноўны?

Моўчкі кінуў Буда ў адказ.

Казаў Сідхартха:

— Адзінае, о Найшаноўнейшы, здзівіла мяне найбольш у тваім вучэнні. Усё ў тваім вучэнні зразумела да драбніцы, дасканала; дасканалым нідзе і ніколі не перарваным ланцугом паказаны Свет, вечным ланцугом, складзеным з прычынаў і дзеянняў. Ніколі так не рабілася відавочным, бо ніколі так неабвержна не ўяўлялася яно; часцей сэрца брахмана заб'ецца ў грудзях, калі ён, зірнуўшы праз тваё вучэнне, пабачыць Свет у бездакорнай дасканаласці, чыстым, як крышталь, незалежным ад выпадковасці, незалежным ад багоў. Добры ён ці дрэнны, жыццё пакуты альбо радасць — пакінем гэта па-за межамі, гэта, можа быць, не вельмі істотна — але адзінства Свету, узаемасувязь усяго, што адбываецца, злучэнне ўсяго вялікага і малога ў суцэльны плыні, суцэльнага закону прычын, сталення і памірання, гэта так ярка выяўляецца з твайго ўзвышанага вучэння, о Дасканалы. Але, па твайму ж вучэнню, адзінства і правільнасць парадку ўсіх рэчаў разрываецца ў адным месцы; праз маленькую дзірачку мкне ў гэты Свет адзінства нешта чужое, нешта новае, нешта, чаго не было раней і што не магло быць праэдманстраваным і даказаным: тваё вучэнне не аб пераадоленні Свету, не аб вызваленні. З гэтай маленькай дзірачкай, з-за гэтага парушэння суцэльны вечны і адзіны закон Свету зноў парушаецца і здымаецца. Прабач, што я выказваю сваё пярэчанне.

Моўчкі слухаў яго Гатама, не зварухнуўшыся. Вось ён загаварыў, Дасканалы, сваім добрым, сваім спагадлівым, чыстым голасам:

— Ты чуў вучэнне, о сын брахмана, і дабро табе, што ты глыбока разважаў над ім. Ты знайшоў прарэчу ў ім, памылку. Падумаў яшчэ над ім. Дазволь перасцяргчы цябе, о цікаўны, ад процьмы меркаванняў і спрэчак аб словах. На словы немагчыма абAPERціся, яны могуць быць прыгожымі альбо

брыдкімі, разумнымі альбо дурнымі, кожны можа прытрымлівацца іх ці адхіляць. Вучэнне ж, якое ты чуў ад мяне, — не мае меркаванне, і мэта яго не ў тым, каб пратлумачыць цікаўнаму Свет. Мэта іншая; яго мэта — вызваленне ад пакутаў. Вось тое, чаму вучыць Гатама, нічому іншаму.

— Не крыўдуй на мяне, о Узвышаны, — сказаў юнак. — Не для таго цябе шукаў, каб спрачацца з табой, спрачацца аб словах. Ты сапраўды маеш рачыню: ні на імгненне не сумняваўся я ў табе. Ні на імгненне я не сумняваўся, што ты — Буда, што ты дасягнуў вышэйшай мэты, да якой імкнуцца тысячы брахманаў і іх сыны. Ты знайшоў вызваленне ад смерці. Ты знайшоў яго з уласных пошукаў, на ўласным шляху, праз думкі, праз медытацыі, праз досвед, праз прасвятленне. Яно прыйшло табе не праз вучэнне! І гэта — мае думкі, о Узвышаны — нікому не прыйдзе вызваленне праз вучэнне! Нікому, о Шаноўны, не зможаш ты ў словах паведаміць, распавесці, што адбылося ў імгненне твайго прасвятлення! Шмат утрымоўвае вучэнне прасвятлёнага Буды, многіх вучыць яно праведна жыць, пазбягаць зла. Аднога не ўтрымоўвае яно, гэта найшаноўнейшае вучэнне: такога яснага, не ўтрымоўвае тайны таго, што перажыў сам Узвышаны, ён — адзіны сярод сотні тысяч. Вось тое, пра што я думаў і зразумеў, калі слухаў вучэнне. Вось тое, з-за чаго я працягну свае вандраванні — не для таго, каб знайсці іншае, лепшае вучэнне, бо я ведаю, няма такога, а для таго, каб пакінуць усе вучэнні і ўсіх настаўнікаў, самому дасягнуць мэты сваёй альбо памерці.

Вочы Буды спакойна глядзелі на зямлю, спакойна ў дасканалым раўнадушшы свяціўся яго непранікнёны твар.

— Няхай думкі твае, — сказаў спакойна Шаноўны, — не будуць памылковымі! Дасягні сваёй мэты. Але скажы мне: ты бачыў натоўп маіх саманаў, маіх шматлікіх братоў, што прынялі маё вучэнне? І ты думаеш, чужы саман, ты думаеш, было б лепей пакінуць вучэнне і вярнуцца да свецкага жыцця і пажадаў?

— Далёкія думкі такія ад мяне, — закрычаў Сідхартха. — Няхай застаюцца саманы ўсе ў вучэнні,

няхай дасягнуць сваёй мэты! Не мне вырашаць чужое жыццё! Толькі за сябе, за сябе самога я мушу вырашаць, мушу выбіраць, мушу адмаўляцца. Вызваленне ад «Я» шукаем мы, саманы, о Узвышаны. Калі б я зараз быў тваім вучнем, о Шаноўны, баюся я, мне б здалася, што маё «Я» набыла толькі бачнасць спакою і вызвалення, тады як на самой справе жыло далей і расло, бо тады і вучэнне, і мой послух, і мая любоў да цябе, і абшчына манахаў зрабіліся б маім «Я».

З паўусмешкай, з непарушнай празрыстасцю і сяброўствам глядзеў Гатама ў вочы чужынцу і ледзь заўважным жэстам развітаўся з ім.

— Ты мудры, о саман, — сказаў Шаноўны. — Мудра можаш ты гаварыць, мой дружа. Беражы сябе ад празмернай мудрасці!

Буда сышоў прэч, але позірк яго і паўусмешка засталася назаўсёды ў памяці Сідхартхі.

«Такім я не бачыў ніводнага чалавека, — думаў ён, — які б вольна, так пашанотна, так стрымана, так шчыра, па-дзіцячы і таямніча. Так шчыра пазіраў і гаварыў толькі той чалавек, які дасягнуў свайго ўнутранага і глыбіннага».

«Аднога чалавека я бачыў, — думаў Сідхартха, — аднога-адзінага, перад якім я мусіў апусціць вочы. Ні перад кім іншым я не апушчу вачэй, ні перад кім, ніякае вучэнне ўжо не прывабіць мяне, калі вучэнне такога чалавека не прывабіла мяне».

«Абкраў мяне Буда, — думаў Сідхартха, — абкраў ён мяне, але больш падараваў. Ён скраў у мяне сябра, таго, хто верыў мне, а зараз верыць у яго, хто быў маім ценем, а стаў ценем Гатамы. Але ён мне падараваў Сідхартху, мяне самога».

Абуджэнне

Калі Сідхартха пакідаў гай, у якім застаўся Буда, Дасканалы, і застаўся Гавінда, было такое пачуццё, быццам усё мінулае жыццё застаецца ў гэтым гай,

адасабляецца ад яго. Павольна сыходзіў ён, паглыбіўшыся ў гэта адчуванне, напоўнены ім. Ён заглябляўся вельмі далёка, быццам мкнуў праз глыбіню, да самога дна, да глыбіннага пласта схаваных прычынаў, бо спазнаваць прычыны, як здавалася яму, — гэта думаць, бо толькі на гэтым шляху адчуванні пераствараюцца ў досвед і не страчваюцца, а робяцца істотнымі і пачынаюць выпраменьваць тое, што ў іх змешчанае.

Павольна ішоў і разважаў Сідхартха. Ён развітаўся з юнацтвам, ён больш не быў юнаком, ён стаў мужчынам. Ён пакінуў нешта, як змяя скідвае сваю старую скуру; ужо няма таго, што спадарожнічала яго юнацтву і належала яму: жаданне мець настаўніка і паслядоўнічаць вучэнню. Апошняга настаўніка, які з'явіўся на яго шляху, нават яго, найвялікшага і наймудрэйшага настаўніка, Свяцейшага, Буду пакінуў ён, мусіў развітацца з ім, не змог прыняць яго вучэння.

Усё павольней ішоў задумены Сідхартха і пытаўся сам у сябе: «Што ж гэта такое, што ты хацеў даведацца з вучэнняў і ў настаўнікаў? Чаму яны, якія шмат вучылі цябе, не змаглі цябе навучыць?» І ён знайшоў: «Гэта было ўласнае «Я», сэнс якога і існасць хацеў я зразумець. Маё «Я» — ад чаго жадаў я вызваліцца, што хацеў я пераадолець. Але пераадолець яго я не змог, змог яго падмануць, мог толькі бегчы ад яго, схавацца ад яго. Сапраўды, ніводная рэч у свеце не займала думкі мае, як маё «Я», гэта загадка, што я жыву, што я адгароджаны і адасоблены ад іншых, што я — Сідхартха! І ні пра адну рэч у свеце не ведаў я так мала, як пра самога сябе, пра Сідхартху!»

Павольна, у задуменні, сыходзіў ён — спыніўся, апанаваны гэтай думкай, і з яе раптоўна вылучылася новая думка: «Тое, што я нічога пра сябе не ведаю, што Сідхартха застаўся для мяне такім чужым і невядомым, выйшла з прычыны самай адзінай: я баюся сябе, я бег наўцёкі ад сябе! Я шукаў атман, брахман шукаў, я хацеў парушыць, раструшчыць абалонку майго «Я», каб там, у нязведанай глыбіні, знайсці ядро ўсіх абалонак — атман, жыццё, Боскае, апошняе. Пры гэтым я страціў самога сябе».

Сідхартха расплюшчыў вочы і азірнуўся навокал, усмешка зазьяла на яго твары, яго працінала глыбокае пачуццё абуджэння ад доўгіх сноў да самага краю. У гэты момант Сідхартха ўжо крочыў далей, ішоў шпарчэй, як чалавек, які ведае, што трэба яму рабіць.

— О, — думаў ён, уздыхнуўшы поўнаю грудзінай. — Цяпер я не дам Сідхартху збегчы ад мяне! Больш не буду пачынаць маю думку і маё жыццё з атмана і з пакутаў Сусвету! Не буду ў сабе забіваць і разбураць, каб знайсці пад аскепкамі таямніцу. Не будзе насычаць мяне ні Ёга-Веда, ні Атхарва-Веда, ні аскеты, ні якія іншыя вучэнні. У сябе самога буду вучыцца я, буду маім вучнем, буду сябе спазнаваць, таямніцу Сідхартхі.

Ён глядзеў навокал, быццам першы раз бачыў Свет! Тут быў блакіт, тут было жоўтае, тут было зялёнае, неба цякло і рэчка, узвышаліся лес і горы, усё — прыгожае, усё — загадкавае і магічнае, пасярэдзіне — Сідхартха, абуджаны, на шляху да спазнання сябе. Усё гэта, увесь гэты блакіт і жоўтае, рэчка і лес упершыню напаўнялі вочы Сідхартхі, гэта не было варажбою Мары, не было больш махлярства Маі, не было бессэнсоўнай і выпадковай стракатасці свету з'яў, мізэрнага для глыбокіх думак брахмана, якія працінаюць стракатасць Свету, шукаюць адзінства. Блакіт быў блакітам, рака — ракою, і калі ў блакіце, у рацэ, у Сідхартху хавалася адзінае і Боскае, то гэта боскі сэнс, тут жоўтае, тут блакіт, там — неба, там — лес, а тут — Сідхартха. Сэнс і існасць былі дзесьці па-за рэчамі, яны былі ў саміх сабе, ва ўсім.

«Які я быў дурны і сляпы! — думаў вандроўнік Сідхартха. — Калі нехта чытае тэкст, сэнс якога хоча разгадаць, той не прыніжае значкі і літары, не называе іх падманам, выпадковасцю і пустой абалонкай, а чытае іх, вывучае і любіць іх, літару за літарай. Але я той, хто прагнуў прачытаць кнігу Свету і кнігу маёй уласнай існасці, я — той, хто прадказаў сэнс і, каб дагадзіць яму, адмаўляў значкі і літары, называў свет з'яў падманам, называў свае вочы і язык ілжывымі, пустымі з'явамі. Не, гэта ўсё мінула, я абудзіўся, толькі сёння абудзіўся і нанова з'явіўся на Свет».

Паглыбіўшыся ў гэтыя думкі, хутка ішоў Сідхартха і спыніўся раптоўна, быццам перад ім на сцяжыне ляжала змяя.

Раптам Сідхартху зрабілася зразумелым яшчэ адно: ён, які сапраўды абудзіўся альбо быў народжаны зноў, ён мусіў пачаць сваё жыццё нанова, з самага пачатку. Калі ён сённяшняй раніцай ужо абудзіўся, ужо на шляху да сябе, ён пакідаў гай Джэтавана, гай Узвышанага, ён збіраўся — гэта было зразумелым і натуральным — вярнуцца пасля доўгіх гадоў аскетызму на радзіму, да свайго бацькі. І толькі зараз, у гэты момант, калі ён спыніўся, быццам на сцяжыне ляжала змяя, абудзіўся Сідхартха, каб зразумець яшчэ і гэта: «Цяпер я не той, кім я быў, я больш не аскет, я больш не святар, я больш не брахман. Што павінны я буду рабіць у хаце бацькі майго? Вучыцца? Прыносіць ахвяры? Вучыцца сузіранню? Гэта ўсё мінула, гэта ўсё больш не ляжыць на маім шляху».

Нерухома стаяў Сідхартха, сэрца яго быццам замерзла, ён адчуваў, быццам сціснулася яно ў грудзях, як маленькая жывёлінка, птушка альбо зайчанятка, калі ён убачыў, што быў адзінокі. Зараз ён адчуваў гэта. Нават паглыбіўшыся ў самыя глыбокія сузіранні, ён усё ж такі заставаўся сынам свайго бацькі, быў брахманам, высакародным, мысліўцам. Зараз ён быў толькі Сідхартхам, абуджаным, больш нікім. Ён глыбока ўздыхнуў, ён замярзаў і трымцеў. Ніхто не быў такі адзінокі, як ён. Усялякі брахман ці рамеснік належыў да свайго саслоўя, знаходзіў у падобных да сябе прытулак, агульную мову і агульны лад жыцця. Не было такога брахмана, які б цураўся брахманаў, не жыў бы разам з імі, і не было такога аскета, які не знайшоў бы прытулку сярод саманаў. Нават уцякач ад людзей, лясны адрэшнік, не бывае зусім адзін, мае зносіны з падобнымі да яго, нават ён належыць да пэўнага саслоўя, якое замяняе яму радзіму. Гавінда стаў манахам, і тысячы манахаў былі яго братамі, насілі такое самае адзенне, прымалі яго веру, гаварылі яго мовай. Але ён, Сідхартха — да каго належаў ён? Чыё жыццё мог бы ён падзяліць? Чыёй мовай мог ён гаварыць?

З гэтага моманту, калі Свет вакол яго разбурыўся, калі ён знерухомеў, быццам зорка на небе, з гэтага моманту холаду і адчужанасці Сідхартха выйшаў, яшчэ лепш зразумеўшы сябе, яшчэ больш загартаваны духам. Ён адчуў: гэта апошняя трасца абуджэння, апошняе намаганне яго нараджэння. І ён зноў ішоў, ён ішоў шпарка і нястрымна — ужо не дахаты, не да бацькі, не назад.

Частка другая

Камала

Сідхартха спасцігаў новае з кожным крокам на сваім шляху, бо Сусвет змяніўся, і сэрца было зачараваным. Сідхартха глядзеў на ўсход сонца над верхавінамі лесу і на захад за далёкім пальмавым берагам. Ён пазіраў, як з'яўляліся зоркі, і як плыў, быццам у блакіце, сярпок месяца. Ён бачыў дрэвы, зоркі, звяроў, аблокі, вясёлку, скалы, зёлкі, кветкі, ручай і рэкі, зіхоткую расу на ранішнім кустоўі, далёкія велічныя горы, ахінутыя блакітам і туманам, чуў спеў птушак, пчол, павевы ветрыку ў срэбры рысавых палёў. Усё гэта, незлічонае і стракатае, існавала заўсёды, заўсёды ззялі сонца і месяц, заўсёды цурчэлі рэкі і гудзелі пчолы, але раней гэта ўсё было для Сідхартхі толькі няўлоўным, падманлівым прывідам перад вачыма, пазіраў на гэта з недаверам, трэба было працяць думкаю і знішчыць, бо ён не быў істотным, існасць была «па той бок». Зараз яго вызваленыя вочы глядзелі на «гэты бок» Свету, зараз бачыў Сідхартха і спазнаваў гэтую бачнасць, шукаў прытулку ў гэтым Свеце, не шукаў істотнага, не імкнуўся «па той бок». Прыгожы Свет, калі не спасцігаеш яго, без пошукаў, проста так глядзіш на яго, па-дзіцячы. Прыгожымі былі месяц і зоры, прыгожым быў ручай і яго берагі, лес і скалы, козы і бранзоўкі, квецені і матылькі. Пры-

гожа і любя было йсці па Свеце: па-дзіцячы абуджаным, пакінуўшы недавер. Па-іншаму пякло патыліцу, па-іншаму халадзілі шаты лясоў, іншым зрабіўся водар вады з ручая і калодзежа, іншым быў смак у гарбуза і банана. Кароткімі сталі дні, кароткімі — ночы, кожная часіна знікала, як ветразь за марскім даляглядам, караблём, напоўненым каштоўнасцямі, напоўненым весялосцямі. Сідхартха бачыў на верхалінах лесу зграю малпаў, што вандравала ў галлі, чуў іх дзікія і сварлівыя крыкі.

Сідхартха бачыў, як крочыў за авечкай баран, пакрываў яе. У парослым рагозам возеры бачыў, як шчупак, гнаны вячэрнім голадам, палюе; як маленькія рыбіны расплываюцца ў розныя бакі ад жаху, выскокваюць зграйкамі з вады — бліскучыя, трапяткія. Моц і пажада бруліся з імклівых віроў, што нарабіў няўрымслівы паляўнічы.

Гэта было заўсёды, але раней Сідхартха не бачыў гэтага, яго не было тут. Цяпер жа яго цікавіла ўсё навокал, і сам ён быў часцінкай наваколля. Праз яго вочы ўваходзілі святло і шаты, праз сэрца яго — зоры і месяц.

Сідхартха ўзгадаў па дарозе ўсё, што перажыў у гаі Джэтаваны, вучэнне, якое пачуў там, боскага Буду, развітанне з Гавіндам, размову з Узвышаным. Свае ўласныя словы, што казаў ён Узвышанаму, узгадваў зноў кожнае слова і ўнутры дзівіўся, што прамовіў тады такія рэчы, якіх яшчэ сам не ведаў. Ён сказаў Гатаме, што каштоўнасць Буды і яго таямніца — не вучэнне, а невыказнае, тое, чаму нельга навучыць, што Ён адчуў у часіну прасвятлення — гэта якраз і было, што Сідхартха зараз імкнуўся спазнаць, што зараз пачынаў спазнаваць. Сябе самога мусіў зараз спазнаць. Відаць, доўга ведаў Сідхартха, што душа яго ёсць атман, яго вечная існаць, як і брахман. Але ніколі па-сапраўднаму не знаходзіў ён свайго «Я», бо жадаў спаймаць яго ловамі думак. Канечне, цела яго не было «Я» і не было гульнёй сэнсу, і не думкамі, не розумам, не завучанай мудрасцю, не завучаным мастацтвам рабіць высновы, і з ужо асэнсаванага сплятаць новыя думкі. Не, Свет думак яшчэ быў «па той бок», думкі не вядуць да мэты, і нават, калі забіваюць выпадковае «Я»

пачуццяў, то насычаецца выпадковае «Я» думак і навучанасці. Раўназначна, думкі і пачуцці былі мілымі рэчамі, за якімі — апошні сэнс, да абодвух варта было прыслухоўвацца, з абодвума гуляць, абодвума не грэбаваць і не пераацэньваць, успрымаць патаемныя галасы ўнутранага. Сідхартха жадаў ісці, куды загадае голас, спачываць там, дзе гучыць голас. Чаму Гатама ў часы ўсіх часоў сеў пад дрэвам бодхі, дзе і напаткала яго прасвятленне? Пачуў ён голас, голас ва ўласным сэрцы, які загадаў яму знайсці прытулак, і ён не аддаў перавагу ўмярцвенню цела, ахвярам, абмыванням, малітве, ні ежы і ні пітву, ні сну і ні марам, ён падпарадкаваўся голасу. Так, падпарадкоўвацца — не знешняму, а толькі голасу, быць гатовым да гэтага, гэта добра, гэта неабходна; нішто іншае не так неабходна.

Ноччу, калі Сідхартха спаў у саламянай хаціне паромшчыка, яму прысніўся сон: Гавінда стаяў перад ім у жоўтым строі аскета. Самотным выглядаў Гавінда, самотна спытаў ён: «Чаму ты пакінуў мяне?» — і Гавінда абняў яго, абвіў сваімі рукамі, прытуліў да сябе і пацалаваў; гэта быў больш не Гавінда, а жанчына, з адзення якой выступалі пругкія грудзі, на іх спачываў Сідхартха, піў салодкае і гаючае малако гэтых грудзей. Яно было напоўненае водарам жанчыны і мужчыны, сонцам і лесам, жывёлінамі і кветкамі, кожным плодам, кожнай асалодай. Яно п'яніла і рабіла непрытомным. Калі Сідхартха прагнуўся, скрозь дзверы хаціны мігцелі водбліскі ракі, лес напаўняўся галасамі і ціхім крыкам савы.

Калі развіднела, папрасіў Сідхартха гаспадара — чаўняра перавезці яго на другі бок ракі. Чаўняр перавёз яго цераз раку на сваім плыце з бамбуку. Чырванню зіхацела ў ранішнім бляску шырокая плынь.

— Гэта прыгожая рака, — сказаў Сідхартха свайму спадарожніку.

— Так, — адказаў паромшчык. — Вельмі прыгожая рака, я люблю яе больш за ўсё на свеце. Часта я слухаю яе, часта гляджу ў яе вочы, заўсёды вучуся ад яе. Шмат чаму можна навучыцца ад ракі.

— Дзякуй табе, мой дабрачыннік, — сказаў Сідхартха і сышоў на бераг. — У мяне няма гасцін-

цаў, дарагі, няма, чым заплаціць. Беспрытульнік я, сын брахмана і саман.

— Я заўважыў, — казаў чаўняр. — Ніякай пла-ты не чакаў ад цябе, ніякіх гасцінцаў. У іншы раз аддасі мне падарунак.

— Ты думаеш? — вясёла спытаў Сідхартха.

— Канечне. Таксама гэтаму навучыўся я ад ракі: усё вяртаецца! Нават, ты, саман, вернешся. Жыві ў дастатку! Няхай тваё сяброўства будзе мне платай. Узгадай мяне, калі будзеш ахвяраваць багам.

Усмешлівымі разышліся абодва. Шчыра рада-ваўся Сідхартха сяброўству і ветлівасці чаўняра. «Ён як Гавінда, — думаў Сідхартха з усмешкай. — Усе, каго сустракаю на сваёй дарозе, падобныя да Гавін-ды. Усе былі ўдзячныя, хаця і самім трэба было аддзячыць. Усе гатовыя падпарадкавацца, жадаюць стаць сябрам, мала думаюць. Як дзеці гэтыя людзі!

Апоўдні праходзіў Сідхартха праз вёску. Перад глінянымі хацінамі на вуліцы забаўляліся дзеці, гулялі з зярняткамі гарбузоў і ракавінкамі, кры-чалі і пэцкаліся ў брудзе, але баязліва ўцякалі ад чужынца-самана. У канцы вёскі шлях вёў праз ручай, на беразе якога стаяла маладая жанчына і мыла бялізну. Калі Сідхартха павітаў яе, яна ўзняла га-лаву і паглядзела ўсмешліва на яго, бялюткасць яе вачэй мільганула бліскавіцай. Ён пракрычаў па-жаданне дабрабыту, па звычаі вандроўнікаў, і спы-таў, ці далёка яшчэ да вялікага горада. Тут яна ўзнялася і падыйшла да Сідхартхі; прыгожа гля-дзеліся вільготныя вусначкі на маладым тварыку. Абмяняліся жартачкамі, і яна спытала, ці еў ён і ці праўда, што саманы начуюць у лесе і ніводнай жанчыны не маюць яны пры сабе. Пры гэтым ма-ладзіца наступіла сваёй левай ножкай на правую Сідхартхі і зрабіла штуршок, якім жанчына запра-шае да любошчаў, і які падручнікі называюць «гой-санне на дрэве».

Сідхартха адчуваў, як гарачэла яго кроў, і тут зноў прыгадаўся нядаўні сон, таму ўмомант трохі нахіліўся да жанчыны і пацалаваў карычневую смоч-ку яе грудзі. Прыўзняўшыся, ён убачыў яе ўсмеш-лівы твар, поўны чакання, і прыжмураныя ад аса-лоды вочы.

Таксама Сідхартха адчуў асалоду і крыніцу, якія закранулі яго мужчынскую існасць, бо яшчэ ніколі ён не кранаўся жанчыны, павагаўся крыху, але рукі былі гатовыя схапіць яе. І ў гэты момант пачуў Сідхартха, спужаўшыся, унутраны голас, і голас казаў: «НЕ». І тут з усмешлівага твару юнай кабеты знікла ўсё хараство; Сідхартха бачыў нічога больш, як саміцу ў пеццы. Па-сяброўску крануў яе шчочку, адварнуўся ад яе і знік бяшумна ад расчараванай жанчыны ў зарасніках бамбуку. У гэты дзень, пад вечар, ён дайшоў да вялікага горада і радаваўся, бо цяпер ён імкнуўся да людзей. Доўга Сідхартха жыў у лясх, а саламяная хаціна паромшчыка, у якой спаў гэтай ноччу, за доўгі час стала першым дахам, які ён меў над галавой.

Перад горадам, ля прыгожага, адгароджанага гаю сустрэлася вандроўніку невялічкая чарада служак і служачак з напоўненымі кошыкамі. Пасярэдзіне, у прыгожых насілках, якія неслі чацвёрта, сядзела на чырвонай падушцы пад стракатым балдахінам жанчына — спадарыня. Сідхартха спыніўся ля ўваходу ў гай асалоды і пазіраў на гэтае шэсце, бачыў служак, служачак, кошыкі, бачыў насілки і бачыў ў насілках жанчыну. Пад высока заплеченымі, чорнымі валасамі бачыў ён вельмі светлы, вельмі пяшчотны, вельмі разумны тварык, ружовыя вусны, як свежарасколаты плод фігі, броўкі — дагледжаныя і намаляваныя высока, цёмныя вочы, поўныя розуму і ўважлівасці, шыю, якая ўзвышалася з зялёна-залатога адзення, павольныя, даўгія і вузкія, з шырокімі залатымі бранзалетамі на запяцях, рукі.

Сідхартха бачыў, якая яна прыгожая, і сэрца яго радавалася. Нізка пакланіўся ён, калі міма праносілі насілки, і выпрастаўся, зірнуў у светлы, мілы твар, прачытаў позірк у разумных, з высокімі броўкамі, вачах, удыхнуў крыху водару, які не ведаў. Усмешліва кіўнула прыгожая жанчына, імгненне — і знікла ў гай, а ззаду пракрочылі служкі.

«Так уваходжу я ў гэты горад пад добрым знакам», — думаў Сідхартха.

Яму адразу закарцела ўвайсці ў гай, але параважаўшы ён зразумеў, як глядзелі на ўваходзе на

яго служкі і служачкі, як пагардліва, з недаверам, па-чужынску.

«Саман я яшчэ, — думаў ён. — Я ўсё яшчэ аскет і валацуга. Не такім мушу я заставацца, не трэба ўваходзіць у гай». І засмяяўся.

У наступнага чалавека, якога ён сустрэў па дарозе, Сідхартха спытаў пра гай і пра імя жанчыны, даведаўся, што гэта быў гай Камалы — вядомай куртызанкі, і што акрамя гаю яна валодае домам у горадзе.

Сідхартха ўвайшоў у горад. Цяпер у яго была мэта.

Наследуючы мэце, ён спрабаваў зліцца з горадам, плыў ракою завулкаў, спыняўся на плошчах, адпачываў на каменных прыступках набярэжнай. Пад вечар ён пасябраваў з памочнікам цырульніка, назіраў у шатах калоны за яго працай, знайшоў яго зноў сярод вернікаў у храме Вішну, распавядаў яму гісторыі пра Вішну і Лакшмі. Ноччу спаў сярод чоўнаў на беразе, а раніцай, перад тым, як першыя пакупнікі пайшлі ў крамы, загадаў памочніку цырульніка згальціць бараду і падстрыгчы валасы, прычасаць і памазаць духмянаю міртай. Потым Сідхартха пайшоў мыцца ў рацэ.

Калі пасля абеду прыгажуня Камала набліжалася да свайго гаю, ля ўваходу ўжо чакаў Сідхартха, ён пакланіўся і павітаў куртызанку. Служку, які ішоў апошнім, падміргнуў і папрасіў сказаць спадарыні, што малады брахман жадае з ёй гаварыць. Праз кароткі час служба вярнуўся, загадаўшы Сідхартху ісці следам за ім, правёў моўчкі ў павільён, у якім на спачывальні ляжала Камала, яна загадала пакінуць яе з Сідхартхам сам-насам.

— Ці не ты ўчора звонку стаяў і павітаў мяне? — спытала Камала.

— Так, учора першы раз убачыў цябе і павітаў.

— Але ў цябе ўчора была барада, доўгія валасы, а ў валасах — пыл!

— Добра ты заўважаеш, усё ты бачыш. Ты бачыла Сідхартху — сына брахмана, які пакінуў сваю радзіму, каб стаць саманам, і тры гады быў саманам. Але пакінуў тую сцяжыну і прыйшоў у гэты горад, і першым, каго я сустрэў, была ты. Каб гэта сказаць, прыйшоў я да цябе, о Камала! Ты — пер-

шая жанчына, з якой размаўляе Сідхартха, не апусціўшы вачэй. Больш не буду апускаць я вочы, калі сустрэну прыгожую жанчыну.

Камала ўсміхнулася, махнула веерам з паўлінавага пер'я і спытала:

— Толькі каб гэта сказаць, прыйшоў ты да мяне?

— Каб сказаць табе гэта, каб падзякаваць, што ты такая прыгожая. І калі табе не будзе ганебна, жадаю цябе папрасіць быць маёю сяброўкай і настаўніцай, бо нічога не ведаю я пра мастацтва, у якім ты лічышся майстрам.

Гучна тут засмяялася Камала:

— Ніколі яшчэ не здаралася, даражэнькі, каб з лесу прыходзіў саман і жадаў вучыцца ў мяне. Ніколі не здаралася, каб да мяне прыходзіў саман з даўгімі валасамі і ў разадранай накідцы! Шмат маладзёнаў прыходзяць да мяне, сярод якіх шмат сыноў брахманаў, але яны прыходзяць у горым адзенні, прыходзяць у фэйным абутку, маюць цудоўны водар у валасах і грошы ў кішэні. Так, саман, выглядаюць маладзёны, што прыходзяць да мяне.

Казаў Сідхартха:

— Ужо пачаў я вучыцца ў цябе. Нават учора я вучыўся. Ужо развітаўся з барадой, прычасаў валасы і напоўніў іх водарам. Ці мала чаго ў мяне няма: цудоўнага адзення, фэйнага абутку, грошай у кішэні. Ведай, цяжэйшыя ставіў задачы і дасягаў, чым гэтыя дробязі, і гэтыя адужаю. Я ж толькі ўчора вырашыў быць тваім сябрам і вучыцца радасцям любові! Ubачыш, здольным буду я, найскладанейшаму навучаўся я, чым тое, чаму ты будзеш вучыць. Зараз не задавальняе цябе Сідхартха такі, як ён ёсць — з міртам у валасах, але без адзення, без абутку, без грошай?

Са смехам усклікнула Камала:

— Не, шанюўны, яшчэ не задавальняе. Адзенне мусіць ён мець, гожае адзенне і абутак, гошы абутак, і шмат грошай у кішэні, і падарункі для Камалы. Цяпер ведаеш, саман з лесу? Запомніў гэта?

— Добра я запомніў, — пагадзіўся Сідхартха. — Як мог я не запомніць, што кажуць гэтыя вусны! Твае вусны, як свежарасколаты плод фігавага дрэва, Камала. І мае вусны — чырвоныя і свежыя, яны

пасавацьмуць да тваіх, ты пабачыш. Але скажы, прыгожая Камала, зусім не баішся самана з лесу, які прыйшоў, каб навучыцца любові?

— Чаму павінна баяцца я самана з лесу, нейкага дурнога самана з лесу, які прыйшоў ад шакалаў і зусім нічога не ведае, што такое жанчыны?

— О, ён моцны саман і нічога не баіцца! Ён можа ўзяць і прымусіць цябе, гожае дзяўчо. Ён можа цябе абрававаць. Ён можа зрабіць табе балюча.

— Не, саман, гэтага я не баюся. Ці баіцца які-небудзь саман ці брахман, што прыйдзе нехта і адбярэ яго вучонасць, яго святасць, яго глыбокі розум? Не, яны належаць толькі яму, і ён дае з гэтага толькі тое, што хоча, і каму хоча аддаць. Так яно ёсць і з Камалай, і з радасцямі любові. Прыгожыя і чырвоныя вусны Камалы, але паспрабуй пацалаваць іх насуперак волі Камалы, і ні кропелечкі слодычы не атрымаеш з іх, але ж яны столькі слодычы могуць даць! Ты здольны, Сідхартха, але вывучы таксама і гэта: любоў можна выкленчыць, купіць, атрымаць у падарунак, знайсці ў завулку, але выкрасці яе немагчыма. Тут ты выдумаў няправільны шлях. Не, шкада было б, каб такі маладзён, як ты, так памылкова пачаў.

Сідхартха з усмешкаю пакланіўся:

— Было б шкада. Ты маеш рацыю, Камала! Вельмі шкада. Не, ніводная кропелька з вуснаў тваіх не павінна згубіцца для мяне, з маіх — для цябе! Няхай так і застанецца: Сідхартха прыйдзе, калі ў яго будзе, чаго не стае: адзенне, абутак, грошы. Але скажы, мілая Камала, ці не можаш даць невяліччай парады?

— Парады? Чаму не? Хто не параіць беднаму, неадукаванаму саману, які прыйшоў ад шакалаў з лесу?

— Дарагая Камала, дык парай мне: куды мне ісці, каб найхутчэй знайсці тыя тры рэчы?

— Даражэнькі, гэта жадаюць ведаць многія. Ты мусіш рабіць тое, чаму навучыўся, і за гэтае дадуць табе грошай, адзенне і абутак. Па-іншаму бядняк не атрымае грошай. Што ж ты ўмееш?

— Я ўмею думаць. Я ўмею чакаць. Я ўмею пасціць.

— І больш нічога?

— Нічога, але я ўмею таксама складаць вершы.
Дасі мне пацалунак за вершык?

— Так, падарую, калі верш мне твой спадабаецца. Як жа ён завецца?

Сідхартха, паразважаўшы хвіліну, прамовіў такі верш:

У гай свой цяністы крочыла прыгожая Камала,
На шляху да гаю стаяў аызлы саман.
Зірнуўшы на лотас позіркам пранікнёным,
Саман пакланіўся, з усмешкай падзякавала Камала.
«Лепей, — думаў малойчык, — чым багам ахвяры
прыносіць,
лепей ахвяраваць прыгожай Камале».

Гучна запляскала ў ладкі Камала, аж бранзалеты зазвінелі.

— Прыгожыя вершы твае, загарэлы саман, і праўдзівыя, нічога не страчу я, калі падарую табе пацалунак.

Яна прыцягнула Сідхартху да сябе вачамі; ён наблізіў свой твар да ейнага і злучыў свае вусны з ейнымі, якія былі, што свежарасколаты плод фігі. Доўга цалавала яго Камала, і з глыбокім здзіўленнем адчуваў Сідхартха яе вучэнне, яе мудрасць, як авалодвае ім, як адрынае і спакушае яго, і як за гэтым першым узнікала чарада штукаарскіх, добра-апрабаваных пацалункаў, кожны з іх адрозніваўся ад папярэдняга, які яшчэ чакаў яго. Затрымаўшы глыбока дыханне стаяў Сідхартха, і быў у гэты момант як дзіцёнак, які здзіўлена бачыць глыбіні і вартасці вучэння, якія адкрываюцца перад яго вачыма.

— Прыгожыя твае вершы! — усклікнула Камала. — Калі была б я багатая, дала б табе за іх кавалак золата. Але цяжка табе будзе здабываць дастатковыя грошы вершаскладаннем. А табе трэба шмат грошай, каб стаць сябрам Камалы.

— Як умееш ты цалавацца! — прамармытаў Сідхартха.

— Так, гэта я ўжо ўмею, таму і маю шмат сукняў, абутку, бранзалетаў і ўсялякіх гожых рэчаў.

Але што будзе з цябе? Не ўмееш ж ты іншага, акрамя як думаць, пасціць, рыфмаваць?

— Я ведаю таксама песні ахвяраванняў, — сказаў Сідхартха, — але я не хачу іх болей спяваць. Я ведаю таксама закліяцці, але і іх не жадаю прамаўляць. Я чытаў старадаўнія тэксты.

— Хопіць, — перапшыніла яго Камала. — Ты ўмееш чытаць? А пісаць?

— Канечне, я ўмею гэта. Многія ўмеюць гэта.

— Бальшыня не ўмее. Таксама і я не ўмею. Гэта вельмі добра, што ўмееш чытаць і пісаць, вельмі добра. Нават закліяцці спатрэбяцца табе.

У гэты момант увайшла служачка і прашаптала на вуха спадарыні навіну.

— У мяне наведвальнік, — ускрыкнула Камала. — Паспяшай і знікні, Сідхартха, не трэба, каб цябе нехта тут бачыў, запомні гэта! Заўтра я ўбачуся з табой.

Дзеўцы загадала Камала выдаць былому саману белае адзенне. Атарапелага Сідхартху служачка адвяла таемным шляхам у садовую хатку, падаравала адзенне, адвяла ў кустоўе і загадала незаўважна пакінуць гай.

Задаволены Сідхартха зрабіў усё, што яму загадалі. Звыклы лесу, нячутна выбраўся з гаю праз агароджу. Задаволены, вярнуўся ў горад, нёс, прытуліўшы да сябе, адзенне. У прытулку, дзе адпачывалі вандроўнікі, стаў ён пад дзвярыма, папрасіў ежы, узяў моўчкі кавалак рысавага пірагу. «Магчыма ўжо заўтра, — думаў Сідхартха, — не буду ні ў кога кленчыць ежы».

Гонар запаліўся ў ім. Сідхартха больш не быў саманам, непрыстойна было яму кленчыць. Ён аддаў рысавы пірог сабаку і застаўся без абеду.

«Простае жыццё, якое вядуць у Свеце, — думаў Сідхартха. — Няма ў ім цяжкасцяў. Цяжка было ўсё, поўнае клопату і ў канцы — безнадзейнае, калі быў я саманам. Зараз усё лёгка, лёгка, як у вучэнні пацалункам Камалы. Мне патрэбныя адзенне і грошы, больш мне не патрэбна нічога, гэта дробныя, блізкія мэты, яны шкодзяць сну».

Нядоўга распытваў Сідхартха, дзе дом Камалы, туды наведваўся ён на наступны дзень.

— Добрая навіна, — крыкнула яму насустрач Камала. — Цябе чакае Камасвамі, ён — самы багаты купец у гэтым горадзе. Калі ты яму спадабаешся, возьме цябе на службу. Будзь разумным, загарэлы саман. Я загадала праз іншага чалавека распавесці яму пра цябе. Будзь ветлівы з ім, ён вельмі ўладарны. Але не будзь баязлівы! Я не хачу, каб ты быў яго служкай, ты павінны быць роўным яму, іначай буду я не задаволеная табою. Камасвамі пачынае старэць і рабіцца лянівым. Спадабаешся яму — табе шмат даверыць.

Сідхартха падзякаваў Камале і засмяяўся, тут яна зразумела, што ён учора і сёння нічога не еў, загадала прынесці хлеб і садавіну і прыслужыць гасцю.

— Табе шанцуе, — сказала яна пры развітанні. — Адны дзверы за другімі расчыняюцца перад табой. Як табе ўдаецца гэта? У цябе ёсць нейкія чары?

Сідхартха казаў:

— Учора табе распавёў, што ўмею думаць, чакаць і пасціць, але ты знайшла гэта непатрэбным мне. Вялікая карысць ад гэтага, Камала, пабачыш. Ты пабачыш, што дурныя саманы ў лесе шмат цудоўнаму вучацца і ўмеюць, што не ўмееце вы. Яшчэ пазаўчора быў я кудлатым валацугам, учора я ўжо пацалаваў Камалу і хутка стану купцом і буду мець грошы і ўсе рэчы, якія лічыш ты вартымі.

— Няхай будзе так, — дадала Камала. — Але што было б з табой без мяне? Чым бы ты быў, калі б не дапамагла Камала?

— Дарагая Камала, — сказаў Сідхартха, узяўшыся. — Калі я прыйшоў у твой гай, зрабіў першы крок, гэта было маім рашэннем вучыцца любові ў такой прыгожай жанчыны. З таго моманту, калі прыняў рашэнне, ведаў таксама, што дасягну мэты. Я ведаў, што ты можаш мне дапамагчы, з першага позірку, ля ўваходу ў гай ведаў усё гэта.

— А калі б я не захацела?

— Ты захацела. Глядзі, Камала, калі кідаеш камень у ваду, апускаецца ён на дно найкарацейшай дарогай. Так яно і ёсць, у Сідхартхі ёсць мэта, рашэнне. Сідхартха нічога не робіць, ён чакае, ён думае, ён пасціць, але ён праходзіць праз рэчы Сусвету, як камень праз ваду, без учынку, без руху; ён

дазваляе несці сябе, дазваляе ўпасці. Яго мэта пры-
ваблівае сябе, бо нічога не дапускае ў сваю душу,
што можа перашкодзіць мэце. Гэта тое, чаму наву-
чыўся ў саманаў. Гэта тое, што называецца вы дур-
ным чараўніцтвам і думаецца, што дадзена нам ад
д'ябла. Кожны можа чараваць, кожны можа дасяг-
нуць сваёй мэты, калі ўмее думаць, умее чакаць,
умее пасціць.

Камала слухала Сідхартху. Яна любіла яго го-
лас, яна любіла позірк яго вачэй.

— Магчыма, так, — сказала яна ціха, — як ты і
кажаш, дружа. Магчыма і так, што Сідхартха —
прыгожы мужчына, позірк якога падабаецца жан-
чынам, і таму шчасце імчыць насустрач табе.

Адным пацалункам развітаўся Сідхартха:

— Няхай будзе так, мая настаўніца. Няхай заў-
сёды мой позірк падабаецца табе, няхай заўсёды ад
цябе імчыць шчасце да мяне!

Сярод людзей-дзяцей

Сідхартха ішоў да купца Камасвамі, былому са-
ману паказалі на багаты дом, служкі правялі па
дарагіх дыванах у пакой, дзе чакаў гаспадар.

Увайшоў Камасвамі — гнуткі, жвавы мужчына
з пасівелымі валасамі, з вельмі разумнымі, асця-
рожнымі вачамі, з чуйнымі вуснамі. З радасцю па-
здараўкаліся спадар і госьць.

— Мне распавядалі, — пачаў купец, — што ты
брахман, вучоны, але шукаеш службы ў купца. Ты
трапіў у нястачу, брахман, што службы шукаеш?

— Не, — адказаў Сідхартха. — Я не трапіў у ня-
стачу і ніколі не быў у ёй. Ведаеш, я прыйшоў ад
саманаў, з якімі жыў доўгі час.

— Калі ты прыйшоў ад саманаў, тады як не ад-
чуваеш нястачы? У саманаў жа няма ніякай маё-
масці!

— Не маю маёмасці я, — пацвердзіў Сідхарт-
ха, — калі ты маеш гэта на ўвазе. Але гэта я абраў
па ўласнай волі, значыць, не маю нястачы.

— Але з чаго ты збіраешся жыць, калі нічога не маеш?

— Я пра гэта яшчэ ніколі не думаў, спадару. Я тры гады не меў нічога, але ніколі не думаў, з чаго жыць.

— Дык значыць, жыў з уласнасці іншых.

— Напэўна, так. Таксама купец жыве з маёмасці іншых.

— Добра сказаў. Але ён прымае ў іншых не за проста так, ён дае за гэта тавары.

— Так, напэўна, адбываецца на самой справе. Кожны бярэ, кожны дае, такое жыццё.

— Але дазволь, калі ў цябе няма нічога, што ж ты дасі?

— Кожны дае, што ён мае. Ваяр дае сваю моц, купец дае тавары, настаўнік — вучэнне, селянін — рыс, рыбак — рыбу.

— Вельмі добра. І што ж ты можаш даць? Што гэта, што вывучыў ты, што ты можаш?

— Я магу думаць. Я магу чакаць. Я магу пасціць.

— Гэта ўсё?

— Я думаю — гэта ўсё.

— І для чаго патрэбнае гэта? Напрыклад, пасты — дзеля чаго яны карысныя?

— Гэта вельмі карысна, спадар. Калі ў чалавека зусім няма чаго есці, пасціць — найразумнейшае, што можна зрабіць. Калі б я, напрыклад, Сідхартха, не навучыўся пасціць, мусіў бы сёння шукаць службы ў цябе ці дзе-небудзь яшчэ, бо голад прымусіў бы мяне. Але Сідхартха можа спакойна чакаць, ён не ведае нецярпення, ён не ведае нястачы, доўга можа вытрываць голад і можа пры гэтым усміхацца. Для гэтага пасціць, спадару, карысна.

— Ты маеш рацыю, саман. Пачакай хвілінку.

Камасвамі выйшаў і вярнуўся са скруткам, які прапанаваў гасцю і запытаўся:

— Можаш ты гэта прачытаць?

Сідхартха агледзеў скрутак, на якім была напісаная дамова аб куплі, і пачаў уголас чытаць яе змест.

— Дасканала, — сказаў Камасвамі. — Ці не жадаеш ты што-небудзь напісаць на гэтым аркушы?

Купец працягнуў аркуш і грыфель, Сідхартха напісаў і аддаў назад.

Камасвамі прачытаў:

— «Пісаць — добра, думаць — лепей. Розум — добра, цярпенне — лепей».

— Выдатна ўмееш пісаць ты, — пахваліў купец. — Шмат што трэба будзе нам абмеркаваць. Сёння прашу я цябе, будзь маім госцем і прымі жытло ў гэтым доме.

Сідхартха падзякаваў і згадзіўся жыць у доме гандляра. Адзенне было прынесена і абутак, а служба штодзённа рыхтаваў яму купальню. Двойчы на дзень прыносілі багатую ежу, але Сідхартха еў толькі адзін раз на дні — усё, акрамя мяса, і не піў віна. Камасвамі распавядаў яму пра свой гандаль, паказваў яму тавары і крамы, паказваў яму рахункі. Шмат чаму новаму навучыўся Сідхартха, шмат слухаў і мала гаварыў. І ўзгадваючы словы Камалы, ніколі не стаў ніжэй за купца, прымусіў яго весці сябе на роўных, нават больш, чым на роўных. Камасвамі веў свае справы клапаціліва і часцяком з жарсцю, Сідхартха глядзеў на ўсё гэта як на гульнію, правілы якой жадаў вывучыць, але сэнс якой не ўзрушваў яго сэрца.

Нядоўга пражыў Сідхартха ў доме Камасвамі — і ўжо прымаў удзел у гандлі гаспадара. Штодзённа, у тэрмін, які вызначала сама куртызанка, наведваў прыгожую Камалу, у горым адзенні, у фэйных чаравіках, і хутка пачаў прыносіць ёй падарункі. Многаму навучылі яе пунсовыя, разумныя вусны. Многаму яго навучылі яе пяшчотныя, гнуткія рукі. Яго, які ў любові быў хлапчуком, слепа згаджаўся і неспатолена кідаўся ў жарсць, як у бяздонне; яна вучыла на падставе вучэння, што асалоду нельга ўзяць, не аддаўшы асалоду, і што кожны рух, кожная пяшчота, кожны дотык, кожны позірк, кожны куточак цела мае сваю таямніцу, які рыхтуе дасведчанаму шчасце. Яна вучыла яго, што палюбоўнікі пасля любішчаў павінны разыходзіцца з пачуццём захаплення адзін адным, быць пераможанымі і пераможцамі, каб у абодвух узнікала злое пачуццё перасычэння і спустошанасці, пачуццё зганьбаванага альбо чынніка ганьбы. Цудоўныя часіны праводзіў Сідхартха ў прыгожай і разумнай мастачкі, быў яе вучнем, яе палюбоўнікам, яе сябрам. Тут, у Кама-

лы, была вартасць і сэнс цяперашняга жыцця Сідхартхі, не ў гандлі Камасвамі.

Купец перадаў яму пісанне важных пісьмаў і дамоваў, прызвычайнаўшыся абмяркоўваць з ім усе істотныя справы. Ён хутка заўважыў, што Сідхартха мала разумее ў рысе і шэрсці, марскіх перавозках і гандлі, але яго рука была шчаслівай, і што Сідхартха пераўзыходзіць яго, купца, у спакоі і вытрыванасці, ва ўменні слухаць і пранікненні ў душы старонніх людзей.

— Гэты брахман, — сказаў Камасвамі адному сябру, — не сапраўдны купец і ніколі не зробіцца ім, ніколі яго душа не адчувае жарсці да спраў. Але ў яго ёсць таямніца тых людзей, якіх суправаджае поспех, можа, нарадзіўся ён пад шчасліваю зоркай, можа, гэта чараўніцтва, можа, гэта тое, чаму навучыўся ён у саманаў. Заўсёды здаецца, што ён гуляе са справамі, не ахінаюць яны яго цалкам, ніколі не апаноўваюць ім, ніколі ён не баіцца няўдачы, ніколі не турбуюць яго страты.

Сябар параў гандляру:

— Давай яму са спраў, якія вядзе, траціну з прыбытку, але такую ж частку адлічвай у яго са стратаў. Так ён стане больш зацікаўленым.

Камасвамі наследаваў парадзе. Але Сідхартху мала турбавала гэта. Ішоў прыбытак яму, прымаў яго раўнадушна, ішла страта, смяўся і гаварыў:

— Ах, глядзі, дрэнна атрымалася!

Магло сапраўды падацца, што справы былі яму абьякавымі. Адноўчы паехаў ён у адну вёску, каб прыдбаць вялізны ўраджай рысу. Калі прыбыў, рыс ужо прадалі іншаму гандляру. Але Сідхартха застаўся на некалькі дзён у той вёсцы, частаваў сялян, раздорваў дзецям медныя грошыкі, быў на вяселлі і вярнуўся назад празмерна задаволены. Камасвамі папракнуў яго, што не вярнуўся адразу, грошы і час змарнаваў. Сідхартха адказаў:

— Кінь сварыцца, любы дружа! Яшчэ ніколі сваркамі не дасягнулі нічога. Ёсць страты, я іх магу аплаціць. Я вельмі задаволены гэтай паездкай. Я пазнаёміўся з многімі людзьмі, адзін брахман стаў маім сябрам, дзеці гулялі на каленях маіх, сяляне паказалі мне свае палі, ніхто не прымаў мяне за гандляра.

— Вельмі цудоўна ўсё гэта, — нявольна закрычаў Камасвамі. — Але ж ты фактычна гандляр, па маім разуменні! Ці ты ездзіў дзеля сваёй забавы?

— Канечне, — засмяяўся Сідхартха. — Канечне для задавальнення свайго. Для чаго ж усё-такі? Я спазнаў людзей і мясціны, я насычаўся ветлівасцю і даверам, я знайшоў сяброўства. Глядзі, даражэнькі, калі б я быў Камасвамі, адразу пабачыўшы, што справа нядбайная, у спешцы і гняўлівасці вярнуўся назад, тады б насамрэч былі змарнаваныя грошы і час. Але я правёў цудоўныя дні, вучыўся, насычаўся радасцю, не нашкодзіў ні сабе, ні іншым гняўлівасцю і паспешнасцю. І паеду яшчэ туды калі-небудзь, можа, каб прыдбаць наступны ўраджай ці па іншай справе, сустрэнуць мяне людзі з радасцю і весялосцю, я пахвалю сябе, што не паказаў спешку і гняўлівасць. Будзь жа добры, дружа, не шкодзь сабе сварлівасцю! Калі прыйдзе дзень, у які пабачыш, што Сідхартха прыносіць шкоду табе, тады скажы адно толькі слова, і Сідхартха пойдзе сваёй дарогай.

Дарэмнымі былі спробы купца пераканаць Сідхартху, што ён есць яго хлеб. Сідхартха еў свой уласны хлеб, больш за гэта, яны абодва елі хлеб іншых, хлеб усіх. Ніколі не краналі Сідхартху клопаты Камасвамі, а ў Камасвамі шмат было клопатаў. Справы, якім пагражала няўдача, страта тавару, даўжнік не мог разлічыцца, ніколі не мог Камасвамі пераканаць свайго памочніка, што трэба было б паклапаціцца і пагневацца, займець парачку зморшчын на ілбе, не паспаць пару начэй.

Камасвамі аднойчы папракнуў, што Сідхартха ўсяму, што зараз разумее, навучыўся ад яго, але Сідхартха адразу:

— Не зрабіць табе іншым мяне! Ад цябе я навучыўся, колькі каштуе кошык з рыбай, колькі адсоткаў можна спагнаць за пазычаныя грошы. Гэта твае прымудрасці! Думаць навучыўся я не ад цябе, дарагі Камасвамі, трэба лепей табе павучыцца ў мяне.

І насамрэч не быў Сідхартха душой адданы гандлю. Справы ішлі добра, каб забяспечыць грашамі Камалу, гандаль прыносіў болей, чым трэба яму. У

астатнім удзел і цікавасць Сідхартхі былі скіраваныя на людзей, справы якіх — рамяство, турботы, радасці і дурноты, якія раней былі яму чужыя і далёкія, як месяц. Так лёгка ўдавалася размаўляць з усімі, жыць з усімі, вучыцца ад іх, але ён цвяроза ўсведамляў, што адрозніваецца ад іншых людзей сваім былым саманствам. Ён бачыў людзей, якія жылі, як дзеці, або нават як звяры, якіх ён адначасова любіў і якімі пагарджаў крыху. Ён бачыў іх клопаты, іх пакуты, іх сівізну ад рэчаў, якія, на яго погляд, здаваліся не вартымі такога клопату; з-за грошай, маленькіх задавальненняў, маленькіх пашан яны лаюць адзін аднога і чыняць пакуты, бачыў, як шкадобяцца яны ад болю, з якога пасміхнецца саман, пакутуюць ад нястачы, якую саман і не адчуе.

Усяму быў Сідхартха адкрыты, што дадавалі простыя людзі ў яго светагляд. Ветлівым быў з гандляром, які прапаноўваў на продаж халсціну, ветлівым быў з даўжніком, які прасіў адтэрміноўкі, ветлівым быў з жабраком, які гадзіну распавядаў пра сваю бяdotу, хоць быў двойчы багацейшы за кожнага самана. З багатым замежным гандляром паводзіў сябе, як са служкай, які галіў яго, як з вулічным гандляром, у якога купляў бананы і якому дазваляў падмануць на грошык.

Калі прыходзіў Камасвамі, каб пашкадобіцца з-за турботаў ці панаракаць за нейкую справу, слухаў Сідхартха з цікавасцю і цяпленнем, дзівіўся яму, імкнуўся яго зразумець, з чымсьці згадзіцца настолькі, наколькі здавалася неабходным, і адварочваўся ад яго да наступнага, хто прыйшоў. Шмат прыходзіла да яго, каб паразмаўляць з ім, каб яго падмануць, каб знайсці спачуванне, каб спытаць яго, каб паслухаць яго. Ён даваў парады, ён спачуваў, ён дараваў, дазваляў крыху сябе падмануць; гэтая суцэльная гульня і пажада, з якой забаўляліся людзі, займалі думкі Сідхартхі, як раней займалі багі і брахман.

Часам адчуваў Сідхартха глыбока ў грудзях ціхі голас, які паміраў, які аб чымсьці нагадваў, ціхенька шкадобіўся ледзьве чутна. І тады, у гэтую ж гадзіну з'яўлялася думка, ці не вядзе ён дзіўнае жыццё, што займаецца залішнімі рэчамі, якія былі

толькі гульнёй, што часам ён вясёлы і адчувае радасць, а сапраўднае жыццё працякае паўз яго і зусім не кранае. Як жанглёр з мячыкамі гуляе ён са справамі, з людзьмі са свайго атачэння, назірае за імі, знаходзіць задавальненне ў гэтым занятку, але гэта нічога агульнага не мае з сэрцам яго, з крыніцай яго існасці. Недзе цурчыць крыніца, якая збягае ўдалачынь, не мае нічога агульнага з яго жыццём. І часам пужала яго такая думка, і ён шкадаваў, што няздольны ўкладаць жарсць і сэрца ў дзіцячыя клопаты дня, жыць па-сапраўднаму, дзейнічаць па-сапраўднаму, па-сапраўднаму насычацца і жыць замест таго, каб назіраць збоку.

Але ўсё яшчэ наведваў Сідхартха прыгожую Камалу, спасцігаў мастацтва любові, аддаваўся культу імкненняў, у якім браць і даваць было аднолькавым, балбатаў з ёю, вучыўся ад яе, даваў ёй парады, атрымоўваў парады ад яе. Яна разумела яго больш, чым калісьці разумеў яго Гавінда, яна была Сідхартху бліжэй.

Аднойчы Сідхартха сказаў ёй:

— Ты такая, як я; ты іншая, чым бальшыня людзей. Ты — Камала, ніхто іншая, у душы тваёй спакой і прытулак, у які можаш ты ўвайсці ў любую гадзіну, як і я. Мала людзей умеюць гэта, але ўсе маглі б гэта мець.

— Не ўсе людзі разумныя, — прамовіла Камала.

— Не, — сказаў Сідхартха, — не ў гэтым справа. Камасвамі такі ж разумны, як і я, але не мае прытулку ў сабе. Іншыя маюць гэта, бо разуменнем сваім, як маленькія дзеці. Бальшыня людзей, Камала, як апалая лісцінка, якая ў паветры ляціць, кружыць і падае на зямлю. Іншыя — але мала такіх — як зоркі, ідуць вызначаным шляхам, ніякі вецер не дасягне іх, у саміх сабе маюць яны закон і свой шлях. Сярод усіх вучоных і саманаў, якіх я шмат ведаў, дасканалым быў толькі адзін, ніколі не забуду яго. Гэта той Гатама, Узвышаны, прапаведнік вучэння. Тысячы вучняў слухалі яго кожны дзень, наследавалі кожную гадзіну яго прадпісанням, але ўсе яны — апалае лісце, не ў сабе саміх маюць яны вучэнне і закон.

Камала паглядзела на яго з усмешкай.

— Зноў ты гаворыш аб ім, — сказала яна. — Зноў у цябе думкі самана.

Сідхартха прамаўчаў, і яны аддаліся любоўнай гульні — адной з трыццаці ці сарака розных гульняў, якія ведала Камала. Цела яе было гнуткім, як у ягуара, як лук паляўнічага; той, хто вучыўся ад яе любашчам, рабіўся дасведчаным у шматлікіх таямніцах і задавальненнях. Доўга гуляла яна з Сідхартхам, спакушала яго, падпарадкоўвала, адрынала, радавалася яго майстэрству, і ён быў пераможаны, ляжаў побач з ёю.

Гетэра схілілася над ім, доўга глядзела ў яго твар, у яго стомленыя вочы.

— Ты — найлепшы палюбоўнік, — сказала яна, паразважаўшы, — якога я ведаю. Ты мацней за іншых, больш гнуткі, пажадлівы. Добра навучыўся ты майму мастацтву, Сідхартха. Калі стану старэй, хацела б мець ад цябе дзіця. Але ты, мой каханы, застаўся саманам, усё яшчэ не кахаеш мяне, не любіш нікога. Ці не так гэта?

— Можа, і так, — сказаў стомлены Сідхартха. — Я такі, як і ты. І ты таксама не кахаеш. Як іначай магла б займацца каханнем як мастацтвам? Людзі нашага гатунку, напэўна, не могуць кахаць. Людзі-дзеці могуць. Гэта іх таямніца.

Сансара

Доўгі час жыў Сідхартха светам асалоды, якому ён не належаў. Пажады, якія ён знішчыў за гады саманства, зноў абудзіліся, ён пакаштаваў багацце, пакаштаваў асалоду, пакаштаваў уладу, і ўсё ж у сэрцы ён доўгі час заставаўся саманам, і гэта пазнала Камала, мудрая. Мастацтва думкі, чакання, пасту з'яўляліся стрыжнем яго жыцця, усё яшчэ людзі свету, людзі-дзеці заставаліся яму чужымі, як і ён быў ім чужы.

Беглі гады, у дастатку Сідхартха ледзь заўважыў гэтую імклівасць часу. Ён зрабіўся багатым, даўно меў свой уласны дом, і служак, і сад за горадам на беразе ракі. Людзі любілі яго, прыходзілі да

яго, калі патрэбная была парада ці грошы, але ніхто не быў такім блізкім, як Камала.

Высокае, светлае абуджэнне, якое ён перажыў на вяршыні сваёй юнацкасці, у дні пасля прамоваў Гатамы, пасля развітання з Гавіндам, напружанае чаканне, ганарлівая адцура ад вучэнняў і настаўнікаў, жвавая гатоўнасць пачуць ва ўласным сэрцы боскі голас паступова ўспамінамі адыходзілі ў мінулае; далёка і ціха цурчэла светлая крыніца, якая аднойчы была блізка, якая аднойчы шумела ў ім самім. Шмат чаму навучыўся ён у саманаў, у Гатамы, ад свайго бацькі-брахмана, доўгі час заставаўся ў яго існасці: размеранае жыццё, радасць у разважаннях, часіны медытацый, таемныя веды пра сябе, пра вечнае «Я», якое не ёсць у цэле, у свядомасці. Многае з гэтага засталася, але пакрысе знікала і пакрывалася пылам. Як ганчарны круглік, аднойчы запушчаны, яшчэ доўга круціцца, а потым, стаіўшыся, спыняецца, так і ў душы Сідхартхі кружыўся круглік аскезы, круглік разважанняў, круглік распазнанняў — доўга кружыўся, усё яшчэ кружыўся, але павольна і дрыготка набліжаўся да спакою. Павольна, як вільгаць праточваецца ў камель памерлага дрэва, павольна напаўняе яго і робіць з яго пацяруху, так Свет і запаволенасць пратачыліся ў душу Сідхартхі, павольна запоўнілі яе, зрабілі яе цяжкай, зрабілі яе лянівай, усыпілі яе. Затое абудзіліся яго пачуцці, многаму яны навучыліся, многае спазналі.

Сідхартха навучыўся весці гандаль, карыстацца ўладаю над людзьмі, атрымоўваць асалоду ад кабет, ён навучыўся насіць гожую вопратку, загадваць служкам, купацца ў лазенцы з духмяным водарам. Ён навучыўся пяшчотна і выкшталцона есці прыгатаваныя стравы — дзічыну, і рыбу, і птушку, карэнні і ласункі, і піць віно, якое рабіла нерухомым і няпомным. Ён навучыўся гуляць у косці і на шахматнай дошцы, пазіраць на танцорак, вандраваць у насілках, спаць на мяккім ложку. Але ўсё яшчэ адчуваў ён сваё адрозненне і перавагу над іншымі, заўсёды яшчэ глядзеў на ўсіх з кпінамі, з кплівай пагардай, менавіта пагардай, з якой пазірае саман на людзей свету.

Калі Камасвамі хварэў, калі злаваўся, калі адчуваў сябе пакрыўджаным, калі надакучваў сваімі купецкімі турботамі — заўсёды глядзеў Сідхартха на ўсё з усмешкай. Толькі паступова і незаўважна рабілася яго ўсмешка больш стомленай разам з адходзячымі ў мінулае перыядамі жніва і дажджу, пачуццё перавагі прыціхла. І паступова сярод сваіх узрослых багаццяў адчуў ён у сабе нешта ад людзей-дзяцей, нешта ад дзяцінасці і ад іх пужлівасці. Але ён зайздросціў яшчэ ім, зайздросціў больш, калі рабіўся падобным да іх. Ён зайздросціў толькі аднаму, што не хапала яму і што мелі яны: зайздросціў паважнасці, якую яны надавалі свайму жыццю, жарсцям радасцяў і жахам, баязліваму, але салодкаму шчасцю іх вечнай улюбёнасці. У саміх сябе, у кабет, у сваіх дзяцей, у пашану і грошы, у планы і спадзяванні былі ўлюбёныя гэтыя людзі. Але Сідхартха не навучыўся гэтаму ў іх, менавіта гэтай дзіцячай весялосці і дзіцячай дурасці; ён навучыўся ў іх якраз непрыемнаму, чым грэбаваў сам. Усё часцей здаралася, што ён раніцай пасля бурлівага вечара заставаўся доўга ляжаць і адчуваў дурным сябе і стомленым. Здаралася, што ён рабіўся злым, нястрыманым, калі Камасвамі назаляў яму сваімі турботамі. Здаралася, што занадта гучна смяяўся, калі прайграваў у косці. Яго твар яшчэ быў больш разумны і духоўны, чым іншыя, але ўсміхаўся радзей і прымаў адну за другой рысы, якія часта знаходзіш на тварах багатых людзей, рысы незадаволенасці, хваравітасці, дурнога настрою, трагічнасці, бяздушнасці. Павольна апанавала ім душэўная хвароба багатых.

Быццам вэлюмам, быццам танючкім туманам ахінала стомленасць Сідхартху — павольна, кожны дзень ўсё грунтоўней, кожны месяц усё змрочней, з кожным годам цяжэй. Як з часам новае адзенне робіцца старым, страчвае з часам свае гошы фарбы, збірае плямы, складкі, адрываецца абора, то тут, то там праціраецца і пачынае ірвацца — так і жыццё Сідхартхі, якое ён распачаў пасля развітання з Гавіндам, страціла з гадамі фарбу і глянец, аселі на ім зморшчыны і плямы, схаваліся ўнутры, павылазілі паскудна то ў адным, то ў другім месцы, чакалі яго агіда і расчараванне. Сідхартха не заўважаў гэтага.

Ён заўважыў толькі, што светлы і бяспечны голас яго ўнутранага, які аднойчы прачнуўся ў бліскучыя гады і накіроўваў яго, цяпер змоўк.

Ім апанаваў гэты свет — слодыч, пажада, мітусня і пад канец нізкая жарсць, якую лічыў найдурнейшай, якой грэбаваў — прагнасць. Таксама маёмасць, уладанне і багацце апанавалі ім канчаткова, больш не былі яму гульні і драбніцай, зрабіліся ланцугамі і цяжарам. Дзіўным і смешным шляхам трапіў Сідхартха ў гэтую апошнюю і агідную залежнасць, праз гульні ў косці. З таго часу, кінуўшы ў сэрцы быць саманам, пачаў Сідхартха гульні на грошы і каштоўнасці, у якой раней удзельнічаў з усмешкаю і без цікавасці, як па звычаі людзей-дзяцей; цяпер гуляў з раз'юшанасцю і азартам. Ён быў страшэнным гульцом; мала хто адважваўся гуляць з ім, высокімі і неабдумнымі былі стаўкі. Ён захапляўся гульнію па памкненні свайго сэрца, прайгрыш і растрата грошай чынілі яму злую радасць; больш ніяк не мог ён выказаць выразней і здэклівей сваё грэбанне багаццем — ідалам купцоў. Так гуляў ён далей, не шкадаваў сябе, ненавідзеў сябе, пасміхаўся з сябе, выйграваў тысячы і прайграваў тысячы, прайграваў грошы, прайграваў украсы, прайграваў дом, выйграваў зноў і зноў прайграваў. Гэты жах, гэты пужлівы і ліпкі жах перад ходам на высокую стаўку — гэты жах ён любіў, спрабаваў паўтарыць яго яшчэ, яшчэ ўзмацніць, бо толькі ў гэтым пачуцці знаходзіў нешта падобнае да шчасця, нешта, што ап'яняла, нешта падобнае да ўзвышанага жыцця пасярод свайго сытага, лянівага, аднабокага існавання. І пасля кожнага вялікага прайгрышу даводзілася здабываць новыя багацці, ён раўніва браўся за гандаль, прымушаў строгасцю да аплаты сваіх даўжнікоў, бо жадаў гуляць далей, жадаў далей растрачваць, паказваць далей сваю пагарду да багацця. Сідхартха страціў абыякавасць да прайгрышаў, страціў цярпенне да даўжнікоў, страціў дабрадушша да бедных, страціў цікавасць да раздорванняў і пазыкаў тым, хто прасіў. Ён, які прайграваў за адзін кідок дзесяць тысяч і які смяўся пры гэтым, зрабіўся ў гандлі суровым і дробязным, а часам па начах бачыў грошы ў сне! І хаця часцяком

заўважаў у люстэрку ў спачывальні, што твар зрабіўся больш брыдкім і старым, і хаця часта ім апанувалі сорам і агіда — ён зноў імкнуўся ў аглушальную стыхію асалоды і віна, каб зноў вынырнуць між імкненняў, мітусні і прыбытку. У гэтым бессэнсоўным колазвароце Сідхартха бег стомленым, пастарэлым, хворым.

Але быў аднойчы яму сон. Вечарам ён быў у Камалы, у яе прыгожым садзе ўцех. Яны сядзелі пад дрэвамі, размаўлялі, і Камала, паразважаўшы, прамовіла словы — словы, за якімі хаваліся самота і стома. Пра Гатаму папрасіла яна распавесці і не магла наслухацца, якімі празрыстымі былі яго вочы, якімі ціхімі і прыгожымі былі яго вусны, якой прыгожай была ўсмешка, размераная хада. Доўга распавядаў ён Камале пра Узвышанага Буду, а Камала, пазяхнуўшы, сказала:

— Калі-небудзь, магчыма, гэта будзе хутка, пайду следам я за гэтым Будам, я падарую яму свой сад уцех, далучуся да яго вучэння.

Але потым яна павабіла Сідхартху, і ў любошчах, у памкненні хваравітай жарсці, прыцягнула да сябе праз пацалункі і слёзы, быццам жадала выціснуць апошнія кроплі з імклівай, мінуючай жарсці.

Ніколі Сідхартху не рабілася так дзіўна зразумелым, якія блізкародныя асалода і смерць. Потым ён лёг на яе бок ложку, тварык Камалы быў побач з ім, і пад яе вачыма і ў куточках яе вуснаў, як ніколі, прачытаў Сідхартха пужлівы надпіс, надпіс тонкіх лініяў, якія нагадвалі пра восень і старасць, таксама Сідхартха, якому было сорак гадоў, то тут, то там знаходзіў сівізну ў сваіх валасах. Стома была напісана на твары прыгожай Камалы, стома хады па доўгім шляху, на якім не было радаснай мэты, стома пачатага затхнення, і схаваная, яшчэ не выказаная, магчыма яшчэ ні разу не асэнсаваная трывога: боязь перад старасцю, боязь перад восенню, боязь перад непазбежнасцю смерці. З уздыхам развітаўся з Камалай, душа была поўная тугі і патаемнай трывогі.

Потым Сідхартха правёў ноч у сваім доме з танцоркамі за чаркай віна, па звычцы паказваючы перавагу, якой больш не было, выпіў шмат, далёка

за поўнач даплёўся да ложку — стомлены і адначасова ўзбуджаны, набліжаны да плачу і адчаю, дарэмна спрабаваў заснуць; сэрца поўнілася бядою, якую ён болей, думаў, не вытрывае, поўнілася сэрца агідай, адчуваў, як працінала яго наскрозь нешта, як цёплы, супярэчлівы водар віна і задужа салодкая, пустая музыка і вельмі спагадлівыя ўсмешкі танцорак, да якіх прымешваўся задужа салодкі водар іх валасоў і смочак. Але больш, чым ад усіх, было агідна ад сябе, ад сваіх духмяных валасоў, ад водару віна з рота, ад санлівай стомы і старасці ўласнай скуру.

Як той, хто шмат з'еў ці выпіў, ванітуе ў пакутах і адчувае потым аблягчэнне, так і ён жадаў сабе бяссоннаму ў нейкай нечаканай ваніце вызваліцца ад гэтых асалодаў, гэтых звычак, гэтага суцэльна бессэнсоўнага жыцця і сябе самога.

Ледзь насунулася раніца і загуло ажыўленне на вуліцах, перад сваім домам ён задрамаў, на імгненне знайшоў паўзабыццё ці сон. У гэтыя імгненні яму быў сон:

Камала трымала ў залатой клетцы птушку, якая добра спявала. Ён мроіў пра гэтую птушку. Ён мроіў: гэтая птушка стала нямой, якая раней спявала па раніцах, яму прыснілася гэта, ён падышоў да клеткі і зірнуў у яе: там на дне ляжала змярцвелая, здранцвелая птушка. Сідхартха выцягнуў яе, узяў на імгненне ў рукі і выкінуў потым прэч, у завулак, і ў гэты момант спужаўся дужа, і сэрца калоць пачало, быццам разам з гэтай змярцвелаю птушкай выкінуў усе свае вартасці і ўсё дабро.

Ад гэтага сну прачнуўся Сідхартха, апанаваны адчуваннем самоты. Без вартасцяў, так здавалася яму, бязвартасна і бессэнсоўна бавіў ён сваё жыццё, нічога не было жывога, нічога каштоўнага ці вартага, каб захаваць, пакінуць у сваіх руках. Адзінокім зрабіўся ён і спустошаным, як чалавек, пацярпелы карабельную катастрофу, які выплыў да берагу.

Хмурым пайшоў Сідхартха ў сад уцех, які належыў яму, зачыніў брамку, сеў пад мангавым дрэвам і адчуў, што нешта памірае ўнутры, нешта ў ім згае, нешта ў ім ідзе да завяршэння. Паступова сабраў ён свае думкі, і яшчэ раз душою прайшоў поў-

насю шлях свайго жыцця, з першых дзён, якія ён мог ужо асэнсоўваць. Калі ж перажыў шчасце, адчуў сапраўднае задавальненне. О так, шмат ён перажываў. У юнацкія гады пакаштаваў ён гэта, калі атрымоўваў пахвалу ад брахманаў, калі апярэдзваў сваіх аднагодкаў, вызначаўся ў прачытанні святых вершаў, у дыспутах з вучонымі, памочнікам на ахвярападнашэнні. Бо тады адчуваў Сідхартха ў сэрцы сваім: «Шлях перад табою ляжыць, для якога абраны ты, цябе чакаюць багі». І зноў маладзёнам вышэйшая мэта разважанняў выцягнула яго з натоўпу падобных шукальнікаў і далучыла да сябе, калі імкнуўся спазнаць брахман, калі атрыманыя веды адкрывалі ў ім новае памкненне і зноў адчуваў сябе пасярэдзіне гэтага памкнення, пасярэдзіне гэтага болю: «Далей! Далей! Ты абраны!» Чуў ён гэты голас, калі пакінуў сваю радзіму і абраў жыццё самана, і зноў, калі прыйшоў ад саманаў да Дасканалага, і калі ішоў ад яго ў невядомае. Як доўга не чуў Сідхартха гэтага голасу, як доўга не дасягаў вышыні, якім раўняўкім і пустым быў яго шлях, шмат год без высокай мэты, без памкнення, без узвышэння, з задаволенымі, маленькімі асалодамі і ўсё жа не задаволены! Усе гэтыя гады, не ведаўшы гэтага, імкнуўся, стараўся стаць чалавекам, як гэтыя многія, як гэтыя дзеці; жыццё яго стала самотным і больш бедным, чым у іх, бо мэты людзей былі не ягонымі, яшчэ іх турботы, гэты цэлы свет Камасвамі-людзей быў яму толькі гульні, танцам, на які пазіраюць, камедыяй. Толькі Камала была яму любая, была вартая, але зараз ці было гэта так? Патрэбная была яна яму ці ён ёй? Ці не вялі яны гульні без сканчэння? Было тое неабходным, каб жыць дзеля гэтага? Не, гэта не абавязкова! Гэтая гульня звалася сансарай, гульня для дзяцей, даволі мілая, каб пазабавіцца адзін-два разы, дзесяць разоў, але заўсёды, зноў і зноў?

Тут зразумеў Сідхартха, што гульня скончаная, што не можа больш гуляць у яе. Дрыжкі прабеглі па яго целе, па яго душы, адчуваў, што нешта памерла.

Суцэльны дзень сядзеў Сідхартха пад дрэвам манга, думаючы пра бацьку, думаючы пра Гавінду, думаючы пра Гатаму. Мусіў пакінуць іх, каб стаць

нейкім Камасвамі? Сідхартха яшчэ ўсё сядзеў, калі насунулася ноч.

Калі ён зірнуў на зоры, падумаў: «Сяджу я тут пад мангавым дрэвам у маім садзе ўцех». Трохі ўсміхнуўся — гэта было неабходна, было правільна; ці не было гэта дурной гульнёй, што ён валодаў мангавым дрэвам, садам?

Ён скончыў з гэтым, яно памерла ў ім. Ён узняўся, развітаўся з мангавым дрэвам, развітаўся з садам уцех. Бо ён цэлы дзень нічога не еў, адчуў моцны голад, думаў пра свой дом у горадзе, аб адзенні сваім і ложку. Усміхнуўся Сідхартха стомлена, павагаўся і развітаўся з гэтымі рэчамі.

У гэтую гадзіну ночы пакінуў Сідхартха свой сад, пакінуў горад, каб больш не вяртацца ніколі. Доўга шукаў яго Камасвамі, думаў, што ён трапіў у рукі рабаўнікоў. Камала не шукала яго. Калі яна даведалася, што Сідхартха знік, яна не здзівілася. Ці не чакала яна гэтага заўсёды? Ці не быў ён саманам, беспрытульнікам, пілігрымам? Наймацней адчула яна гэта, калі былі яны разам, і радавалася праз боль страты, што апошні раз так блізка прыціскае да сэрца, што апошні раз цалкам належала яму і авалоданая ім.

Калі яна атрымала першую вестку аб Сідхартхавым знікненні, падыйшла да акна, дзе ў залатой клетцы сядзела рэдкая птушка, і адпусціла яе. Доўга пазірала Камала за палётам птушкі. Яна больш з гэтага дня не прымала наведвальнікаў і трымала зачыненым дом. Праз некаторы час адчула яна, што пасля апошняй сустрэчы з Сідхартхам зацяжарала.

На рацэ

Сідхартха вандраваў у лесе, ужо далёка ад горада, ён не ведаў нічога іншага, як тое, што болей не вернецца, што гэтае жыццё, якое ён веў на працягу многіх год, пакаштаванае і вычарпанае да абрыдласці. Мёртвай была пявучая птушка, якую ён бачыў у сне. Мёртвай была птушка ў яго сэрцы. Глыбока

занурыўся ён у сансару, брыду і смерць уцягнуў з усіх бакоў, як уцягвае ваду губка, пакуль не напоўніцца. І ён быў напоўнены абрыдласцю, напоўнены бядою, напоўнены смерцю, больш нічога не было ў свеце, што б спакусіла яго, што б парадавала, што б магло суцешыць. Вельмі жадаў Сідхартха нічога не ведаць пра сябе, займаць спакой, быць памерлым. Прыляцела б маланка і забіла яго! Прыйшоў бы тыгр і зжэр яго! Было б віно атрутай, якое прынесла б спусташэнне, забыццё і сон, каб больш не прачнуцца! Ці ёсць яшчэ нейкі бруд, якім ён не абпэцкаўся, грэх ці дурасць, якім не аддаўся; пустэча душы, якую ён не спазнаў? Мажліва так жыць? Магчыма зноў і зноў уздыхаць поўнымі грудзямі, выдыхаць, адчуваць голад, зноў есці, зноў спаць, зноў ляжаць побач з жанчынай? Няўжо гэты колазварот быў не завершаны для яго?

Сідхартха падышоў у лесе да вялікай ракі, да той самай ракі, праз якую, калі ён яшчэ быў саманам і ішоў з гораду Гатамы, яго перавёз паромшчык. Для гэтай ракі Сідхартха прыпыніўся і стаў у нерашучасці на беразе. Стома і голад аслабілі яго, і навошта яму было ісці далей, куды, з якой мэтай? Не было больш аніякай мэты, не было больш нічога, акрамя пакутлівай прагі скінуць з сябе гэтую суцэльную спустошаную мрою, выціснуць з сябе гэтае скіслае віно, скончыць гэтае жыццё, поўнае ганьбы і енкаў.

Над берагам схілілася пальма — какосавая пальма, да камеля якой прытуліўся плячмі Сідхартха, абняў рукою і зірнуў у зялёную ваду, якая цякла і цякла пад ім, ён пазіраў у яе і напоўніцу адчуваў жаданне вызваліцца і патануць у гэтай вадзе. Злая пустэча люстравалася ў вадзе, у якой душа знаходзіла адказ. Так, ён быў ля завяршэння. Нічога больш не было для яго як згасіць сябе, разбіць і выкінуць прэч няўдалыя карціны жыцця пад ногі напышліва-кплівым багам. Гэта было б найвялікае ванітаванне, якое ён так доўга чакаў: смерць, разбіццё формы, якую ненавідзеў! Няхай зжаруць яго рыбы, гэтага сабаку Сідхартху, гэтага вар'ята, гэтае прагнілае і злайдачанае цела, гэтую аслаблую і непатрэбную душу! Няхай рыбы і кракадзілы зжаруць яго, няхай расчвартуюць яго д'яблы!

Змучана ўпетрыўся Сідхартха ў ваду, убачыў свой адбітак і плюнуў у яго. У глыбокай стоме вызваліў рукі ад камля, трохі павярнуўся, каб стромка ўпасці, каб патануць канчаткова. Ён напружыўся і заплюшчыў вочы насустрач смерці.

І тады з'явіўся з далёкіх куткоў яго душы, з мінулага яго стомленага жыцця, гук. Гэта было слова, склад, які ён прамовіў пра сябе, не задумаўшыся, слабым голасам, старое слова Пачатку і Заканчэння ўсіх малітваў брахманаў — святы *ОМ*, які азначаў «Дасканалае» і «Завяршэнне». І ў гэты момант, калі гук *ОМ* крануў вуха Сідхартхі, раптам прачнуўся яго заспаны дух, зразумеў дурасць сваіх учынкаў.

Сідхартха вельмі спужаўся. Такое адбываецца вакол яго, такім ён быў разгубленым, такім забытаным ведамі, што мог шукаць смерці, што гэтае жаданне, гэтае дзіцячае жаданне так змагло вырасці ў ім, знайсці спакой, разбурыўшы ўласнае цела! Усе мучэнні апошніх часоў, усе ачышчэнні, усе адчаі не зрабілі таго, што зрабіла імгненне, калі *ОМ* трапіў у яго свядомасць: ён спазнаў сябе ў сваім мучэнні і памылковасці.

— *ОМ*, — прамовіў Сідхартха нячутна. — *ОМ!*

Сідхартха ведаў пра брахмана, ведаў пра непарушнасць жыцця, пра ўсё боскае, што забыў, але гэта было імгненнем, маланкай. Да камля какосавай пальмы прыхіліўся Сідхартха, прытуліў сваю галаву да каранёў і паглыбіўся ў моцны сон.

Глыбокім быў яго сон і вольным ад мрояў, доўга ён не меў такога сну. Калі прачнуўся праз некалькі гадзін, было адчуванне, быццам прайшло дзесяць год, ён слухаў ціхую плынь ракі, не ведаў, дзе ён і хто прынес яго сюды, расплюшчыў вочы, пазіраў са здзіўленнем на дрэвы і неба над сабою і ўспамінаў, дзе ён быў і як трапіў сюды. Для гэтага спатрэбіўся яму доўгі час, і мінулае здалося яму быццам адгароджанае завесай, бясконца далёкім, бясконца далёка месцілася яно, бясконца было абыякава. Ён ведаў толькі, што сваё мінулае жыццё (у першы момант прасвятлення падалося яму мінулае жыццё даўняй інкарнацыяй цяперашняга «Я») — што ён пакінуў сваё мінулае жыццё, што ён, напоўнены

абрыдласцю і бядой, хацеў адрынуць яго, але прыйшоў да ракі, да какосавай пальмы, прамаўляў *ОМ*, потым заснуў, прачнуўся новым чалавекам, пазіраў па-новаму на свет. Ціха прамовіў Сідхартха пра сябе *ОМ*, з якім заснуў, і здалося, што яго суцэльны сон быў толькі доўгім, глыбокім прамаўленнем *ОМу*, разважаннем *ОМу*, пранікненнем і поўным паглыбленнем у *ОМ*, у безыменнае, завершанае.

Які цудоўны гэта быў сон!

Ніколі яшчэ сон не бадзёрыў яго так, так не абнаўляў, так не маладзіў! Магчыма, Сідхартха сапраўды тады памёр, патануў і перанарадзіўся ў новым вобразе? Але не, ён пазнаў сябе, пазнаў свае рукі і ногі свае, пазнаў месца, у якім ляжаў, пазнаў «Я» ў сваіх грудзях, гэтага Сідхартху, Уласнавольнага, Дзіўнага, але гэты Сідхартха змяніўся, абнавіўся, надзіва выспаўся, надзіва быў бадзёры, радасны і цікаўны.

Сідхартха ўзняўся і ўбачыў перад сабой чалавека, чужынца — манаха ў жоўтым строі, з паголенай галавой, які сядзеў у позе медытацыі. Сідхартха зірнуў на чалавека, на гэтага безбародага, але нядоўга пазіраў на яго, і тут пазнаў у гэтым манаху Гавінду, сябра свайго юнацтва, Гавінду, які свой прытулак знайшоў ва Узвышанага Буды. Гавінда пастарэў, як і ён сам, але ўсё яшчэ меў яго твар былыя рысы, апавядаў пра памкненне, вернасць, пошук, пужлівасць. Гавінда адчуў позірк, расплюшчыў вочы і паглядзеў на Сідхартху, Сідхартха бачыў, што Гавінда не пазнае яго. Гавінда радаваўся, што знайшоў яго бадзёрым, магчыма, доўга сядзеў тут і чакаў яго абуджэння, хаця яго і не пазнаў.

— Я спаў, — казаў Сідхартха. — Як ты трапіў сюды?

— Ты спаў, — адказаў Гавінда. — Гэта нядобра спаць у такім лесе, дзе пралягаюць сцяжыны змей і лясных звяроў. Я, о спадар, я паслядоўнік узвышанага Гатамы, Буды Шак'ямуні, праходзіў з некалькімі нашымі па гэтай дарозе, тут убачыў цябе, ляжыш і спіш у месцы, дзе небяспечна. Таму паспрабаваў я цябе пабудзіць, о спадар, і тут я ўбачыў, што твой сон вельмі глыбокі, адстаў ад сваіх і сеў побач з табой. А потым, так мне падалося, я сам

заснуў, жадаючы вартаваць твой сон. Дрэнна выконваў я свой абавязак, стома мяне адолела. Але цяпер, калі ты прачнуўся, дазволь мне ісці, каб я мог дагнаць сваіх братоў.

— Дзякую табе, саман, што вартаваў мой сон, — сказаў Сідхартха. — Шчырыя вы, паслядоўнікі Узвышанага. Тады ідзі.

— Я пайшоў, спадар. Няхай спадару будзе ўдача.

— Дзякую табе, саман.

Гавінда пакланіўся:

— Жыві ў дабрыні

— Жыві ў дабрыні, Гавінда! — прамовіў Сідхартха.

Манах спыніўся.

— Адкуль ты ведаеш маё імя?

Тут усміхнуўся Сідхартха.

— Я ведаю цябе, о Гавінда, з хаціны твайго бацькі, са школы брахманаў, з ахвяраванняў, з нашага сыходу да саманаў і з той часіны, калі ты ў гаі Джэтаваны вырашыў стаць вучнем Узвышанага.

— Ты — Сідхартха! — закрычаў Гавінда. — Цяпер я пазнаў цябе, не разумею, як адразу цябе я не змог пазнаць. Вітаю ж, Сідхартха, вельмі рады бачыць цябе зноў!

— Таксама мне радасна бачыць зноў цябе. Ты быў вартаўніком майго сну, яшчэ раз дзякую табе за гэта, хоць мне і не патрэбна было. Куды ідзеш ты, о дружа?

— Нікуды я не іду. Заўсёды мы — манахі — у дарозе, пакуль не пачнецца перыяд дажджу, заўсёды цягамся ад мястэчка да мястэчка, жывем па правілах, прапаведуем вучэнне, бярем міласціну, ідзем далей. Заўсёды так. А ты, Сідхартха, куды ідзеш?

Казаў Сідхартха:

— Са мной так, дружа, як і з табой. Я нікуды не іду. Я вандрую. Я толькі ў дарозе.

Гавінда казаў:

— Ты кажаш, што вандруеш, і я веру табе. Але прабач, о Сідхартха, не як пілігрым ты выглядаеш. Ты носіш адзенне багатага, ты носіш абутак паважанага, а твае валасы пахнуць водарам, гэта не валасы пілігрыма, не валасы самана.

— Добра, даражэнькі, добра прыкмеціў, усё бацьць тваё вострае вока. Але я табе і не гаварыў, што я саман. Я сказаў, што вандрую. Так яно і ёсьць: я вандрую.

— Ты вандруеш, — сказаў Гавінда, — але мала хто вандруе ў такім адзенні, у такім абутку, з такімі валасамі. Ніколі не сустракаў такога пілігрыма, а я вандрую шмат год.

— Я веру табе, мой Гавінда. Але сёння менавіта такога пілігрыма ты напаткаў, у такім абутку, у такім адзенні. Успомні, даражэнькі: зменлівы свет з’яваў, зменлівы ў вышэйшай ступені, зменлівыя нашы адзенні, выгляд нашых валасоў і самі нашыя валасы і целы. Я нашу адзенне багатага, тут ты правільна прыкмеціў. Я нашу яго, бо быў багатым, і нашу валасы, як цывільныя і гульцы.

— А зараз, Сідхартха, хто ты цяпер?

— Я не ведаю, я ведаю гэтак жа мала, як і ты. Я ў дарозе. Я быў багаты, але не зараз, і кім буду заўтра, не ведаю.

— Ты згубіў сваё багацце?

— Я згубіў яго, ці яно мяне. Яно сышло з маіх рук. Хутка круціцца кола пераўтварэнняў, Гавінда. Дзе брахман-Сідхартха? Дзе саман-Сідхартха? Дзе багаты-Сідхартха? Мінулае хуткапыннае, Гавінда, ты гэта ведаеш.

Гавінда доўга глядзеў на сябра свайго юнацтва з сумневам у вачах. Потым павітаў яго яшчэ раз, як вітаюць шаноўнага, і пайшоў сваёю дарогай.

З усмешкай глядзеў яму ўслед Сідхартха, ён яшчэ любіў яго, гэтага пужлівага.

Дый як у гэты момант, у гэтую цудоўную часіну, пасля сну, пранікнёны словам *ОМ*, не мог Сідхартха некага ці нешта не любіць! Менавіта ў гэтым было чараўніцтва, якое адбылося ў ім у сне праз слова *ОМ*, што ён усё любіў, што ён быў напоўнены любоўю да ўсяго, што бачыў. І менавіта ад таго, так здавалася яму зараз, быў ён дагэтуль хворы, што нічога і нікога не мог любіць.

З усмешкай пазіраў Сідхартха сыходзячому манаху ўслед. Сон падсілкаваў яго, але вельмі мучыў Сідхартху голад, бо нічога не еў два дні, і даўно мінуў час, калі быў нечуллівым да голаду. З паку-

тай і ўсмешкай думаў Сідхартха пра той час. Тады, так узгадваў ён, пахваляўся перад Камалай трыма рэчамі, трыма высокароднымі і пераўздызенымі мастацтвамі: поста́м — чаканнем — мысленнем. Гэта было маёмасцю Сідхартхі, яго моцай і памкненнем, яго надзейным посахам; у імклівых, пакутлівых гады свайго юнацтва навучыўся ён гэтым тром мастацтвам, нічому іншаму. І вось яны пакінулі яго, нічога не засталася: ні посту, ні чакання, ні мыслення. Дзеля найагіднейшага пакінулі яго яны, дзеля таго, што мінула: дзеля дабрабыту, дзеля багацця! Дзіўна было яму, як насамрэч адбылося. І зараз, так здавалася, што сапраўды ён стаў чалавекам-дзіцем.

Сідхартха думаў аб сваім становішчы. Цяжка прыходзілі думкі, не было аніякага жадання думаць, але прымусяў сябе.

«Цяпер, — думаў Сідхартха, — калі ўсе гэтыя рэчы аддаліліся ад мяне, цяпер я стаю пад сонцам, як некалі стаяў маленькім хлапчуком, нічога майго, нічога не ўмею, нічога не ведаю, нічому не навучыўся. Як гэта дзіўна! Зараз, калі я больш не малады, калі мае валасы напалову пасівелі, моц пакінула мяне, зараз пачынаю я зноў і спачатку, як дзіця!»

Зноў мусіў ён усміхацца. Так, дзіўным быў яго лёс! Насуперак ішоў ён з ім, ізноў цяпер стаяў ён спустошаны, і голы, і дурны ў свеце. Але сум не мог ён трываць, ён нават жадаў смяяцца з сябе, смяяцца з гэтага дзіўнага, дурнога сусвету.

«Наадварот адбываецца са мной!» — сказаў Сідхартха сабе і засмяўся, і як ён гэта сказаў, позірк яго скіраваўся на раку; бачыў ён, як плыве яна таксама долу, заўсёды цячэ долу, але пры гэтым спявае вясёлая. Гэта вельмі спадабалася яму, і ён усмінуўся рацэ. Ці была не тая рака, у якой ён жадаў патануць калісьці, сто год таму, ці гэта мроілася яму?

«Дзіўнае на самой справе было маё жыццё, — так думаў Сідхартха. — Дзіўныя сцяжыны яно бачыла. Калі я быў хлапчуком, займаўся толькі багамі і ахвярапрынашэннямі. Калі быў юнаком, займаўся аскезай, разважаннямі і медытацыямі, быў у

пошуку брахмана, шанаваў вечнае ў атмане. Маладзёнам далучыўся я да адрэшнікаў, жыў у лесе, трываў спякоту і маразы, вучыўся галадаць, вучыў сваё цела замярцвенню. Дзіўна потым прыйшло да мяне спазнанне з вучэння вялікага Буды, я адчуў, як быццам вучэнне пра адзінства Сусвету пульсуюе ўва мне. Але таксама ад Буды і ад вялікіх ведаў мусіў пайсці я далей. Я пайшоў і навучыўся ў Камалы мастацтву кахання, вучыўся ў Камасвамі гандлю, накапліваць грошы, растрачваць грошы, вучыўся любіць свой страўнік, вучыўся задавальваць свае пачуцці. Шмат гадоў спатрэбілася мне, каб страціць дух, развучыцца думаць, каб забыць пра адзінства. Ці не вярнуўся я павольна па вялізных аблудных сцяжынах да дзяцінства, перастварыўся з мысліўцы ў дарослае дзіця? Але быў гэты шлях добрым, і птушка ў грудзях яго не памерла. Але што гэта быў за шлях! Я мусіў прайсці праз столькі дурасцяў, столькі друзу, столькі памылак, столькі брыдкага, расчараванняў і енкаў, дзеля таго, каб зноў стаць дзіцем і зноўку нанова пачаць. Але так было правільна, кажа мне маё сэрца, мае вочы ўсміхаюцца. Я мусіў перажыць адчай, мусіў апусціцца да самых дурных думак, да думак пра самагубства, каб перажыць спагаду, каб зноў узгадаць *ОМ*, каб магчы зноў па-сапраўднаму спаць і прачынацца. Я мусіў стаць дурнем, каб зноўку знайсці ў сабе атман. Я мусіў грашыць, каб зноўку жыць. Куды яшчэ завядзе мяне мой шлях? Дурнаваты ён — гэты шлях, ён ідзе зашмаргамі, магчыма, ідзе па крузе. Жадае ён ісці, як ён хоча, пайду я па ім».

Дзіўна адчуваў Сідхартха ў сваіх грудзях бурліваць радасці.

«Адкуль жа, — пытаўся ён у свайго сэрца. — Адкуль у цябе гэтая радасць? Ідзе яна ад гэтага доўгага, добрага сну, які мяне так узбудзёрыў? Ці ад слова *ОМ*, якое я прамаўляў? Ці ад таго, што я збег, што ўдаліся ўцёкі, што я нарэшце вольны і, як дзіця, стаю пад нябёсамі? О, цудоўныя гэтыя ўцёкі, гэты палёт! Якое чыстае і добрае тут паветра, як хораша дыхаць! Там, адкуль я ўцёк, патыхала ад усяго міртаю, прысмакамі, віном, перанасычэннем, лянотай. Як ненавідзеў я свет багатых, махляроў, куп-

цоў! Як я ненавідзеў сам сябе, што так доўга заставаўся ў гэтым жахлівым свеце! Як я ненавідзеў сам сябе, сам сябе рабаваў, атручваў, зайздросціў, зрабіў сябе старым і злым! Не, ніколі больш не буду я рабіць таго, што мне так было міла, што Сідхартха быццам быў мудры! Гэта я зрабіў добра, што мне падабаецца, што мушу пахваліць, што канец той нянавісці супраць сябе самога, з тым дурным і пустэльным жыццём! Хвалю цябе, Сідхартха, што пасля доўгіх дурасцяў зноў пачуў у сваіх грудзях птушку і пакрочыў за ёй!»

Так хваліў Сідхартха сябе, радаваўся сабе, прыслухоўваўся да свайго страўніка, які буркатаў ад голаду.

Крышку пакуты, крышку агіды пакаштаваў ён за апошнія часіны і дні, нажэрся да бядоты, да смерці. Так было добра. Доўга яшчэ мог ён заставацца з Камасвамі, здабываць грошы, набіваць сваё пуза і спусташаць сваю душу, доўга ён мог жыць у гэтым салодкім, мяккім пекле, пакуль не прыйшло б гэтае: момант дасканаллага адчаю і безвыніковасці, момант, калі ён вісеў над хвалямі ракі і быў гатовы знішчыць сябе. Але ён адчуў гэты адчай, гэтую глыбокую агіду, якую адчуваў да сябе, што птушка, святая крыніца і голас у ім былі жывыя, таму яго напаўняла радасць, таму ён усміхаўся, таму ззяў яго твар пад сівымі валасамі.

«Гэта добра, — думаў ён, — усё трэба пакаштаваць самому, што трэба ведаць. Што спакуса свету і багацце не ад добра, гэтаму я навучыўся дзіцем. Даўно гэта я ведаў, але перажыў толькі зараз. І цяпер ведаю гэта, адчуваю не толькі розумам, але і вачамі, сэрцам і страўнікам. Добра мне, што ведаю гэта!»

Доўга разважаў пра свае пераўтварэнні, прыслухоўваўся да птушкі, якая спявала ад радасці. Ці не памерла гэтая птушка ў ім, ці не чуў ён яе смерць? Не, нешта іншае памерла ў ім, нешта, што нагадвала пра смерць. Гэта і было тое, што якраз ён хацеў забіць у свае палымяныя гады? Ці не было гэта яго «Я», яго маленькае, пужлівае, ганарлівае «Я», з якім ён змагаўся доўгія гады, якое заўсёды перамагала яго зноў, пасля кожнага забойства, зноў з'яўляла-

ся, забараняла радасць і прыносіла жах? Ці не сён-
ня ўрэшце напаткаў ён сваю смерць, тут, у лесе, ля
гэтай любай ракі? Ці не з-за гэтай смерці быў ён як
дзіця, такі поўны даверу, без жаху, такі поўны ра-
дасці?

Цяпер здагадаўся Сідхартха, чаму ён — брах-
ман — адрэшнікам дарэмна змагаўся з уласным
«Я». Зашмат ведаў замінала яму, зашмат святых
вершаў, зашмат правілаў ахвярапрынашэння, за-
шмат каст, зашмат учынкаў і памкненняў! Ён быў
поўны фанабэрыі, лічыў сябе заўсёды найразум-
нейшым, заўсёды самым старанным, заўсёды на
крок наперадзе ад усіх, заўсёды глыбей ведаў і
адчуваў. У гэтай духоўнасці, у гэтай фанабэрыі, у
гэтай святасці хавалася яго «Я», там учэпіста ся-
дзела і ўзрастала, у той час, як ён хацеў знішчыць
яго праз пост і адрэшніцтва. І зараз ён бачыў, што
патаемны голас меў рацыю, што ніводны настаўнік
не прынясе збаўлення. Таму Сідхартха мусіў ісці
ў свет, знікнуць у задавальненнях і ўладзе, жан-
чынах і грашах, мусіў стаць гандляром, гульцом
у косці, п'яніцам і карысліўцам, пакуль у ім не
памёр святар і саман. Таму мусіў ён далей тры-
ваць гэтыя абрыдлыя гады, трываць агіду, пустэ-
чу, бяссэнсіцу спустошанага і страчанага жыцця
да канца, да горкага адчаю, пакуль палюбоўнік
Сідхартха, карысліўца Сідхартха не памрэ. Ён
памёр, новы Сідхартха абудзіўся ад сну. Таксама і
ён стане старым, таксама памрэ, зменлівым быў
Сідхартха, зменлівым было кожнае стварэнне. Але
сёння ён быў дзіцем, новы Сідхартха, і быў поў-
ным радасці.

Так думаў ён з усмешкай, прыслухоўваўся да
свайго страўніка, слухаў удзячна гудзенне пчолак.
Радасным глядзеў у плынь ракі, ніколі так не пада-
балася яму вада, як гэтая, ніколі ён не ўспрымаў
так голас і гульню хваляў, так гожа і моцна. Яму
здавалася, нешта асаблівае хоча сказаць яму рака,
нешта, што ён не ведаў, што яшчэ чакала яго. У
гэтай рацэ Сідхартха хацеў патануць, у ёй патануў
стары, стомлены, адчайны Сідхартха. Але новы
Сідхартха адчуваў моцную любоў да гэтай плыні і
вырашыў, што не хутка пакіне яе.

Чаўняр

«На гэтай рацэ хачу я застацца, — думаў Сідхартха. — Тая рака, праз якую аднойчы пераплыў на шляху да людзей-дзяцей, ветлівы чаўняр мяне перавёз, да яго жадаю ісці, з яго хаціны пачаўся мой шлях у новае жыццё, якое пастарэла і памерла, — няхай мой цяперашні шлях, маё цяперашняе, новае жыццё возьме адсюль свой пачатак!»

З пяшчотай зірнуў Сідхартха на хуткацечную плынь, сакавітую зеляніну, у крыштальныя лініі яе патаемнага малюнку. Ён бачыў, як з глыбіні з'яўляліся перліны святла, бязмоўныя павевы ветрыка праплывалі над люстрам, і блакіт нябёсаў люстраваўся ў ім. Тысячай вачэй пазірала рака на яго: зялёнымі, белымі, крыштальнымі, нябесна-блакітнымі. Як любіў ён гэтую плынь, як кранала яна яго, як ён ёй удзячны! У сэрцы чуў голас, які зноў абудзіўся і казаў яму: «Любі гэтую плынь! Заставайся з ёю! Вучыся ад яе!» О так, Сідхартха хацеў вучыцца ад яе, хацеў слухаць яе. Хто зразумее плынь і яе таямніцы, так здавалася яму, зразумее і іншае, многія таямніцы, усе таямніцы.

З таямніц ракі ўбачыў ён сёння толькі адну, якую зразумела яго душа. Ён бачыў: плынь мкнула і мкнула, заўсёды мкнула яна, але заставалася тут, была заўсёды і ва ўсе часы аднолькавай і кожнае імгненне новай! О, хто авалодае гэтым, хто зразумее! Ён не разумеў і не авалодваў гэтым, адчуваў абуджэнне загадак, далёкіх успамінаў, боскіх галасоў.

Сідхартха ўзняўся, невыносным было адчуванне голаду ў целе. Далей пайшоў ён, па берагавой сцежачцы, насуперак плыні, прыслухоўваўся да хваляў, да буркатання страўніка ў сваім целе.

Калі дайшоў да пераправы, човен быў падрыхтаваны, і той самы чаўняр, які перавозіў яго праз раку, стаяў у чоўне, Сідхартха яго пазнаў, хоць таксама ён вельмі пастарэў.

— Ці не пазнаеш ты мяне? — спытаў Сідхартха.

Чаўняр здзівіўся, што такі шаноўны чалавек вандраваў адзін і пешкі, узяў яго ў човен і паплыў.

— Слаўнае жыццё абраў ты сабе, — казаў госць. —
Гэта цудоўна, жыць ля гэтай вады, плаваць па ёй.

З усмешкай кінуў грабец:

— Цудоўна, спадар, ты добра заўважыў. Але хіба
не кожнае жыццё, не кожная праца цудоўная?

— Магчыма, і так, але табе я зайздросчу і тваёй
працы.

— Ах, ты хутка страціш усялякую прагу да яе.
Гэта не для людзей у фэйным адзенні.

Сідхартха засмяяўся:

— Сёння разглядалі ўжо мяне з-за адзення, раз-
глядалі з недаверам. Ці не жадаеш, чаўняр, маё
адзенне, якое мне абрыдла, прыняць ад мяне? Мусіш
ведаць, у мяне няма грошай, каб заплаціць табе за
пераправу.

— Спадар жартуе, — засмяяўся чаўняр.

— Я не жартую, дружа. Глядзі, ты мяне раз ужо
перавозіў за боскую ласку. Зрабі так і сёння, вазьмі
маё адзенне.

— А спадар будзе падарожнічаць без адзення?

— Ах, лепей за ўсё я б і не падарожнічаў. Было
б лепей, чаўняр, калі б ты мне даў стары фартух і
ўзяў сваім памочнікам, а яшчэ лепей вучнем, бо
сгачатку трэба мне навучыцца, як кіраваць чоўнам.

Доўга разглядаў чаўняр чужынца.

— Цяпер пазнаў я цябе, — прамовіў ён урэшце.
— Аднойчы ты начаваў у маёй хаціне, даўно гэта
было, больш за дваццаць год прайшло, перавёз цябе
праз раку, і мы развіталіся як добрыя сябры. Ці не
быў ты саманам? Імя тваё я не прыгадаю.

— Мяне зваць Сідхартха, і быў я саманам, калі
апошні раз бачыў ты мяне.

— Вітаю цябе, Сідхартха. Мяне зваць Вазудэва.
Ты будзеш, спадзяюся, госцем маім, і заначуеш у
маёй хаціне, і распавядзеш мне, адкуль ты прый-
шоў, і чаму так абрыдла табе тваё адзенне.

Абодва выплылі на сярэдзіну ракі, і Вазудэва
падналэг на вясло, каб плыць супраць плыні. Па-
вольна веславаў ён на карме чоўна магутнымі ру-
камі. Сідхартха сядзеў і глядзеў на яго і ўзгадваў,
як ужо аднойчы ў той апошні дзень свайго саман-
ства ў яго сэрцы ўспыхнула прыязнасць да гэтага
чалавека. Удзячна прыняў ён запрашэнне Вазудэ-

вы. Калі яны даплылі да берага, дапамог Сідхартха чаўняру прывязаць да калочка човен, потым чаўняр запрасіў Сідхартху ўвайсці ў хаціну, прапанаваў плады манга, хлеб і ваду, і Сідхартха паеў з асалодай.

Потым яны прыселі на камель, на беразе, сонца заходзіла за далягляд, і Сідхартха распавёў чаўняру пра сваё паходжанне і сваё жыццё, як бачылася яно яму сёння, у тую часіну адчаю. Да глыбокай ночы цягнуўся яго аповед.

Вазудэва слухаў з вялікай цікавасцю. Усё цікавіла яго: паходжанне і дзяцінства, навучанне, бясконцы пошук, усе радасці, усе нястачы. Гэта была адна з вялікіх дабрачыннасцяў чаўняра: ён умеў слухаць. Ён не казаў ні слова, апавядальнік адчуваў, як Вазудэва ўспрымаў яго словы: ціха, шчыра, з чаканнем, ніводнага не прапусціць, ніводнага не чакаў з нецярпеннем, не даваў пры гэтым пахвалы і асуджэння, толькі слухаў.

Сідхартха зразумеў, якое шчасце мець такога слухача, давяраць яго сэрцу сваё ўласнае жыццё, свой уласны пошук, свае ўласныя пакуты.

Пад заканчэнне Сідхартхавага апаведу, калі казаў пра дрэва на рацэ і сваё глыбокае падзенне, пра святы *ОМ* і нечаканую любоў да ракі, чаўняр слухаў яго з падвойнай уважлівасцю, цалкам паглыбіўся ў аповед з заплюшчанымі вачыма.

Але, калі Сідхартха замаўчаў і запанавала доўгая цішыня, Вазудэва прамовіў:

— Так яно і ёсць, як я думаў. Рака размаўляла з табой. Таксама табе яна сяброўка, таксама з табой размаўляе яна. Гэта добра, гэта вельмі добра. Заставайся са мной, Сідхартха, мой дружа. У мяне была жонка, ложка яе быў побач з маім, але яна даўно памерла, доўга жыў я адзін. Дык жыві ты са мной, месца і ежы хопіць абодвум.

— Дзякую табе, — сказаў Сідхартха. — Дзякую табе і згаджаюся. Дзякую табе, Вазудэва, што так доўга і ўважліва слухаў мяне! Рэдкія людзі, якія разумеюць пачутае, але нікога не сустракаў, якія б разумелі, як ты. Таксама гэтаму буду вучыцца я ў цябе.

— Ты будзеш вучыцца, — сказаў Вазудэва. — Але не ад мяне. Слухаць мяне навучыла рака, гэта-

му навучышся і ты ад яе. Яна ведае ўсё, усяму можна навучыцца ад яе. Глядзі, ты ўжо навучыўся ад вады, што добра імкнуцца ўніз, апускацца, шукаць глыбіні. Багаты і шаноўны Сідхартха зрабіўся весляр, мудры брахман Сідхартха зрабіўся чаўняром — нават гэта табе сказала рака. Ты будзеш вучыцца ад яе іншаму.

Казаў Сідхартха пасля доўгага перапынку:

— Чаму іншаму, Вазудэва?

Вазудэва ўзняўся.

— Ужо позна, — сказаў ён. — Давай пойдзем спаць. Я не магу сказаць «іншага», о дружа. Ты навучышся гэтаму, магчыма, ты ўжо гэта і ведаеш. Бачыш, я не вучоны, не ўмею гаварыць, не ўмею думаць. Я ўмею толькі слухаць і шанаваць боскае, больш нічому не навучыўся я. Калі б я змог гэта выказаць ці навучыць, быў бы, напэўна, мудрацом, але я толькі паромшчык, задача мая ў тым, каб перавозіць людзей праз раку. Многіх я перавёз — тысячы, і для ўсіх мая рака была толькі перашкодай у паездцы. Яны ездзілі па грошы і справы, на вяселлі, да святыняў, а на шляху была рака, і тут быў чаўняр, каб перавезці праз перашкоду. Але мала хто з тысяч, вельмі мала, чацвёрта ці пяцёра, для якіх яна перастала быць перашкодай, чулі ейны голас, яны слухалі яго, і рака рабілася ім святой, як і мне. Хадзем адпачываць, Сідхартха.

Сідхартха застаўся ў чаўняра і вучыўся кіраваць чоўнам, а калі няма было чаго рабіць на пераправе, працаваў на рысавым полі, збіраў дровы, зрываў з дрэваў бананы. Ён вучыўся цяслярыць вёслы, вучыўся рамантаваць човен, плесці кошыкі і радаваўся ўсяму, чаму навучыўся, а дні і месяцы праляталі незаўважна. Але больш, чым мог навучыць Вазудэва, вучыла яго рака. Ад яе навучаўся ён несупынна. Перш за ўсё ён навучыўся ад яе слухаць, слухаць са сцішаным сэрцам, з чакаючай, адкрытай душой, без жарсці, без жадання, без павучэнняў, без меркаванняў.

Радасна жыў ён у Вазудэвы, зрэдку абменьваліся яны словамі, якія грунтоўна абдумвалі. Вазудэва не быў ахвотнікам да слоў, зрэдку ўдавалася Сідхартху разгаварыць яго.

— Ты, — спытаў Сідхартха яго аднойчы, — ты таксама навучыўся ад ракі гэтай таямніцы, што няма часу?

Твар Вазудэвы асвяціла ўсмешка.

— Так, Сідхартха, — казаў ён. — Гэта якраз што ты думаеш, што рака ўсюды аднолькавая, у вытоку, ля вусця, ля вадаспада, ля пераправы, на быстрыцы, на моры, у гарах, паўсюль аднолькавая, і што для яе ёсць толькі сучаснасць і ніякіх шатаў будучыні.

— Так, — адказаў Сідхартха. — І калі я вучыўся гэтаму, зірнуў на сваё жыццё, і яно было ракой, і быў хлапчук Сідхартха. Ад мужчыны Сідхартхі і ад старога Сідхартхі яго аддзялялі шаты, несапраўднае. І былыя нараджэнні Сідхартхі не былі мінулым, а яго смерць і вяртанне да Брахмы — не будучыня. Нічога не было, нічога не будзе: усё існуе, усё мае існасць і сучаснасць.

Сідхартха гаварыў усхвалявана, і гэтае прасвятленне рабіла яго шчаслівым. О, ці не скончыўся час пакутаў, ці не скончыўся час самамучэння і самабяззі, ці не скончылася ўсё цяжкое, усё варожае ў свеце, не было пераадолена, калі пераадолены час, час быў адрынуты? Усхвалявана казаў ён. Але Вазудэва ўсміхаўся яму прамяніста і ківаў у знак згоды; моўчкі кіўнуў ён, тузануў Сідхартху за плечы і вярнуўся да працы.

І аднойчы зноў, калі рака пасля перыяду дажджу разлілася і магутна шумела, сказаў Сідхартха:

— Ці не праўда, о дружа, у ракі шмат галасоў, вельмі шмат галасоў? Хіба ў яе няма голасу караля, ваяра, вала, начной птушкі, парадзіхі і перадсмяротнага, і яшчэ тысячы іншых галасоў?

— Так і ёсць, — кіўнуў Вазудэва. — Усе галасы істотаў у яе голасе.

— І ты ведаеш, — працягваў Сідхартха, — якое слова яна прамаўляе, калі табе ўдаецца адначасова чуць яе дзiesiąткі тысяч галасоў?

Шчасліва ўсміхаўся Вазудэва, нахіліўся над Сідхартхам і прамовіў на вуха святое слова *ОМ*.

І гэта якраз тое, што пачуў Сідхартха.

І паступова рабілася ўсмешка яго падобнай да ўсмешкі чаўняра, была такой прамяністай, такой

прасвятлёнай ад шчасця, азоранай тысячай маленькіх зморшчынак, была такой жа дзіцячай, такой жа старой. Многія вандроўнікі, калі бачылі абодвух чаўняроў, прымалі іх за братоў. Часцяком сядзелі яны разам на беразе, на камлі дрэва, моўчкі слухалі вадзю, якая для іх была не проста вадой, а голасам жыцця, голасам існавання, голасам вечнага нараджэння. І здаралася часам, што абодва пры слуханні вадзю думалі пра аднолькавыя рэчы, пра ўчорашняю размову, пра некага з вандроўнікаў, твар якога і лёс займаў іх, пра смерць, пра сваё дзяцінства, абодва ў адзін момант, калі рака казалася ім нешта добрае, глядзелі адзін на аднога, абодва аднолькава думалі, абодва радаваліся аднолькаваму адказу на пытанне.

Нешта зыходзіла ад гэтай пераправы і абодвух чаўняроў, гэта адчувалі многія. Часам здаралася, што вандроўнік, зірнуўшы ў твар аднога з чаўняроў, пачынаў распавядаць пра сваё жыццё, распавядаў пра пакуты, адкрываў злое, прасіў суцяшэння і парады. Здаралася часам, што нехта прасіў дазволу застацца ў іх на вечар, каб паслухаць раку. І здаралася, што прыходзілі цікаўныя, якім распавялі, што на гэтым пароме жывуць два мудрацы альбо чараўнікі ці святыя. Цікаўныя задавалі шмат пытанняў, але не атрымоўвалі ніводнага адказу, знаходзілі замест мудрацоў і чараўнікоў двух старых, дружалюбных мужчын, якія былі нямымі і здаваліся крыху дзіўнаватымі, крыху звар'яцелымі. І цікаўныя смяяліся і перамаўляліся аб гэтым, як дурнавата і легкаверна распускаў народ такія пустыя чуткі.

Гады міналі, ніхто не лічыў іх. Адноўчы побач вандравалі манахі, паслядоўнікі Гатамы, Буды, прасілі перавезці на другі бераг, і ад іх даведаліся чаўняры, што яны паспешна вяртаюцца да свайго вялікага настаўніка, бо распаўсюдзілася вестка, што Узвышаны смяротна хворы і хутка памрэ сваёй апошняй смерцю чалавека, каб знайсці вызваленне.

Хутка прывандраваў новы гурт манахаў, затым яшчэ адзін, і не толькі манахі, бальшыня астатніх вандроўнікаў і пілігрымаў гаварылі не пра што іншае, як пра Гатаму і яго блізкую смерць. І як на

вайсковы паход ці каранацыю караля адуюсь з усіх бакоў мкнулі людзі і збіраліся ў гурты, як мурашы, так мкнулі яны, як зачараваныя, туды, дзе вялікі Буда чакаў сваёй смерці, дзе адбывалася незвычайнае, і Дасканалы мусіў дасягнуць збаўлення ад зямнога жыцця.

Шмат думаў Сідхартха ў гэтую часіну пра мудраца, які паміраў, пра вялікага настаўніка, голас якога варушыў народы і абуджаў сотні тысяч, голас якога ўспрымаў, і ўспамінаў святы лік, на які глядзеў з вялікай павагай. Думаў пра яго, бачыў яго шлях да дасканаласці і ўзгадваў з усмешкай словы, якія ён малойчыкам прамовіў яму — Узвышанаму. Гэта былі, так здавалася, поўныя гонару і мудрасці старога словы, з усмешкай узгадваў іх. Даўно ведаў Сідхартха, што больш нічога не аддзяляла яго ад Гатамы, вучэнне якога ён так і не змог прыняць. Не, аніякае вучэнне не зможа прыняць сапраўдны шукальнік, які сапраўды жадае знаходак. Але той, хто знайшоў, можа абраць любое вучэнне, любы шлях, любую мэту, яго больш нічога не аддзяляе ад тысячы іншых, якія жывуць у вечным, якія дыхаюць боскім.

У адзін з гэтых дзён, калі шмат людю мкнула да паміраючага Буды, выправілася да яго і Камала, некалі найпрыгажэйшая з куртызанак. Даўно адмовілася яна ад мінулага жыцця, падаравала свой сад манахам, далучылася да вучэння, належала да сябровак і папличніц вандроўнікаў. Разам з дзіцем Сідхартхі, з яе сынам, пачуўшы вестку пра хуткую смерць Гатамы, выправілася ў шлях у простым адзенні, пешкі. Са сваім сынам рушыла яна ўздоўж ракі, але хлопчык хутка стаміўся, прасіўся дамоў, прасіўся адпачыць, прасіўся паесці, стаў упартым і плаксівым. Камала мусіла часта спыняцца, сын прызвычайіўся, што яна была падуладна яго волі, яна мусіла карміць яго, мусіла суцяшаць, мусіла яго забаўляць. Ён не разумеў, чаму ён са сваёй маці мусіў працягваць гэтую пакутлівую і сумную пілігрымку ў нейкае невядомае мястэчка да чужога мужчыны, які быў святым і ляжаў пры смерці. Няхай ён памрэ, што хлопцу да гэтага!

Паломнікі былі недалёка ад пераправы Вазудэвы, калі маленькі Сідхартха зноў папрасіўся адпа-

чыць. І яна, Камала, стамілася, і пакуль хлопчык караскаўся на бананавае дрэва, яна села на зямлю, заплюшчыла вочы і задрамала. Раптам пачуўся пранізлівы крык, хлопчык пабачыў спужаную маці, зьялелы ад жаху твар, а з-пад яе адзення выпаўзла маленькая змейка, якая ўкусіла Камалу.

Таропка пабеглі па дарозе, каб дабрацца да людзей і былі паблізу пераправы, абяссілена апусцілася Камала і не змагла ісці далей. Але хлопчык узняў шкадобны крык, цалаваў і абдымаў сваю маці, і яна, як магла, гукала на дапамогу, пакуль гукі не дасягнулі вушэй Вазудэвы, які стаяў ля пераправы. Хутка пабег ён, узяў жанчыну на рукі, паклаў у човен. Хлопчык бег побач, хутка яны дасягнулі хаціны, у якой якраз Сідхартха раскладваў вуголле ў печцы. Сідхартха зірнуў і спачатку ўбачыў твар хлопчыка, які дзіўна быў падобны да яго і нагадаў пра забытае. Потым ён убачыў Камалу, якую адразу пазнаў. Яна ляжала беспрытомная на руках паромшчыка, і тут Сідхартха зразумеў, што гэта сын, твар якога быў так падобны да яго, сэрца сціснулася ў грудзях.

Рану Камалы прамылі, але яна счарнела, а цела Камалы апухла, жанчыне ўлілі гаючае пітво. Да яе вярнулася прытомнасць, Камала ляжала ў хаціне на месцы Сідхартхі, а над ёй, схіліўшыся, стаяў Сідхартха, які некалі так жадаў яе. Гэта ёй здавалася мрояй, з усмешкай зірнула яна на твар свайго сябра, павольна ўзгадала сваё жыццё, укус змяі, з жахам паклікала хлопчыка.

— Ён з табой, не турбуйся, — сказаў Сідхартха.

Камала паглядзела ў яго вочы. Яна казалася з цяжкасцю, абяссіленая атрутай.

— Ты пастарэў, даражэнькі, — сказала яна, — але падобны да маладога самана, які аднойчы прыйшоў да мяне ў мой гай без адзення і з пыльнымі нагамі. Ты падобны да яго болей, чым быў падобны тады, калі пакінуў мяне і Камасвамі. Па вачах падобны да яго ты, Сідхартха. Ах, таксама і я пастарэла, зрабілася старой... Дык пазнаеш яшчэ ты мяне?

Сідхартха ўсміхнуўся:

— Адразу пазнаў я цябе, Камала, даражэнькая.

Камала паказала на хлопчыка і сказала:

— Ці ўжо пазнаёміліся? Ён твой сын.

Вочы яе зрабіліся звар'яцелымі і заплюшчыліся. Хлопчык заплакаў, Сідхартха ўзяў яго на калені, дазволіў паплакаць, гладзіў яго валасы, пры позірку на дзіцячы тварык адразу прыгадалася адна брахманская малітва, якую некалі вучыў дзіцем. Павольна, нараспеў пачаў Сідхартха прамаўляць яе, з мінулага і дзяцінства плылі да яго словы. І пад яго спеў хлопчык супакоіўся, яшчэ некалькі разоў усхліпнуў і заснуў. Сідхартха паклаў яго на ложак Вазудэвы. Вазудэва стаяў ля печкі і гатаваў рыс. Сідхартха паглядзеў на яго, а ён адказаў усмешкай.

— Яна памрэ, — ціха сказаў Сідхартха.

Вазудэва кіўнуў, на яго твары прабег водбліск ад паленцаў у печцы.

Яшчэ раз вярнулася да Камалы прытомнасць. Боль працінаў яе твар, Сідхартхавы вочы прачыталі пакуту на яе вуснах, на збялелых шчоках. Ціха чытаў ён гэта, уважліва, з чаканнем, паглыблены ў яе пакуты. Камала адчувала гэта, яе позірк шукаў яго.

Зірнуўшы на Сідхартху, сказала Камала:

— Цяпер бачу, што і твае вочы змяніліся. Зусім іншымі сталі яны. Па чым пазнаю я цябе, што ты Сідхартха? Гэта ты і гэта не ты.

Сідхартха не гаварыў, ціха глядзелі яго вочы на яе.

— Дасягнуў гэтага ты? — спытала яна. — Ты знайшоў супакаенне?

Сідхартха ўсміхнуўся і паклаў свае рукі на яе.

— Я бачу гэта, — сказала яна. — Я бачу гэта. Таксама і я знайду супакаенне.

— Ты яго знайшла, — прашаптаў Сідхартха.

Камала глядзела неадрыўна ў яго вочы. Яна думала аб тым, што яна хацела ісці да Гатамы, каб пабачыць твар Дасканалага, каб дыхаць яго спакоем, і замест *гэтага* знайшла яго, і гэта было добра, так добра, быццам убачыла *таго*. Яна хацела сказаць гэта Сідхартху, але язык быў непадуладны яе волі. Моўчкі глядзела яна на Сідхартху, і ён бачыў, як у яе вачах згасае жыццё. І калі яе вочы напоўніў апошні боль, і апошнія дрыжыкі прабеглі па целе, яго пальцы заплюшчылі яе павекі.

Доўга сядзеў Сідхартха і глядзеў на яе паснулы твар. Доўга разглядаў яе вусны, яе старыя, стомленыя, танючкія вусны і ўспомніў, як ён аднойчы, у весну сваіх год, параўнаў гэтыя вусны з раскола-тым плодам фігі.

Доўга сядзеў Сідхартха, узіраўся ў яе пабляклы твар, стомленыя зморшчынкі, адчуваў сябе побач з тварам, бачыў свой твар, таксама пабляклы, такі ж змярцвелы, і бачыў адначасова свой твар і з яе маладымі, чырвонымі вуснамі, з палымянымі вачыма; і пачуццё вокаімгненнасці працінала яго наскрозь, пачуццё вечнасці. Глыбока зразумеў ён, глыбей, чым ніколі, у гэтую часіну зразумеў непарушнасць кожнага жыцця, вечнасць кожнага імгнення.

Тут ён узняўся, Вазудэва прыгатаваў рыс. Але Сідхартха не еў. У хляве, дзе стаяла іх козачка, расклалі сабе старыя салому, і Вазудэва лёг спаць. А Сідхартха выйшаў і сядзеў цэлую ноч перад хацінай, прыслухоўваючыся да ракі, узіраўся ў мінулае, ахоплены і крануты ўсімі момантамі свайго жыцця. Часам ён узнімаўся, падыходзіў да дзвярэй у хаціну і прыслухоўваўся, ці спіць хлопчык.

Вельмі рана, яшчэ не ўзышло сонца, Вазудэва выйшаў з хлеву і падыйшоў да свайго сябра.

— Ты не спаў? — спытаў ён.

— Не, Вазудэва. Я сядзеў тут, я слухаў раку. Многае яна мне распавяла, глыбока напоўніла мяне гаючымі думкамі — думкамі адзінства.

— Ты спазнаў пакуты, Сідхартха, але я бачу, смутак не трапіў у тваё сэрца.

— Не, дарагі, як жа магу смуткаваць я? Я — чалавек, які быў багатым і шчаслівым, стаў яшчэ больш багатым і шчаслівым. Мне падараваны сын.

— Спадабаўся і мне твой сын. Але ж, Сідхартха, трэба брацца за працу, шмат трэба зрабіць. На тым самым ляжаку, на якім памерла мая жонка, памерла Камала. На тым жа ўзгорку раскладзем Камале пахавальнае вогнішча, на ім расклаў я вогнішча сваёй жонцы.

Пакуль хлопчык яшчэ спаў, падрыхтавалі пахавальнае вогнішча.

СЫН

Баязліва і са слязьмі ў вачах перажыў хлопчык пахаванне сваёй маці, адчужана і баязліва слухаў ён Сідхартху, які называў яго сваім сынам і запрасіў жыць з ім у хаціне Вазудэвы. Збялелы, сядзеў ён штодня на магільным узгорку, не еў, закрыў сваё сэрца і позірк, змагаўся, паўставаў супраць лёсу.

Сідхартха шкадаваў сына і бараніў, разумеў яго самоту. Сідхартха разумеў, што сын не пазнае яго, што не можа любіць яго як бацьку. Паступова заўважыў ён таксама, што адзінаццацігадовы быў разбэшчаным хлопчыкам, матуліным сынкам, вырас у звыкласці да багаццяў, прызвычаіўся да фэйных страваў, мяккага ложка, прызвычаіўся загадваць служкам. Сідхартха разумеў, што самотнік і разбэснік не адразу пагодзіцца на чужыну і беднасць. Сідхартха не прымушаў яго, ён рабіў некаторыя справы для яго, вышукваў лепшы кавалак для яго. Паступова стаў спадзявацца Сідхартха перацягнуць яго на свой бок шчырым цяпленнем.

Багатым і шчаслівым назваў Сідхартха сябе, калі прыйшоў да яго хлопчык. Але час ішоў, хлопчык заставаўся чужым і нелюдзімым, паказваў сваё ганарлівае і ўпартае сэрца, не хацеў рабіць аніякай работы, не выказваў ніякай павагі да старых, абіраў няспелую садавіну з дрэў Вазудэвы, і Сідхартха пачаў разумець, што з сынам прыйшлі да яго не шчасце і спакой, а пакуты і турботы. Але Сідхартха любіў яго, і мілымі былі яму пакуты і турботы, турботы любові былі мілейшыя, чым шчасце і радасць без хлопчыка.

З таго часу, як з'явіўся ў хаціне малодшы Сідхартха, старыя падзялілі працу. Вазудэва зноў узяў на сябе абавязкі чаўняра, а Сідхартха, каб быць са сваім сынам, працу ў хаціне і на гародзе.

Доўгі час, доўгія месяцы чакаў Сідхартха, што сын зразумее яго, прыме любоў, магчыма, адгукнецца на яе. Доўгія месяцы чакаў Вазудэва, глядзеў, чакаў і маўчаў. У адзін дзень, калі Сідхартхамалодшы змучыў свайго бацьку ўпартасцю, выбрыкамі і разбіў абедзве місы для рысу, адвёў

вечарам Вазудэва свайго сябра ўбок і сказаў яму ўсё.

— Даруй мне, — казаў Вазудэва. — З сяброўскім сэрцам кажу я табе. Я бачу, што ты пакутуеш, бачу, што бяда ў цябе. Твой сын, даражэнькі, чыніць табе турботы, а таксама і мне. Да іншага жыцця, да іншага гняздзечка прызвычаіўся малады птах. Не як ты збягае ён ад багацця і горада з-за абрыдласці і агіды, супраць сваёй волі мусіць пакінуць яго. Я пытаўся ў ракі, о дружа, шмат разоў пытаўся ў яе. Але рака смяялася, яна кпіла з мяне і цябе, рагоча над нашай дурасцю. Вада мкне да вады, маладосць — да маладосці, твой сын не на месцы, дзе можа расці. Спытай і ты раку, паслухай і ты яе!

Самотна пазіраў Сідхартха на сяброўскі твар, у зморшчынах якога іскрылася шчырасць.

— Магу я пакінуць яго? — спытаў ён сцішана, засаромеўшыся. — Дай яшчэ мне трохі часу, дарагі! Глядзі, я змагаюся за яго, за яго сэрца, любоўю і шчырай вытрымкай хачу змяніць я яго. І з ім некалі загаворыць рака, ён таксама абраны.

Усмешка Вазудэвы стала спагадлівай:

— О так, таксама і ён абраны, таксама і ён ад вечнага жыцця. Але ж мы ведаем — ты і я — да чаго ён абраны, да якога шляху, да якіх учынкаў, да якіх пакутаў! Не маленькімі будуць яго пакуты, ганарлівае і цвёрдае яго сэрца, шмат мусяць такія пакутаваць, шмат памыляцца, шмат чыніць несправядлівасці, узяць на сябе шмат грахоў. Скажы мне, даражэнькі: ты не выхоўваеш свайго сына? Ты не прымушаеш яго? Не б'еш? Не караеш яго?

— Не, Вазудэва, я нічога гэтага не раблю.

— Я ведаю гэта. Ты не прымушаеш яго, не б'еш яго, не загадваеш яму, бо ведаеш, што мяккасць мацней за цвёрдасць, вада мацней за скалу, любоў мацней за гвалт. Вельмі добра, я хвалю цябе! Але ці не памылка з твайго боку, што не прымушаеш яго, не караеш? Ці не няволіш ты яго кайданамі сваёй любові? Ці не ганьбіш яго штодня, ці не робіш яшчэ цяжэй сваёй дабрынёй і вытрымкай? Ці не прымушаеш фанабэрыстага і разбэшчанага хлопчыка жыць у адной хаціне з двума старымі едакамі бананаў, для якіх ужо рыс — смачны кавалак, думкі якіх не

могуць быць яго думкамі, сэрцы якіх састарэлі і сцішыліся, хада іх іншая, чым у яго? Ці не пакараны ён гэтым, не прымушаны?

Апусціўшы вочы сядзеў Сідхартха. Ціха спытаў ён:

— Як ты думаеш, што мушу рабіць?

Казаў Вазудэва:

— Адвязі сына ў горад, адвязі ў дом яго маці. Там будуць яшчэ яго служкі, якім аддасі яго. А калі там нікога не будзе, дык адвязі яго да настаўніка, не дзеля вучобы, а каб далучыўся ён да іншых хлопчыкаў і дзяўчынак і да свету, якому ён належыць. Ніколі ты не думаў пра гэта?

— Ты глядзіш у маё сэрца, — сказаў самотна Сідхартха. — Часта я думаў аб гэтым. Але глядзі, як мушу я яго, у якога цвёрдае сэрца, аддаць у свет? Ці не зробіцца ён зусім ганарлівым, апантаным пажадай і ўладай, ці не паўторыць памылак свайго бацькі, ці не знікне дарэшты ў сансары?

Святлом ззяла ўсмешка чаўняра, з пяшчотай узяў за руку Сідхартху і сказаў:

— Спытай аб гэтым раку, дружа! Паслухай, як смяецца яна з гэтага! Ці ты верыш сапраўды, што рабіў свае дурасці, каб абараніць ад іх сына? І як жа? Вучэннем, малітвай, ушчунаннем? Дарагі, зусім забыў тую гісторыю, тую павучальную гісторыю пра сына брахмана Сідхартху, якую ты мне аднойчы распавёў на гэтым месцы? Хто абараніў самана Сідхартху ад сансары, ад грэху, ад сквапнасці, ад дурасці? Ці змагла яго абараніць святасць бацькі, павучанні яго настаўнікаў, яго ўласныя веды, яго ўласны пошук? Які бацька, які настаўнік змог абараніць яго, ня даў пражыць самому жыццё, самому выпэцкацца ў жыцці, узяць віну на сябе, выпіць горычны напой, знайсці ўласную сцяжыну? Ці ты верыш, што свой шлях можна прайсці яшчэ за некага? Можна, твайго сынка, бо любіш яго, жадаеш абараніць яго ад пакуты, ад болю і расчараванняў? Але хоць дзесяць разоў памры ты за яго, не змог бы ўзяць на сябе і маленькай часткі яго лёсу.

Ніколі яшчэ Вазудэва не прамаўляў так шмат. Шчыра падзякаваў яму Сідхартха і пайшоў, заклапочаны, у хаціну, але доўга не мог заснуць. Вазудэ-

ва не сказаў яму нічога, што б сам ён не ведаў, аб чым не думаў. Былі гэтыя веды, супраць якіх ён не мог нічога зрабіць, мацней за веды была яго любоў да хлопчыка, мацней была пяшчота, мацней жах згубіць сына. Калі-небудзь за што-небудзь аддаваў Сідхартха так сваё сэрца, ці любіў так ён каго-небудзь з людзей, так слепа, так пакутліва, так беспаспяхова і ўсё ж так шчасліва?

Сідхартха не мог наследаваць парадзе сябра, ён не мог аддаць сына. Ён дазваляў сабою загадваць хлопчыку, дазваляў грэбаваць сабою. Сідхартха маўчаў і чакаў, штодзённа пачынаў нямую барацьбу шчырасцю, нягучную вайну цярылівасці. Таксама Вазудэва маўчаў і чакаў шчыра, разумеючы, цярыліва. У цярылівасці яны абодвы былі майстрамі.

Аднойчы, калі твар хлопчыка вельмі нагадаў Камалу, раптам прыгадаліся Сідхартху словы, якія аднойчы сказала яму Камала ў дні юнацтва. «Ты не здольны любіць», — сказала яна, і ён згадзіўся з ёю і параўнаў сябе з зоркаю, а людзей-дзяцей з апалым лісцем, але ў тых словах адчуў ён папрок.

Насамрэч не аддаваўся ён цалкам ніколі чалавеку, не растрачваў сябе дарэшты, не губляў сябе, не чыніў дурасці закаханага, ніколі не мог ён гэтага, і гэта было, як тады здавалася яму, вялікім адрозненнем ад людзей-дзяцей. Але з таго часу, як з'явіўся яго сын, стаў і Сідхартха цалкам чалавекам-дзіцем, пакутаваў з-за чалавека, любіў яго, губляўся ў гэтай любові, зрабіўся з-за гэтай любові дурнем. Цяпер і ён адчуў, позна ў жыцці, адчуў гэтую вельмі рэдкую і дзіўную жарсць, пакутаваў ад яе, пакутаваў моцна, быў апантаны ёю, быццам узнавіўся, стаў больш багатым.

Дакладна адчуваў ён, што гэтая любоў, гэтая сляпая любоў да сына — жарсць, нешта людское — гэта сансара, змрочная крыніца, цьмяная вада. Аднак адчуваў ён, што любоў гэтая, недарэмная, неабходная, прыйшла з яго існасці. Таксама за гэтую асалоду мусіць разлічыцца ён, пакаштаваць гэты боль, здзейсніць гэтыя дурасці.

Сын дазваляў рабіць гэтыя дурасці, дазваляў штодзённа прыслугоўваць, дазваляў задавальваць яго настрой. Гэты бацька не меў нічога, што б

здзівіла яго, нічога, чаго б пабойваўся. Ён быў добрым чалавекам, гэты бацька, — добры, мяккі чалавек, магчыма, вельмі дабрадзейны чалавек, магчыма, святы — гэта ўсё былі якасці, якімі немагчыма было заваяваць хлопчыка. Нудным быў яму гэты бацька, які тут трымаў яго ў хаціне, нудна было, што на кожны выбрык адказваў усмешкай, на кожнае брыдкаслоўе — радасцю, на злосць — дабрынёй, здавалася ўсё ненавіснай ліслівасцю гэтага старога махляра. Нашмат лепей было б хлопчыку чуць ад яго пагрозы, цярпець пабоі.

Надыйшоў дзень, калі Сідхартха-малодшы ўзбунтаваўся супраць свайго бацькі. Сідхартха-старэйшы даў даручэнне прынесці сухога галля. Але хлопчык не пайшоў з хаціны, ён стаў упарта на месцы і шалёна тупаў нагой па зямлі, сціскаў кулак і выкрыкнуў свайму бацьку ў твар усю нянавісць і агіду.

— Нясі сам сваё вецце! — крыкнуў ён шалёна. — Я не твой служка! Я ведаю, чаму ты не б'еш мяне, ты не адважваешся; я ведаю, ты хочаш паказаць і прынізіць мяне сваёй святасцю і дабрынёй. Ты жадаеш, каб я зрабіўся такім, як ты, такім жа святым, такім добрым, такім мудрым! Але я, слухай, лепей на зло зраблюся рабаўніком і забойцам, сыду ў пекла, чым буду такім, як ты! Я ненавіджу цябе, ты не мой бацька, і хоць будзь ты дзесяць разоў каханкам маёй маці!

Гнеў і самота перапаўнялі яго і выліваліся ў злыя словы супраць бацькі. Потым хлопчык збег і вярнуўся позна ўвечары.

Наступнай раніцай ён знік. Знік і сплецены з двухкаляровай басты кошык, у якім паромшчыкі хавалі медзяшы і срэбранікі, якія плацілі ім за пераправу. Знік і човен, але Сідхартха ўбачыў яго на другім беразе. Хлопчык збег.

— Я мушу пайсці за ім следам, — сказаў Сідхартха і дрыжаў ад учорашняй лаянкі і енкаў сына. — Хлопчык не можа адзін ісці праз лес. Ён загіне. Нам трэба змайстраваць плыт, Вазудэва, каб перабрацца праз раку.

— Мы змайструем плыт, — сказаў Вазудэва, — каб забраць наш човен, які скраў хлопец. Сына ты павінны адпусціць, дружа, ён больш не дзіця, яму

не патрэбна дапамога. Ён шукае дарогу да горада, ён мае рацыю, не забывай гэтага. Ён зробіў, што не змог не зрабіць. Ён паклапоціцца сам пра сябе, ён ідзе сваёю дарогай. Ах, Сідхартха, я бачу, як ты пакутуеш, але ты пакутуеш болям, з якога трэба смяяцца, з якога сам будзеш смяяцца.

Сідхартха не адказаў. Ён ужо трымаў сякеру ў руках і пачаў майстраваць плыт з бамбуку, а Вазудэва дапамагаў яму звязваць бявенне ліянамі. Потым паромшчыкі пераплылі, далёка аднесла іх плыню, выцягнулі плыт на другім беразе.

— Навошта ты ўзяў з сабой сякеру? — спытаў Сідхартха.

Вазудэва адказаў:

— Можа так быць, што вёслы ад нашага чоўна зніклі.

Але Сідхартха ведаў, што думае яго сябар. Ён думаў, што хлопчык выкінуў ці зламаў вёслы, каб адпомсціць і перашкодзіць пераследаванню. І сапраўды, у чоўне не было вёслаў. Вазудэва паказаў на дно чоўна і зірнуў з усмешкай на сябра, быццам хацеў сказаць: «Бачыш, што хацеў сказаць табе твой сын?».

Вазудэва прыняўся ладзіць новыя вёслы. Сідхартха развітаўся, каб выправіцца на пошукі ўцекача. Вазудэва не перашкаджаў.

Калі Сідхартха даволі далёка зайшоў у лес, яму падумалася, што ад пошукаў не будзе карысці. Можа, хлопчык ужо далёка і дайшоў да горада, альбо, калі яшчэ ідзе, схваецца, пабачыўшы пераслед. Разважаючы далей, Сідхартха прыйшоў да высновы, што не надта турбуецца пра свайго сына, бо нутром адчувае, што нішто не пагражае яму, ніякая небяспека ў лесе. Але ён бег безупынку, не каб выратаваць сына, а з-за магчымасці яшчэ раз пабачыць яго. І ён дабег да горада.

Калі Сідхартха апынуўся на шырокай дарозе недалёка ад горада, спыніўся ля ўваходу ў сад уцех, які належаў некалі Камале, дзе калісьці сустрэў яе ўпершыню. Тая пара абудзілася ў яго душы, зноў бачыў, як стаіць ён малады, голы, з барадою, саман, з валасамі, поўнымі пылу. Доўга стаяў Сідхартха і пазіраў праз расчыненую браму ў сад, бачыў манахаў у жоўтых строях.

Доўга стаяў ён, разважаў, бачыў карціны, прыслухоўваўся да гісторыі свайго жыцця. Доўга стаяў ён, пазіраў на манахаў, замест іх бачыў маладога Сідхартху і маладую Камалу, як ідуць яны разам пад высокімі дрэвамі. Дакладна бачыў сябе, як сустрэла яго Камала, як спазнаў яе першы пацалунак, як з пагардай і пыхай азіраўся ён на сваё былое брахманства, як ганарліва і сквапна занурываўся ў свецкае жыццё. Ён бачыў Камасвамі, бачыў служак, танцорак, гульцоў у косткі, музыкаў, бачыў пеўчую птушку Камалы, перажываў гэта яшчэ раз, дыхаў паветрам сансары, а затым зноў пачуўся старым і стомленым, адчуў яшчэ раз агіду, адчуў яшчэ раз жаданне знішчыць сябе, потым зноў лекаваўся святым словам *ОМ*.

Пакуль стаяў ля брамы ў сад, зразумеў Сідхартха, што імкненне было дурное, якое прывяло яго да гэтага месца, што не можа ён дапамагчы свайму сыну, што не трэба трымацца за яго. Глыбока ў сэрцы адчуваў ён любоў да ўцекача. Ранай на сэрцы была гэтая любоў, і ён адчуваў, што рана гэтая нанесеная яму не для таго, каб корпацца ў ёй, а каб яна забуяла крывёю і ззяла.

Што не закрывавіла рана да гэтага часу, не засвяцілася, крыўдзіла яго. На месцы жадання, якое прывяло сюды за сынам, узнікла пустэча. Самотна прысеў Сідхартха, адчуваў, што нешта памірае ў сэрцы, бачыў, што больш няма радасці, няма мэты. Ён сядзеў, паглыбіўшыся ў сябе, і чакаў. Гэтаму ён навучыўся ў ракі — чакаць, цярпець, слухаць. І ён сядзеў і прыслухоўваўся на пыльнай вуліцы, прыслухоўваўся да свайго сэрца, як стомлена і самотна яно білася, чакаў нейкага голасу. Некалькі гадзін сядзеў ён і слухаў, больш не бачыў карцін, паглыбіўся ў пустэчу, патануў, не бачыў дарогі. І калі ён нарэшце адчуў пякучую рану, нягучна прамовіў *ОМ*, напоўніў сябе словам *ОМ*. Манахі ў садзе бачылі, як шмат гадзін сядзіць ён, а пыл пакрывае яго сівыя валасы, да яго падышоў манах і паклаў перад ім два бананы. Стары не бачыў.

З гэтага здранцвення абудзіла рука, якая кранула за плячо. Сідхартха адразу пазнаў гэты пяшчотны, сарамлівы дотык і прагнуўся. Ён узняўся і па-

вітаў Вазудэву, які прыйшоў па яго. Ён зірнуў у ветлівы твар Вазудэвы, на быццам напоўненыя ўсмешкамі зморшчынкі, у светлыя вочы, усміхнуўся яму. Сідхартха ўбачыў толькі бананы перад сабой, падняў іх, даў адзін чаўняру, а другі з'еў сам. Затым моўчкі сышоў разам з Вазудэвам у лес, вярнуўся да чоўна. Ніхто не гаварыў пра тое, што адбылося сёння, ніхто не ўзгадаў імя хлопчыка, ніхто не гаварыў пра яго знікненне, ніхто не гаварыў пра раку. У хаціне Сідхартха лёг на свой ложак, і праз некаторы момант да яго падыйшоў Вазудэва, каб прапанаваць місу какосавага малака, але Сідхартха ўжо спаў.

Ом

Доўга яшчэ пякла рана. Многіх пілігрымаў, з якімі былі сын ці дачка, мусіў Сідхартха перавозіць праз раку, і ні на кога ён не мог глядзець без зайздрасці, не падумаўшы: «Шмат, шмат тысяч маюць найлепшае — гэтае мілае шчасце — чаму я не маю? Нават у злых людзей, нават у злодзеяў і рабаўнікоў ёсць дзеці, любяць іх і любімыя імі, толькі я нікога не маю».

Так проста, без разважанняў думаў зараз Сідхартха, зрабіўся такім падобным да людзей-дзяцей.

Па-іншаму зараз глядзеў ён на людзей, чым раней, — не так разумна, не так пагардліва, затое цяплей, затое з цікавасцю і спачуваннем. Калі перавозіў простых вандроўнікаў: людзей-дзяцей, крамнікаў, ваяроў, кабет — здаваліся яму не чужымі, як раней, ён разумеў іх і спачуваў не іх думкам і поглядам, а толькі іх імкненням і пачуццям, жыццю, што яны вялі, ён успрымаў усё, як яны. Ужо блізкаму да дасканаласці, скрозь пакуты апошняй раны, яму раптам здалася, што людзі-дзеці — яго браты. Іх нікчэмнасць, сквапнасць, дробязнасць перасталі быць для яго падставай для кпінаў, зрабіліся зразумелымі, зрабіліся вартымі любові, зрабіліся для яго нават вартымі павагі. Сляпая любоў

маці да свайго дзіцяці; дурнаваты, сляпы гонар бацькі за свайго адзінага сына; сляпая, дзікая прага да ўкрасаў і ўхвальных позіркаў мужчын маладой, ганарлівай кабеты — ўсе гэтыя імкненні, усе гэтыя дзяцінасці, усе гэтыя простыя, дурныя, але неверагодна моцныя, жыццямоцныя, невычарпальныя памкненні і жаданні не былі больш для Сідхартхі дзяцінасцю, ён бачыў, як гэтым жывуць людзі, бачыў, як робяць цуды, вандруюць, вядуць войны, бясконца пакутуюць, бясконца трываюць ліхалецці, і за гэтае быў гатовы любіць іх, ён бачыў жыццё — жывое, непарушнае, бачыў Брахму ў кожнай іх пакуце, у кожным іх учынку. Вартымі любові, вартымі ўхвалення былі гэтыя людзі ў іх сляпой вернасці, іх сляпой моцы і ўпартасці. Нічога не было ім чужым: мудрэц і мысліўцы нічым не адрозніваліся ад іх, акрамя драбніцы, адзінай маленечкай рэччу — свядомасцю, свядомай думкай пра адзінства ўсяго жыцця. І Сідхартха не аднойчы сумняваўся, ці трэба высока цаніць гэтыя веды і думкі, ці гэта можа ёсць дзяцінасць мудрых людзей, людзей-дзяцей-мудрацоў? Ва ўсім астатнім звычайныя людзі былі роўныя мудрацам, часта нават пераўзыходзілі іх, як звяры часам у сваім непакісным і беспамылковым дасягненні патрэбнага ім ў некаторыя моманты могуць здавацца вышэй за людзей.

Павольна квітнеў, павольна спеў у Сідхартху досвед, думка аб тым, што ёсць мудрасць, да чаго імкнуўся ён так доўга. Гэта было нешто больш, чым гатоўнасць душы, здольнасць, патаемнае мастацтва, кожнае імгненне думаць сярод жыццёвых клопатаў пра адзінства Сусвету, адчуваць адзінства і магчымасць дыхаць ім. Павольна квітнела ўсё гэта ў ім, бліжэй свяціў стары, дзіцячы твар Вазудэвы: гармонія, веданне пра вечнае ўдасканалванне свету, усмешка, адзінства.

Але яшчэ пякла рана, палымяна і горка думаў Сідхартха пра свайго сына, зберагаў у сэрцы сваім любоў і пяшчоту, дазваляў болю мучыць сябе, аддаваўся ўсім дурасцям любові. Нялёгка згасала гэтае полымя.

І аднойчы, калі вельмі дапякала рана, пераправіўся Сідхартха праз раку, гнаны самотай, напоўне-

ны жаданнем знайсці свайго сына, сышоў на другім беразе. Рака цякла павольна і ціха, была сухая пара, але галасы яе гучалі незвычайна: яны смяяліся! Яны смяяліся ясна! Смяялася рака, яна светла і шчыра смяялася са старога чаўняра. Сідхартха спыніўся, нахіліўся над вадой, каб лепей чуць, і ўбачыў свой адлюстраваны твар, і ў гэтым адлюстраваным твары было нешта, што нагадала забытае, і калі Сідхартха прыгадаў, пазнаў: гэты твар быў падобны да твару таго, каго ён ведаў, любіў і пабойваўся. Адбітак у вадзе быў падобны да бацькі, брахмана. І Сідхартха ўзгадаў, як у далёкія часы маладзёнам ён прымусіў бацьку дазволіць сысці з адрэшнікамі, ён узгадаў, як развітаўся з ім, пайшоў, каб больш ніколі не вярнуцца. Ці не так пакутаваў яго бацька, як пакутуе ён з-за свайго сына? Ці не памёр даўно яго бацька ў адзіноце, так і не пабачыўшы свайго сына? Мусіць, і яго падчэквае такі ж лёс? Што за камедыя, дзіўная і дурная рэч — гэтае паўтарэнне, гэты бег па фатальным крузе?

Рака смяялася. Гэта так: усё вярталася зноў, што не напоўніцу было выпакутаваным і вырашаным, і тыя ж самыя пакуты вярталіся. Сідхартха зноў сеў у човен і паплыў назад да хаціны, думаючы пра свайго сына, абсмяяны ракой, у спрэчцы з самім сабой, гатовы да адчаю, гатовы пасмяяцца з сябе, з усяго Сусвету. Ах, яшчэ не расквітнела яго рана, яшчэ бунтуе яго сэрца супраць кону, яшчэ не заззяла з пакутаў яго весялосць і перамога. Але ўжо зварухнулася ў ім надзея і, вярнуўшыся ў хаціну, адчуў непераадольную патрэбу выказаць свае думкі перад Вазудэвам, усё шчыра распавесці яму, майстру выслухваць.

Вазудэва сядзеў у хаціне і плёў кошык. Ён больш не працаваў на пераправе, вочы пачалі слабець і не толькі вочы, але і рукі, і пальцы. Нязменнай і квітнеючай засталася толькі радасць і шчаслівы ветлівы твар.

Сідхартха сеў побач са старым, павольна пачаў свой аповед. Аб чым раней ён ніколі не гаварыў, пра тое распавядаў ён зараз, аб сваёй вандроўцы ў горад, аб сваёй пякучай ране, аб сваёй зайздрасці да шчаслівых бацькоў, аб веданні дурасці сваіх жадан-

няў і як змагаўся супраць іх. Пра ўсё распавядаў Сідхартха, усё можна было казаць, нават пра самае балючае — пра ўсё можна было казаць, усё адкрыць, аб усім гаварыць. Ён паказаў сваю рану, распавёў пра свае сённяшнія ўцёкі, як пераплыў цераз раку, дзіцячыя ўцёкі, як жадаў збегчы ў горад, як смялася з яго рака.

І пакуль гаварыў, пакуль слухаў яго са спакойным тварам Вазудэва, Сідхартха мацней, чым калі-небудзь раней, адчуваў, як лагодна ўздзейнічае на яго гэтая здольнасць сябра выслухаць, адчуваў, як боль, як жахі пакідалі яго, як патаемная надзея зноў напаўняе яго цела. Паказаць гэтаму слухачу свае раны азначала ўсё адно, што абмыць іх у рацэ, яны астуджаліся і сціхалі ў ёй. І пакуль гаварыў, пакуль прызнаваўся і спавядаўся, больш і больш адчуваў Сідхартха, што перад ім больш не Вазудэва, не проста чалавек, які слухае; гэты нерухомы чалавек уцягвае ў сябе, як дрэва — дождж, што гэты нерухомы чалавек — сама рака, само боскае, сама вечнасць. І чым меней думаў Сідхартха аб сваёй ране, тым глыбей усведамляў змены ў існасці Вазудэвы, і чым больш ён гэта спасцігаў і трапляў у гэта, тым больш натуральным здавалася ўсё гэта, у поўным парадку: Вазудэва даўно, амаль заўсёды быў такім, толькі Сідхартха не заўважаў гэтага. Больш за тое, ён і сам амаль нічым не розніўся ад Вазудэвы. Ён разумеў, што пазірае на старога Вазудэву, як народ на сваіх багоў, і што гэта можа цягнуцца доўга, у сэрцы пачаў развітвацца з Вазудэвам, працягваючы распавядаць.

Калі распавёў усё да канца, Вазудэва скіраваў на яго свой сяброўскі позірк пастарэлых вачэй, не прамовіўшы ні слова, але ў вачах гарэлі любоў і радасць, свядомасць і веды. Ён узяў руку Сідхартхі, павёў да звыклага месца на беразе, сеў побач і ўсміхнуўся рацэ.

— Ты чуў яе смех, — сказаў ён. — Але ты не ўсё пачуў. Прыслухайся, ты пачуеш болей.

Яны прыслухаліся. Сакавіта гучала шматгалосная песня ракі. Сідхартха паглядзеў у ваду, і перад ім з'явіліся хуткаплынныя выявы з жыцця: яго бацька — адзінокі, з тугой па сыне, з'явіўся сам

Сідхартха — адзінокі, скаваны тымі ж ланцугамі самоты з далёкім сынам; з'явіўся яго сын — таксама адзінокі, хлапчук з жарсцю, памкнуўшы па вогненнай дарозе сваіх маладых жаданняў, кожны быў скіраваны на сваю мэту, кожны быў апантаны ёю, пакутаваў ад яе.

Рака спявала голасам пакут, несупынна спявала яна, несупынна цякла да сваёй мэты, шкадобна гучаў яе голас.

— Ты чуеш? — спытаў маўклівы позірк Вазудэвы.

Сідхартха кіўнуў.

— Слухай лепей, — прашаптаў Вазудэва.

Сідхартха паспрабаваў прыслухацца. Вобраз бацькі, яго ўласны вобраз і вобраз сына злучыліся ў адно, з'явіўся і знік твар Камалы, і твар Гавінды, і іншыя абрысы злучаліся, змянялі адзін аднога, цяклі з ракою, мкнулі разам з ёю да мэты — неадступна, наравіста, пакутліва, а голас ракі гучаў поўны самоты, поўны пякучага болю, неспатоленага жадання. Да мэты мкнула рака. Сідхартха бачыў, як спяшала яна — рака, якая складалася з яго і сваякоў і з усіх людзей, якіх бачыў ён; кожная хваля і кропля мкнула да мэты — спешна і пакутліва — да многіх мэтаў: да вадаспаду, да возера, да быстрыцы, да мора — і ўсе мэты былі дасягнутыя, і за кожнай мкнула новая, і з вады ўздымалася пара да нябёсаў і пралівалася дажджом, рабілася крынічкай, рабілася ручаём, рабілася ракой, мкнула да новага, бруілася па-новаму. Але ўпарты голас змяніўся. Яшчэ гучаў ён, поўны пакутаў, поўны пошукаў, але іншыя галасы сталі яму спадарожніцаць, галасы радасці і пакуты, добрыя і злыя галасы, смяшлівыя і самотныя — сотні галасоў, тысячы галасоў.

Сідхартха слухаў. Ён пераўтварыўся ў слых, цалкам паглыбіўшыся ў слуханне, цалкам спустошаны, ён адчуваў, што толькі зараз навучыўся слухаць. Часта чуў ён усё гэта — тысячы галасоў ракі, сёння і яны гучалі па-новаму. Ужо не мог адрозніць ён сярод многіх галасоў вясёлыя ад плачу, дзіцячыя ад дарослых, так яны злучаліся ў адно — шкадоба самотных і смех мудрых, крыкі гневу і стогны паміраючых — усё злучылася разам, усё раствары-

лася ў адным і пераплялося ў іншым, тысячы разоў, пакінуўшы свой адбітак. І ўсе асалоды, усё добрае і злое — усё разам складала Сусвет. Усё разам складала раку падзеяў, складала музыку жыцця. І калі Сідхартха слухаў уважліва гэтую раку, гэтую песню тысячы галасоў, не звяртаў увагі на водгукі пакутаў і песні, калі не прымацоўваў сваю душу да нейкага аднога голаса і не пагружаўся ў яго, усім сваім «Я», слухаў усе галасы, адчуваў адзінства, высвятлялася, што вялікая песня тысячы галасоў складалася з адзінага слова — *ОМ* — дасканаласць.

— Ты чуеш? — зноў спытаў позірк Вазудэвы.

Шчырай была ўсмешка Вазудэвы, плыла над усімі зморшчынамі постаць старога, як над усімі галасамі ракі плыло слова *ОМ*. Шчырай была яго ўсмешка, калі пазіраў на сябра, тая ж усмешка зазгляла на твары Сідхартхі. Рана яго завітнела, промні пырснулі з яго пакут, «Я» злілося з вечнасцю.

У гэтую ж часіну кінуў Сідхартха змагацца з лёсам, кінуў пакуты. На твары яго квеценем зазглялі веды, якім ужо не супярэчаць воля і прага дасканаласці, яны былі злучаныя з ракой быцця, з быстрыцай жыцця, поўнай спачування, поўнай сур'ёзнай радасці, адданыя гэтай быстрыцы, агульныя.

Вазудэва ўзняўся са свайго месца, зірнуў у вочы Сідхартхі, пабачыў у іх прамень ведаў, асцярожна, ціхенька дакрануўся рукой да пляча Сідхартхі і сказаў:

— Я чакаў гэтага моманту, дружа. Гэты момант надышоў, дазволь мне ісці. Доўга чакаў я гэтага моманту, доўга я быў Вазудэвам-чаўняром. Досыць ужо. Бывай, хаціна, бывай, рака, бывай, Сідхартха!

Нізка пакланіўся Сідхартха.

— Я гэта ведаў, — сказаў ціха Сідхартха. — Ты пойдзеш у лес?

— Я іду ў лес, я іду да Адзінства, — адказаў ззяючы Вазудэва.

Ззяючым сыходзіў Вазудэва; Сідхартха глядзеў яму ўслед. З глыбокай радасцю, з глыбокай сур'ёзнасцю глядзеў ён на крокі, поўныя спакою, на азораную галаву, на фігуру, напоўненую святлом.

Гавінда

Разам з іншымі манахамі спачываў Гавінда ў гаі, які куртызанка Камала падаравала вучням Гатамы. Гавінда пачуў у размове пра старога чаўняра, які жыў на рацэ ў адлегласці дзённай хады, і якога паважалі за мудрасць. Калі Гавінда выправіўся ў дарогу, ён абраў сцяжыну да пераправы, каб пабачыць гэтага чаўняра. Бо хоць жыў ён усё жыццё па правілах, і маладыя манахі глядзелі на яго з пашанай за яго ўзрост і памяркоўнасць, але ў яго сэрцы не сціхалі неспакой і пошук.

Гавінда падышоў да ракі, папрасіў старога перавезці на другі бок, і на тым беразе, сыходзячы з чоўну, сказаў чаўняру:

— Шмат добрага робіш ты нам, манахам і пілігрымам, шмат з нас ты ўжо перавозіў. Ці не шукальнік ты, чаўняр, сапраўднай сцяжыны?

Сідхартха казаў з усмешкай у старых вачах:

— Называеш ты сябе шукальнікам, о шаноўны, і на схіле гадоў носіш адзенне манаха Гатамы?

— Хоць я стары, — казаў Гавінда, — але пошукаў не кінуў. Ніколі не кіну сваіх пошукаў — так наканавана мне. Але ж і ты доўга шукаў. Ці не дасі мне парады, шаноўны?

Казаў Сідхартха:

— Што магу я табе, шаноўны, сказаць? Мабыць, тое, што ты зашмат шукаеш. І таму не паспяваеш знаходзіць.

— Як гэта? — спытаў Гавінда.

— Калі нехта шукае, — казаў Сідхартха, — лёгка здараецца, што вока трапляе толькі на тую рэч, якую шукае; ён нічога не знаходзіць, нічога не заўважае, бо думае толькі аб пошуку, бо ёсць толькі адна мэта, бо ён апантаны ёй. Шукаць — значыць мець мэту. А каб знаходзіць, трэба быць вольным, быць шчырым, не мець мэты. Ты, шаноўны, верагодна, шукальнік, бо імкнучыся да сваёй мэты, не бачыш шмат, што навідавоку.

— Я не зусім разумею, — сказаў Гавінда, — што ты маеш на ўвазе?

Адказаў Сідхартха:

— Аднойчы, о шаноўны, шмат гадоў таму ты быў на гэтай рацэ і знайшоў на беразе чалавека, які спаў, і сеў ты каля яго, каб вартаваць яго сон. Не пазнаеш, о шаноўны, ты таго чалавека, які спаў?

Здзіўлены, быццам зачараваны, глядзеў манах ў вочы чаўняра.

— Ты? Сідхартха? — спытаў ён спужаным гола-сам. — Цябе і на гэты раз я не пазнаў! Сардэчна вітаю цябе, Сідхартха, рады ўсім сэрцам бачыць цябе зноў! Ты вельмі змяніўся, дружа. Дык, значыць, чаўняром зрабіўся ты?

Шчыра засмяяўся Сідхартха.

— Чаўняром, так. Некаторыя, Гавінда, мусяць шмат разоў змяніцца, мусяць шмат змяніць вопратак. Адзін з іх — я, дарагі. Калі ласка, Гавінда, застанься начаваць у маёй хаціне.

Гавінда застаўся нанач і спаў на ложку, які належаў раней Вазудэву. Шмат пытанняў задаваў ён сябру свайго юнацтва, шмат мусіў распавесці Сідхартха аб сваім жыцці.

Калі наступнай раніцай надышоў час збірацца ў дарогу, сказаў Гавінда не без ваганняў:

— Перад тым, як працягну вандроўку, Сідхартха, дазволь мне яшчэ адно пытанне. У цябе ёсць вучэнне? У цябе ёсць вера ці веды, якім наследуеш ты, якія дапамагаюць жыць табе і праведна чыніць свае справы?

Казаў Сідхартха:

— Ты ведаеш, дарагі, калі я быў маладзёнам, у тых часы, калі жылі мы ў лесе з адрэшнікамі, прыйшоў да высновы я не давяраць вучэнням і настаўнікам, павярнуўся да іх спінай. Я застаўся пры сваім. Але шмат з тых часоў было ў мяне настаўнікаў. Адна гожая куртызанка была доўгі час маёй настаўніцай, і багаты купец быў маім настаўнікам, і гульцы ў косці. Адзін час вандроўны паслядоўнік Буды быў маім настаўнікам, сядзеў побач са мной, калі заснуў я ў лесе, змораны пілігрымкай. Таксама ад яго вучыўся я, за што ўдзячны яму, тысячы разоў удзячны. Але ў большасці навучыўся я тут, ад ракі і ад майго папярэдніка, ад чаўняра Вазудэвы. Ён быў вельмі простым чалавекам, Вазудэва, ён не быў мысліўцам, але ведаў неабходнае, як Гатама, ён быў дасканалым, святым.

Гавінда казаў:

— Усё яшчэ, о Сідхартха, любіш ты крыху па-жартаваць, як мне здаецца. Я веру табе і ведаю, што ніякаму настаўніку не наследоваў ты. Але ці няма ў цябе самога вучэння ці нейкіх думак, нейкіх спазнанняў уласных, якія табе дапамагаюць жыць? Калі б сказаў аб гэтым што-небудзь, парадаваў б ты мне сэрца.

Казаў Сідхартха:

— Часам у мяне былі думкі і спазнанні. На гадзіну ці дзень адчуваў у сабе веды, як жыццё адчуваюць у сэрцы. Мноства думак было, але цяжка мне было б табе іх паведаміць. Глядзі, мой Гавінда, вось адна з маіх думак, якую я знайшоў: *Мудрасць перадаць нельга. Мудрасць, якую хоча перадаць мудрэц, гучыць заўсёды, як дурнота.*

— Ты жартуеш? — спытаў Гавінда.

— Я не жартую. Я кажу, што знайшоў. Можна перадаць веды, мудрасць — немагчыма. Яе можна знайсці, можна зрабіцца апантаным ёй, рабіць з ёй цуды, але казаць пра яе і навучыць ёй немагчыма.

Гэта што зразумеў я маладзёнам, чым ушчувалі мяне мае настаўнікі. Я знайшоў адну думку, Гавінда, якую ты палічыш за жарт альбо дурасць, але маю лепшую думку. Яна гучыць так: *кожнай ісціне — супрацьлегласць таксама ісціна!* Дык вось, ісціну можна выказаць і аформіць у словах толькі калі яна аднабаковая. Аднабаковае ўсё, што думаецца і можа быць выказанае ў словах, усё аднабаковае, усё палавінкавае, усяму не стае цэласнасці, завершанасці, адзінства. Калі Узвышаны, Гатама, казаў пра Сусвет, мусіў падзяляць яго на сансару і нірвану, на ілюзію і праўду, на пакуты і вызваленне. Па-іншаму нельга, няма іншага шляху для таго, хто прагне вучыць. Сусвет існуе вакол нас і ў нас саміх, ён ніколі не бывае аднабаковым. Ніколі, ніякі чалавек і ніякае дзеянне не можа дасягнуць цалкам сансары ці нірваны, ніводны чалавек не можа быць цалкам святым альбо цалкам грэшным. Здаецца, што з-за таго, што мы верым бачнасці, час уяўляецца нечым дзейным. Час не існуе, Гавінда, усё больш і больш пераконваюся ў гэтым. А калі час усё ж існуе,

то мяжа паміж Светам і Вечнасцю, паміж пакутай і духоўнасцю, паміж злом і дабром толькі прывідная.

— Як гэта? — спытаў Гавінда з жахам.

— Добра слухай, даражэнькі, добра слухай! Грэшнік, як я і ты — гэта грэшнік, але ён дасягне калі-небудзь нірваны, стане Будам — глядзі ж: гэтае «калі-небудзь» — аблуда, толькі падабенства ісціне! Грэшнік не на шляху да перастварэння ў Буду, хаця наш розум не можа ўявіць па-іншаму. Не, у грэшніку зараз, сёння ўжо жыве будучы Буда, уся яго будучыня ўжо тут, ты мусіш у ім, у сабе, у кожным, які нарадзіўся, шанаваць магчымага, схаванага Буду. Сусвет, дружа Гавінда, нельга лічыць дасканалым альбо далёкім ад дасканаласці: не, ён дасканалы ў кожнае імгненне, усе грахі нясуць у сабе дараванне, усе маленькія дзеці нясуць у сабе старых, усе нованароджаныя — смерць, усе паміраючыя — вечнае жыццё. Ніводнаму чалавеку немагчыма пабачыць у іншым, як далёка прасунуўся той на шляху сваім, у рабаўніку і ў гульцы ў косці чакае Буда, а ў кожным брахмане падчэквае рабаўнік. Ёсць магчымасць у глыбокай медытацыі адрывуць час, убачыць, што прайшло, ёсць і будзе ў жыцці адначасова, і ўсё — добра, усё — дасканала, усё — Брахма. Таму тое, што ёсць, бачыцца мне добрым, смерць бачыцца жыццём, грэх — святасцю, вучонасць — дурасцю, усё мусіць быць такім, усё патрабуе толькі маёй згоды, толькі маёй волі, майго разумення, каб быць добрым сабе, каб не шкодзіць сабе. Спазнаў на целе і душы сваёй, што мне патрэбны быў грэх, патрэбная была асалода, пажада да раскошы, славалюбства, і патрэбны быў адчай ганьбы, каб пераадолець свой супраціў і навучыцца любіць свет, каб не параўноўваць яго больш з нейкім, які жадаю я, з нейкім прыдуманым вобразам дасканаласці, а пакінуць яго такім, як ёсць, любіць яго і шчыра належаць яму. Гэта, о Гавінда, некаторыя думкі, якія прыйшлі праз мае разважанні.

Сідхартха нахіліўся, узяў з зямлі камень і ўзважыў на далоні.

— Гэта камень, — сказаў, падкідваючы, Сідхартха, — праз некаторы час ён, магчыма, стане зямлёй і вырасце з зямлі раслінай, альбо жывёлінай ці ча-

лавекам. І раней вось казаў я: гэты камень — проста камень, ён належыць свету Маі, магчыма, у колазвароце пераўтварэнняў ён стане чалавекам і духам, і таму яму я надаю вартасць. Гэтак, магчыма, я думаў раней. Але сёння думаю я: гэты камень ёсць камянем, ён таксама жывёліна, ён — Бог, ён — Буда, я люблю і шаную яго не таму, што ён можа стаць тым ці іншым, а менавіта таму, што ён ёсць. Камень з'явіўся мне камянем, таму я люблю яго, бачу ў ім вартасць і сэнс у кожнай яго няроўнасці і рытвіначцы, у жоўці, у шэрані, у цвёрдасці, у гуку, які ў ім ёсць, калі стукаю, у яго сухасці ці вільготнасці. Ёсць камяні, якія адчуваеш як алей ці мыла, а іншыя як лісце, іншыя як пясок, і кожны па-свойму прамаўляе ў малітве *ОМ*, кожны — брахман, але ў той жа час застаецца камянем, ён і алейны і мылісты, менавіта гэта падабаецца мне, здаецца цудоўным і вартым, каб узносіць яму малітвы. Але досыць казаць пра гэта. Словы дрэнна дзейнічаюць на патаемны сэнс, ён робіцца роўным, трохі скажонным, трохі дурнаватым — так, і гэта таксама мне вельмі падабаецца, і з гэтым я згодны: у чым адзін чалавек знаходзіць каштоўнасць і мудрасць, іншаму падасца дураццю.

Моўчкі слухаў Гавінда.

— Чаму ты мне распавёў пра гэты камень? — пасля паўзы няўпэўнена спытаў Гавінда.

— Гэта было выпадкова. Альбо, магчыма, я хацеў сказаць, што менавіта гэты камень, рака, і ўсе гэтыя рэчы, якія сузіраем мы і можам навучыцца ад іх, я люблю. Магу любіць камень, Гавінда, і дрэва, і кавалак кары. Гэта рэчы, а рэчы можна любіць. А словы я не магу любіць. Таму вучэнне для мяне нішто, у іх няма цвёрдасці, няма мяккасці, няма фарбаў, няма відарысаў, няма водару, няма прысмаку, яны не больш чым словы. Магчыма, гэта перашкаджала табе знайсці мір у душы, магчыма, зашмат слоў. Бо выратаванне і дабрачыннасць, сансара і нірвана — проста словы, Гавінда. Няма такой рэчы *НІРВАНА*, ёсць толькі слова *НІРВАНА*.

Казаў Гавінда:

— Нірвана, мой дружа, не толькі слова. Гэта і думка.

Сідхартха працягваў далей:

— Думка, няхай будзе думка. Мушу прызнацца табе, дарагі, не вельмі адрозніваю думкі ад слоў. Шчыра кажучы, я і не надта высока цаню думкі. Рэчы больш значныя для мяне. Напрыклад, вось на гэтым чоўне працаваў адзін чалавек, мой папярэднік і настаўнік, святы чалавек, які шмат год верыў проста ў рэчку, больш ні ў што. Ён заўважыў, што голас ракі гаварыў з ім, ад яе ён вучыўся, яна выходзіла і навучала яго, рака здавалася яму Богам, шмат год ведаў ён, што кожны ветрык, кожная хмарка, кожная птушка, кожны жук такі ж боскі, як і шаноўная рака. А калі гэты святы сыходзіў у лясы, то ведаў ужо ўсё, ведаў болей, чым ты і я, без настаўніка, без кніг, толькі таму, што верыў рацэ.

Гавінда казаў:

— Але гэта, што ты называеш «рэчамі», ці ёсць гэта сапраўднае, нешта існае? Ці гэта, можа, толькі падман, можа, толькі абрыс і бачнасць? Твой камень, тваё дрэва, твая рака — ці сапраўдныя яны?

— І гэта мяне не вельмі турбуе, — сказаў Сідхартха. — Няхай рэчы будуць бачнасць ці не, тады і я раблюся бачнасцю, значыць, яны роўныя мне. Гэта тое, што прымушае мяне любіць і шанаваць: яны роўныя мне. Таму я магу іх любіць. Вось і вучэнне, з якога ты будзеш смяяцца: любоў, о Гавінда, бачыцца мне найгалоўнейшым у свеце. Бачыць свет наскрозь, тлумачыць яго, ненавідзець яго — хай гэтым займаюцца мысліўцы. Мне толькі адзінае патрэбна: умець любіць гэты свет, не ненавідзець, не пагарджаць ім і сабою, умець пазіраць на сябе і іншыя істоты з любоўю, з ухваленнем, з пашанай.

— Гэта я разумею, — сказаў Гавінда, — але якраз гэта Узвышаны вызначаў як падман. Ён пакінуў нам добразычлівасць, спагаду, спачуванне, цярылінасць, але не любоў, ён забараняў звязваць нашы сэрцы любоўю да ўсяго зямнога.

— Я гэта ведаю, — сказаў Сідхартха, прамяніста ўсміхаючыся. — Я гэта ведаю, Гавінда. І глядзі, мы ўжо ў самым гушчары меркаванняў, у спрэчцы пра словы. Згодны, мае словы пра любоў, быццам бы супярэчнасць словам Гатамы. Якраз таму я так не давяраю словам, бо ведаю — гэтая супярэчнасць

падманлівая. Я ведаю, што думаю супольна з Гатамам. Як ён не можа не ведаць любові? Ён, спазнаўшы ўсё чалавечае быццё, яго нікчэмнасць і тленнасць, любіў людзей, ён сваё доўгае, поўнае цяжкасцяў жыццё скарыстаў, каб дапамагаць і вучыць іх! Нават у яго, твайго вялікага настаўніка, справы больш важныя за прамовы, рухі рук яго былі важнейшыя за яго меркаванні. Не ў прамовах, не ў думках бачу яго вялікасць, а ва ўчынках, у жыцці.

Доўга маўчалі абодва старыя чалавекі. Потым прамовіў Гавінда, пакланіўшыся на развітанне:

— Удзячны табе, Сідхартха, што сказаў мне некаторыя думкі свае. Часткова думкі твае незвычайныя, не ўсе сталі адразу зразумелымі. Як бы ні было, я ўдзячны табе і жадаю спакойных дзён.

(Моўчкі, патаемна думаў Гавінда: «Гэты Сідхартха — дзіўны чалавек, дзіўныя думкі выказвае, дурным гучыць вучэнне яго. Па-іншаму гучыць чыстае вучэнне Узвышанага — чысцей, больш зразумела, яскравей, нічога дзіўнага, дурнога ці смешнага ў ім не схавана. Але інакш, чым Сідхартхавы думкі, бацаца мне яго рукі, ногі, яго вочы, яго лоб, яго подых, яго ўсмешка, яго вітанне, яго хада. Ніколі з той пары, як наш Узвышаны — Гатама — паглыбіўся ў нірвану, ніколі больш не сустракаў такога чалавека, ад якога перадавалася б пачуццё: ён — святы! Толькі ён адзіны, Сідхартха. Няхай вучэнне яго дзіўнаватае, няхай прамовы гучаць дурнавата, але яго позірк і яго рукі, яго скура і валасы — ўсё ў ім выпраменьвае чысціню, выпраменьвае спакой, выпраменьвае весялосць і мяккасць, і святасць, якіх я не бачыў ні ў адным чалавеку пасля апошняй у чалавечым абліччы смерці нашага Узвышанага Настаўніка»).

У той момант, калі так думаў Гавінда, у сэрцы яго было супярэчлівае пачуццё, але пакланіўся Сідхартху. Нізка пакланіўся ён перад сябрам, які ціха сядзеў.

— Сідхартха, — казаў ён. — Мы зрабіліся старымі. Наўрад ці яшчэ пабачымся ў такім абліччы. Я бачу, мой дарагі, што ты знайшоў спакой. Прызнаюся: не знайшоў яго я. Скажы мне яшчэ пару словаў, якія мог бы схапіць я, зразумець, узяць з

сабою! Дай мне што-небудзь у дарогу! Яна часцяком цяжкая, мая дарога, часцяком цьмяная, Сідхартха.

Сідхартха маўчаў і глядзеў на яго з усё той жа спакойнай усмешкай. Неадрыўна глядзеў яму ў вочы Гавінда — нясмела, з самотаю. Пакута і вечны пошук былі ў яго позірку, вечнае блуканне.

Сідхартха глядзеў і ўсміхаўся.

— Схіліся да мяне! — прашаптаў ён ціха Гавіндзе. — Нахіліся да мяне! Так, яшчэ бліжэй! Зусім блізка! Гавінда, пацалуй мяне ў лоб.

І ў той час, калі Гавінда, здзіўлены, але апанаваны любоўю і прадчуваннем, падпарадкаваўся словам, схіліўся, дакрануўся вуснамі да ілба, і адбылося з ім нешта dziўнае. Пакуль яго думкі блукалі сярод dziўных слоў Сідхартхі, пакуль дарэмна спрабаваў уявіць час неіснуючым і ўявіць сабе нірвану і сансару як штосьці адзінае, нейкая пагарда спрачалася ў ім да слоў сябра з любоўю і павагай, а здарылася з ім вось што.

Ён не бачыў больш твару свайго сябра Сідхартхі, ён бачыў замест яго іншыя твары, шмат твараў, доўгую чараду, імклівую раку твараў, сотняў, тысячаў, яны набліжаліся і сыходзілі, але здавалася, што яны тут; яны несупынна змяняліся і абнаўляліся, і былі Сідхартхам. Ён бачыў мызу рыбіны — карпа, скажоную болем пастку, рыбіну перад смерцю з пукатымі вачыма; ён бачыў твар нованароджанага дзіцяці — чырвонага, зморшчанага перад першым крыкам; ён бачыў твар забойцы, калі той засадзіў свой нож у чалавека; ён бачыў у гэтае імгненне гэтага ж злодзея ў ланцугах, які стаяў на каленях, і яго галаву кат адсякаў цяжкім мячом; ён бачыў голыя целы мужчын і кабет, сплеценыя позамі і змаганнем любові; ён бачыў раскіданых мерцвякоў — маўклівых, спустошаных; ён бачыў галовы жывёлін — дзікоў, кракадзілаў, сланоў, валоў, птушак; ён бачыў багоў, бачыў Крышну, бачыў Агні, бачыў гэтыя вобразы ў спалучэннях, як дапамагалі адзін адному, любілі, ненавідзелі, нішчылі, нараджалі адзін аднога нанова — кожны прымаў новае аблічча і між імі не было прамежку. І ўсе гэтыя вобразы і твары спачывалі, цяклі, стваралі сябе, расплываліся і зацякалі адзін ў адзін, і пад усім было нешта

танюткае, бесцялеснае, але нешта існае, быццам шкло ці лёд, як празрыстая скура ці міса, ці форма, ці маска з вады, і гэтая маска ўсміхалася, гэтая маска была ўсмешлівым тварам Сідхартхі, які ён — Гавінда — цалаваў у гэты момант. І пабачыў Гавінда гэтую ўсмешку-маску, гэтую ўсмешку адзінства над чарадою вобразаў, гэтую ўсмешку адначасовасці над тысячай нараджэнняў і смерцяў, гэтая ўсмешка Сідхартхі была дакладна падобная да ціхай, файнай, непранікальнай, мабыць добрай, мабыць кплівай, мудрай, з тысячамі зморшчынак, усмешкі, як у Гатамы, Буды, якую з пашанай бачыў сотні разоў. Гавінда ведаў, так усміхаюцца Дасканалыя.

Больш не ведаючы, ці існуе час, ці доўжылася гэтая відзежа секунду ці сотні гадоў, ці гэтая быў Сідхартха, ці Гатама, ці было Я і Ты; некаторы час стаяў Гавінда, быццам у яго душу была паслана боская страла, рана ад якой была такой салодкай; зачараваны і спустошаны стаяў Гавінда, схіліўшыся над спакойным тварам Сідхартхі, якога толькі што пацалаваў, які быў толькі што сцэнай усіх вобразаў, усіх пераўтварэнняў, усяго існага. Твар Сідхартхі не змяніўся, калі на яго рысах завяршылася ўся глыбіня пераўтварэнняў, ён спакойна ўсміхаўся, усміхаўся ціха і мякка, магчыма, вельмі добрачыліва, магчыма, вельмі кпліва, дакладна, як усміхаўся ён — Узвышаны.

Нізка пакланіўся Гавінда, слёзы каціліся па яго твары, пра якія ён не ведаў, полымем гарэла яго пачуццё глыбокай любові, пакорлівай павагі ў сэрцы. Нізка пакланіўся ён да зямлі перад Сідхартхам, што сядзеў нерухома, усмешка якога нагадала яму ўсё, што некалі любіў, што некалі для яго было ў жыцці вартым і святым.

Змест

Частка першая

Сын брахмана	5
Сярод саманаў	12
Гатама	20
Абуджэнне	27

Частка другая

Камала	32
Сярод людзей-дзяцей	43
Сансара	50
На рацэ	57
Чаўняр	67
Сын	77
Ом	84
Гавінда	90

Гесэ, Г.
Г 43 Сідхартха / Герман Гесэ ; пер. з ням. мовы
А. Арашонак. — Мінск: І. П. Логвінаў, 2007.
— 100 с.

ISBN 978-985-6800-36-1.

УДК 821
ББК 84 (Нем)

Літаратурна-мастацкае выданне

Герман Гесэ
СІДХАРТХА

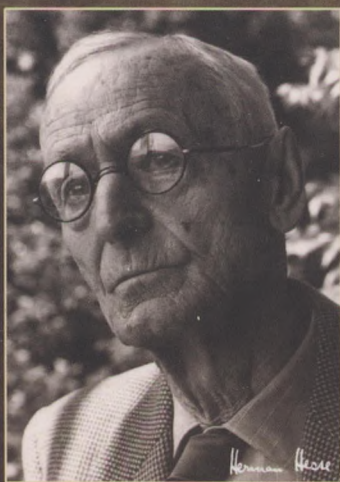
Пераклад з нямецкай мовы
Арцёма Арашонка

Рэдактар **Юрась Барысевіч**
Карэктар **Віка Трэнас**
Дызайн **Сяргей Ждановіч**

Падпісана ў друк 28.12.2006 г. Фармат 84x108 ¹/₃₂.
Пэпера афсетная. Друк афсетны. Гарнітура «Скулбук».
Ум. друк. арк. 5,25. Ул.-выд. арк. 5,4. Наклад 200 асоб.
Замова № 871.

Выдавец І. П. Логвінаў.
ЛІ 02330/013307 ад 30.04.2004 г.
220050, г. Мінск, пр. Ф. Скарыны, 19–5.
logvinovpress@mail.ru

Друк ТДА «**НоваПрынт**».
ЛП 02330/0056647 ад 27.03.2004 г.
220047, г. Мінск, вул. Купрэвіча, 2.

Стварыць яшчэ аднаго Буду, які
пераўзыходзіць сапраўднага, – неверагодны
ўчынак. «Сідхартха» для мяне больш
дзейсная медыцына, чым Новы Завет.

Генры Мілер

ЛОГВИНА

ISBN 978-985-6800-36-1

9 789856 800361

